ЯНӘШӘБЕЗДӘГЕЛӘР ҺӘМ ЯКЫНДАГЫЛАР ТУРЫНДА

№1 (301) – ГЫЙНВАР 2017

ТАТАРСТАН

TATARSTAN

ИҖТИМАГЫЙ-СӘЯСИ БАСМА

1920 елдан
нәшер ителә

– Без барыбыз
да Шәймиев
командасыннан

– Җыр сәнгатен
профессионаллар
үстерергә тиеш

Бөек
мәмләкәтләргә
нигез салучылар

БИОГРАФИЯ ДӘВАМ ИТӘ

ЖИЛОЙ КВАРТАЛ
SUNRISE CITY

КВАРТИРЫ
ОФИСЫ
ТОРГОВЫЙ ЦЕНТР

(8552)
928-928

ПР-КТ СЮЮМБИКЕ, 40
НАБЕРЕЖНЫЕ ЧЕЛНЫ

Удачных покупок в Новом году!

С НОВЫМ ГОДОМ!

www.sunrisecity.ru

SUNRISE CAPITAL

*САНРАЙС СИТИ. ЗАСТРОЙЩИК ООО "САНРАЙС КАПИТАЛ", ПРОЕКТНАЯ ДЕКЛАРАЦИЯ НА САЙТЕ WWW.SUNRISECITY.RU.

[illegible]
BERSHKA – БЕРШКА
STRADIVARIUS – СТРАДИВАРИУС
[illegible] – Пулл энд Беар
KIDSPACE – КИДСПЕЙС
KFS – КФС
SAMBUNG – САМСУНГ

Реклама

SUNRISE CITY
H&M
Bershka
Stradivarius
PULL&BEAR
РИВ ГОШ
KIDSPACE
KFC
Перекрёсток
SAMSUNG

ГАҖӘЕП ЯЗМЫШЛАР ДӘВЕРЕ

Журналыбызның бу саны гаҗәеп кешеләр һәм аларның гаҗәеп язмышлары белән тулы. Аларның һәркайсы гаҗәеп урында дөньяга килгән һәм нәкъ менә шушында үз сәләтләрен ача, омтылышларын тормышка ашыра алган... Купшы сүзләрне кат-кат кулланып, соңыннан бәйләнчек корректорларның безне тавтологиядә гаепләүләрен озаклап тыңларга мөмкин. Әмма бернинди синонимнар да тормыш чынбарлыгын үзгәртә алмый. Акны кара дип атап кына кешеләрне ышандырып булмый бит. Буяуларны ничек кенә куертма, ак барыбер ак булып кала.

Шуңа да без сезгә чатнап торган кышкы кичләрнең берсендә «Татарстан»ны алып, диванга кырын ятып, шушы язмышлар белән танышырга тәкъдим итәбез. Укыган саен гаҗәпләнүегез арта гына барачак. Һәм тагын шундый уй да башыгыздан йөгереп үтми калмас: бу кешеләр бит янәшәбездә генә яши. Һәм аларның эшләгән эшләре дә – безнең күз уңында. Әйдәгез, аларның гаҗәеп язмышлары белән танышып, үзебез дә тормышыбызны мәгънәлерәк, ямьлерәк итәргә өйрәник.

...СЕЗНЕҢ РЕДАКЦИЯГЕЗ ИНДЕ БУ ДӘРЕСНЕ ҮЗЛӘШТЕРДЕ

16+

Редакция:
420066, Казан,
Декабристлар ур., 2,
тел. (843) 222-09-79
tatarstan@tatmedia.com

Баш мөхәррир: Татьяна Николаевна Вафина,
vafina@tatmedia.com
Шеф-редактор: Әскәр Сабиров,
sabirov@tatmedia.com
Баш мөхәррир урынбасарлары:
Нияз Әхмәдуллин, ahmadullin@tatmedia.com
Алсу Троицкая
Чыгарылыш мөхәррире:
Фәридә Әхмәтҗанова
Бүлек мөхәррирләре:
Ольга Туманская
Олеся Бондаревская
Әдәби мөхәррир: Луиза Янсуар
Авторлар: Линар Закиров, Катерина Котова,
Фаяз Хуҗин
Фотографлар: Ната Смирнова, Александр Эшкинин,
Солтан Исхаков
Дизайн-макет: Леонид Гобәйдуллин
Вёрстка: Игорь Глушков, Леонид Гобәйдуллин
Препресс: Игорь Глушков
Корректор: Айсылу Корманова
Тышлыкта – Солтан Исхаков фотосы
Офис-менеджер: Диана Сиражиева

Журнал 1920 елдан нәшер ителә

1979 елда Халыклар дуслыгы
ордены белән бүләкләнә

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр
һәм массакүләм коммуникацияләр өлкәсендә
күзәтчелек буенча федераль хезмәттә теркәлгән.
Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС 77 – 66045, 10.06.2016.

Тираж: **3500** данә,
шул исәптән татар телендә – 1000.

Бәясе ирекле

Редакциянең язма рөхсәтеннән башка «Татарстан» журналындагы материалларны күчереп бастыру тыела. Күчереп бастырганда, журналның исемен күрсәтү мәҗбүри. Автор фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин. Реклама материалларының эчтәлеге өчен редакция җавап бирми. «Промо» һәм «Медиа» рубрикалары материаллары реклама-коммерция нигезендә басыла.

Журнал «Татмедиа» АҖ филиалы «Идел-Пресс»
полиграфия-нәшрият комплексы типографиясендә
басылды: 420066, Казан, Декабристлар ур., 2

Заказ № А-131

Басарга кул куелды: 24.01.2017

Дистрибуция һәм трафик бүлеге җитәкчесе:
Миләүшә Байрашева,
milyaushanb@tatmedia.com
Коммерция директоры:
Нина Әхмәтшина, nivlana@tatmedia.com,
тел. (843) 222-09-76
Сату бүлеге белгече:
Гөлфия Фәттахова
Махсус проектлар бүлеге белгече:
Җәмилә Әхмәтшина, ahleva5@mail.ru
Бухгалтерия:
Ольга Басаркина, тел. (843) 222-09-80

Редакция советы:
АЛАЕВ Юрий Прокопьевич
АЛЕКСАНДРОВСКАЯ Ирина Алексеевна
ӘХМӘТШИН Равил Кәлимуллович
БЕЛЯКОВ Роман Юрьевич
БИКЧӘНТӘЕВ Фәрит Рәфкатович
БОЛЬШАКОВ Андрей Георгиевич
ВӘЛИЕВА Зилә Рәхимҗановна
ГАЛИЕВ Марат Гадыевич
СӘЛӘХОВ Мәгъзум Кәлимуллович
ФӘЙЗУЛЛИН Равил Габдрахманович
ХӘКИМОВ Рафаэль Сибгатович
ХОМЕНКО Вадим Васильевич

татмедиа

Гамәлгә куючы:
«Татмедиа» АҖ
Нәшер итүче:
«Татмедиа» АҖ

420097, Казан,
Академическая ур., 2

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла

«Татарстан» журналына язылу барлык элемтә бүлекләрендә кабул ителә
Индекс **П2381** – татар телендә
Индекс **П2378** – рус телендә

Ярты елга язылу бәясе:
864 сум 24 тиен

НИЧЕК БОРГАЛАСАҢ ДА...
«ТАТАРСТАН»НЫ ТАТАР
һӘМ РУС ТЕЛЛӘРЕНДӘ УКЫГЫЗ!
Реклама 16+
ТАТАРСТАН
КАМСКИЙ
СУДАК
И ЕГО
ТУРИСТИЧЕСК
ОСОБЕННО
ТАТАРСТАН

«ТАТАРСТАН»НЫҢ КАРТИНА ГАЛЕРЕЯСЫ

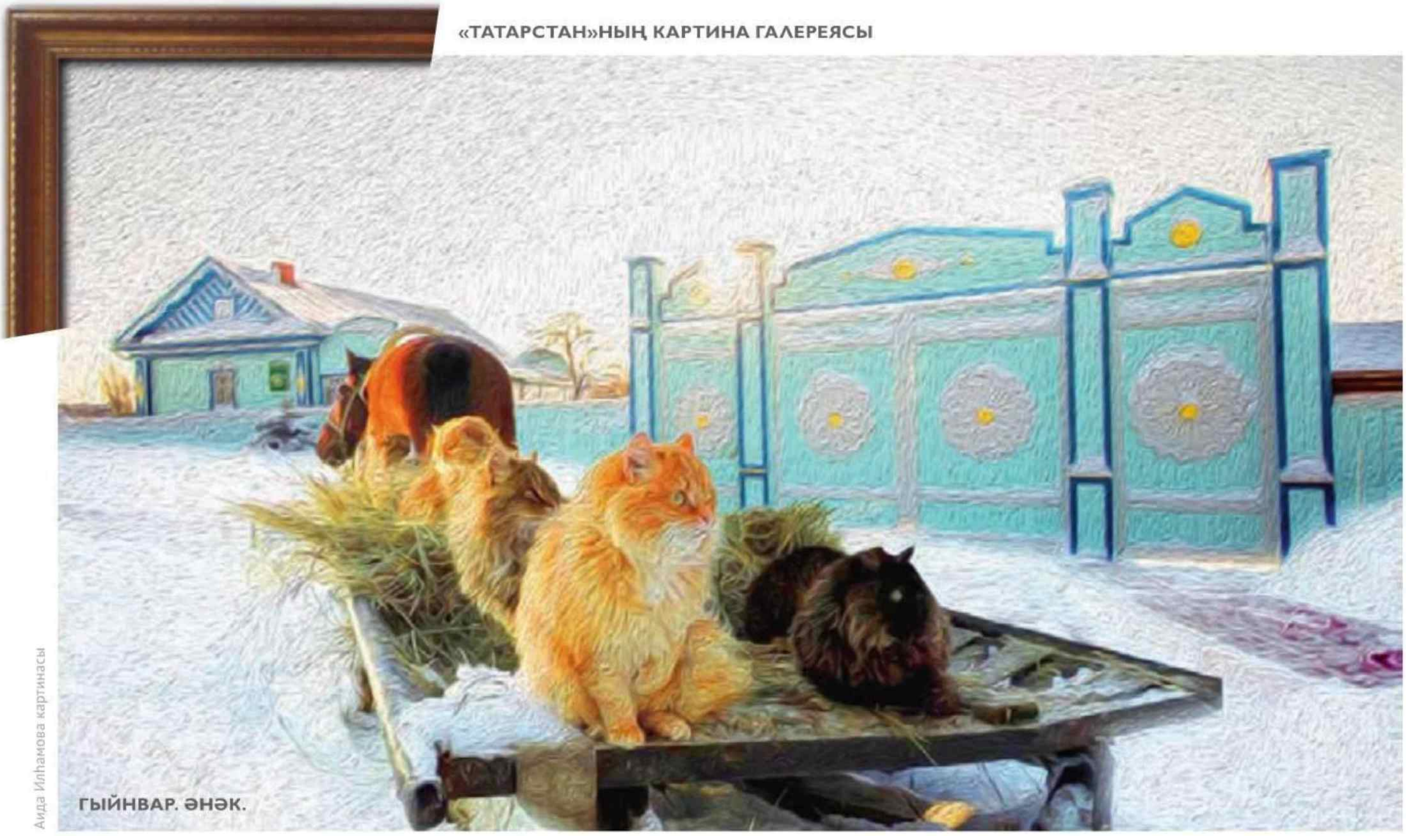

ГЫЙНВАР. ӘНӘК.

Аида Илhамова картинасы

ЭЧТӘЛЕК

АКЫЛЛЫ ГАМӘЛЛӘР

6. 50 иң яхшы идея.
Инновацияле идеяләр
һәм аларның язмышлары

10. Бөтен галәм масштабы.
Академик Сюняев Галәмне
ничек өйрәнә

12. «Татарстан» лауреатлары.
2016 елда журналыбыз укучылары
кемнәрне сайлыйлар

16. «Эшләүчеләр белән бүлешергә кирәк».
Авылда хезмәт хакы ни өчен
шәһәрдәгедән кимрәк

22. Татарстан юллары.
Ни өчен юлларда үлүчеләр кими,
руль артына утырган исерекләр арта

Тулырак мәгълүмат
түбәндәге сайтта:

www.protatarstan.ru

ИГЕЛЕКЛЕ ЭШЛӘР

32. «Без барыбыз да Шәймиев командасыннан».
Замандашлары ТРның беренче
Президенты турында истәлекләр
белән бүлешә

48. «Китапларым тәртиптә түгел, тик бу барыбер матурлык дөньясы!»
Минтимер Шәймиевнең китап
киштәсе

52. Йолдыз сыйлый: пәрәмәчнең дә пәрәмәче! Венера Ганиева кемне
пешерергә өйрәтте

60. Җирдәге иң шәп урын.
Актаныш: боз-җәнлекләр һәм
кызылтүшләр иле

66. Әнәк.
«Тимер» кешеләр ватаны

70. Татар авыллары.
Аюны кем көйдергән?

МӘҢГЕЛЕК КЫЙММӘТЛӘР

74. Татар эстрадасын ничек үзгәртеп була?
Айдар Фәйзрахманов фикерләре

78. Татарстан өстеннән очыш.
Туган ягыбыз биектән ничек
күренә

86. Төрки-татар цивилизациясе чишмә башы.
Һуннар дәүләте

90. Гран-при – китап бастыру!
«Татарстан» журналының әдәби
премиясе

92. Нигә бу җилкәннәр бозлы?
Татарстан китап нәшриятында
басылган яңа китапларга күзәтү

94. Кәләшләр авылы.
Сөйгәннәрне кайсы
районда эзләргә

АКЫЛЛЫ ГАМӘЛЛӘР

26.12

Рөстәм Миңнеханов, Татарстан Президенты, – Казанда 2016 елның иң яхшы җитәкчеләрен бүләкләү тантанасында:

– Илдә икътисадның бераз түбәнәюе күзәтелсә дә, Татарстан быел позицияләрне саклап кына калмады, ә аерым бер күрсәткечләр буенча үсешкә дә иреште. Боларның барысы да – бөтен структураларның бердәм, көйле эшләве нәтиҗәсе. Шул исәптән бу залда утыручы «производство командирларының» хезмәте дә.

ИГЕЛЕКЛЕ ЭШЛӘР

30.12

Олег Новицкий, «Союз МС-03» космик корабле командиры, ХКС борт инженеры, – халыкара космик станциясе бортыннан Яңа ел мөрәҗәгатендә:

– Татарстан Республикасындагы дусларымны аерым котлыйсым килә. Ихлас күңелле, эчкерсез, дустанә кешеләр булуыгыз ошады. Сезгә чын күңелдән иминлек, тынычлык, үзара һәм башка халыклар белән дус яшәвегезне телим. Иң кыю хыялларыгыз тормышка ашсын!

МӘҢГЕЛЕК КЫЙММӘТЛӘР

19.12

Валентин Юркин, «Молодая гвардия» нәшриятының генераль директоры, – Минтимер Шәймиев турында «ЖЗЛ: Биография продолжается» сериясендә чыккан китапны тәкъдир итү кичәсендә:

– Биографияләр күп, кайбер китапларның кеше һәм дәүләт тарихына нибары кагылып кына үтү куркынычы да зур. Минтимер Шәймиев турындагы китап андый түгел. Биредә илебез тормышының иң мөһим сәхифәләре яктыртылган. Һәм бу бик тә әһәмиятле – реформалар һәм үзгәртеп корулар чорында шәхеснең роле күрсәтелә бит. Бу тарих, дәреслек, ихласлыгы һәм гаделлеге ягыннан сирәк очрый торган тарихи документ.

АКЫЛЛЫ ГАМӘЛЛӘР

БУ САНДА ТӘКЪДИМ ИТӘБЕЗ:

Иң яхшы инновацион идеяләрне **НИНДИ** язмыш көтә

2016 елда **КЕМ** беренче булды

НИ ӨЧЕН юлларда үлүчеләр кими, исерекләр – арта

НИ ӨЧЕН авылда хезмәт хакы шәһәрдәгедән аерылып тора

УЙЛАП ТАП!

Республикабызда уйлап табучыларга сәләтләрен үстерү һәм проектларын тормышка ашыру өчен зур мөмкинлекләр тудырыла. Шуларның берсе – «Татарстан Республикасы өчен иң яхшы 50 инновацияле идея» конкурсы. 2016 елда ул уникенче тапкыр үтте. Конкурс аша тулы күләмдә яки өлешчә биш меңгә якын предприятиегә ярдәм тигән. Акыллыбашларның ниләр уйлап табуларын һәм ачышларының кайда, ничек тормышка ашырылуын «Татарстан» да ачыклады.

Автор:
Линар Закиров

«ЧИТТӘГЕ МИЛЛӘТТӘШЛӘРЕБЕЗ СҮЗЛЕККӘ МОХТАҖ»

«Мәгарифтәге инновацияләр» номинациясендә җиңүче Гүзәл Гыйззәтованың фәнни эшчәнлеге чит илләрдәге милләттәшләребезгә юнәлтелгән. Казан дәүләт аграр университетында чит телләр кафедрасын җитәкләүче галимә 2013 елда латин графикасында инглизчә-татарча сүзлек төзи башлаган.

Әти-әнисе кечкенә Гүзәлне Казанның 18нче мәктәбенә укырга бирергә карар кылган, шәһәрдә беренче булып ачылган инглиз мәктәбе булган ул.

– Безне Казанның иң яхшы инглиз теле укытучысы Владимир Яковлев укытты. Ул эмигрантлар гаиләсеннән. Әти-әнисе революциядән соң Кытайның Харбин шәһәренә киткән. Владимир Николаевич күпмедер вакыт анда инглиз телен өйрәнгән дә Лондонга күченгән. 1959 елда эмигрантларга кайтырга рөхсәт бирелгәч, остазым Казанга килеп төпләнгән. Инглиз телен Владимир Николаевичтан сигез яшемнән өйрәнә башладым. Үзем дә укытучы булгач, остазым миңа киңәшләре белән һәрвакыт ярдәм итеп торды. Аны беренче тапкыр күргәч, инглиз теле укытучысы булачагымны аңладым.

Ул безне инглиз традицияләре буенча тәрбияләде, чит ил әдәбиятын өйрәтте, телгә мәхәббәт тәрбияләде. Укучыларының күпчелеге, мөгаллимлек юлыннан китмәсә дә, бүгенге көнгә хәтле инглиз телен беләләр, сөйләшәләр. Арабыздан чит илгә күченеп китүчеләр шундагы мохиткә тиз җайлашты, инглиз теле белән бәйле булган эшкә җайлы гына урнашты, – дип сөйләде Гүзәл Казбековна.

Чит телләр факультетын тәмамлагач, әңгәмәдәшем кандидатлык һәм докторлык диссертацияләрен татар теленә бәйләп язган һәм яклаган.

– Мин – атаклы драматург Таҗи Гыйззәтнең оныгы. Әтием Казбек Гыйззәтов, диссертациясен фәлсәфә буенча якласа да, гаилә традицияләрен саклауны төп бурычы итеп санады. Ул бабайның архивлары белән шөгыльләнеп, әсәрләрен тәртипкә китерә һәм бастыра иде. Мин дә гаиләдәге гадәтләрне дәвам иттерергә тиеш, дип саныйм, шуңа күрә фәнни эшчәнлегемдә инглиз һәм татар телләрен бергә өйрәнәм. Әтием үлгәч, моны ныграк аңладым, аңарчы инглиз теленә күбрәк игътибар бирә идем, – диде галимә.

2014 елда Гүзәл Гыйззәтова Париждагы Сорбонна университетында узган фәнни конференциядә татар телен саклау турында инглизчә чыгыш ясаган. 2015 елда Амстердамда дөнья күргән халыкара монография өчен аңа татар телендәге фразеология һәм идиоматика турында язарга тәкъдим иткәннәр. Галимә үз мәкаләсен «Телсез милләт – йөрәксез милләт» дип атаган. Шуннан соң ул лексикография, ягъни сүзлекләр төзү белән шөгыльләнә башлаган. Шушы тема буенча Испаниядә, Германиядә, Грузиядә үткәрелгән фәнни җыеннарда катнашып, үз проекты турында сөйләгән.

– Инглизчә-татарча сүзлек латин һәм кириллица графикасында да булачак. Латинча язылышта ул, беренче чиратта, читтәге милләттәшләребезгә кирәк. Алар кириллица графикасын белми, әби-бабалары Казаннан Кытайга Иван Грозный чорында ук киткән.

Ректорыбыз белән Бөтендөнья татар конгрессы университетыбызда укырга теләүчеләрдән үзебезгә укучылар сайлап алыр өчен мине Кытайга җибәрде. Сөйләшү барышында милләттәшләребез латин графикасында инглизчә-татарча сүзлеккә мохтаҗ булуларын җиткерде. Безнең уку йортында белем алучы Австралия татары да: «Без ул сүзлекне чыккан мизгелендә үк алыр идек. Әти-әнием андый әсбапны дөнья бетереп эзли», – диде, – дип сөйләде әңгәмәдәшем.

Сүз уңаеннан, узган елның октябрендә Татарстан Президенты Рөстәм Миңнеханов Калифорниядә милләттәшләребез белән очрашканда, алар да латин графикасында инглизчә-татарча сүзлек сораганнар. Моңарчы андый ике генә әсбап чыккан булган, әмма Гүзәл Гыйззәтова төзи торганы тегеләреннән аерыла. Яңасында кайсы сүзләрнең үзара бәйләнешкә керә алуы, ә кайсыларының бергә кулланыла алмавы турында да мәгълүмат булачак.

– Сүзлектәге эмпирик, ягъни тәҗрибәгә нигезләнгән материал инглиз һәм татар текстларының корпусларына нигезләнә. Бу юнәлештә Татарстан фәннәр академиясенең информатика һәм семиотика институты шөгыльләнә. Әйтик, «ике куянны тоту» дигән идиоманы табарга кирәк, ди. Мин татар теленең заманча корпусына кереп, «тоту» дигән сүзне җыям. Шулчак бу сүз кергән барлык әсәрләр килеп чыга. Үз чиратында, икенче телдәге тәрҗемә сүзнең дә кулланылыш даирәсе күрсәтелә. Сүзлектәге мисалларда заманча классикларның да әсәрләре булачак: Аяз Гыйләҗев, Габдрахман Әпсәләмов, Муса Җәлил; «Татарстан» журналындагы, «Ватаным Татарстан» һәм башка газеталардагы мәкаләләр дә урын алачак. Бу – моңарчы бернинди сүзлекләрдә кулланылмаган заманча материал. Татар теле корпусына җыелган барлык текстлардагы сүзләр саны 35 миллионнан артып китә, – дип аңлатты Гүзәл Гыйззәтова.

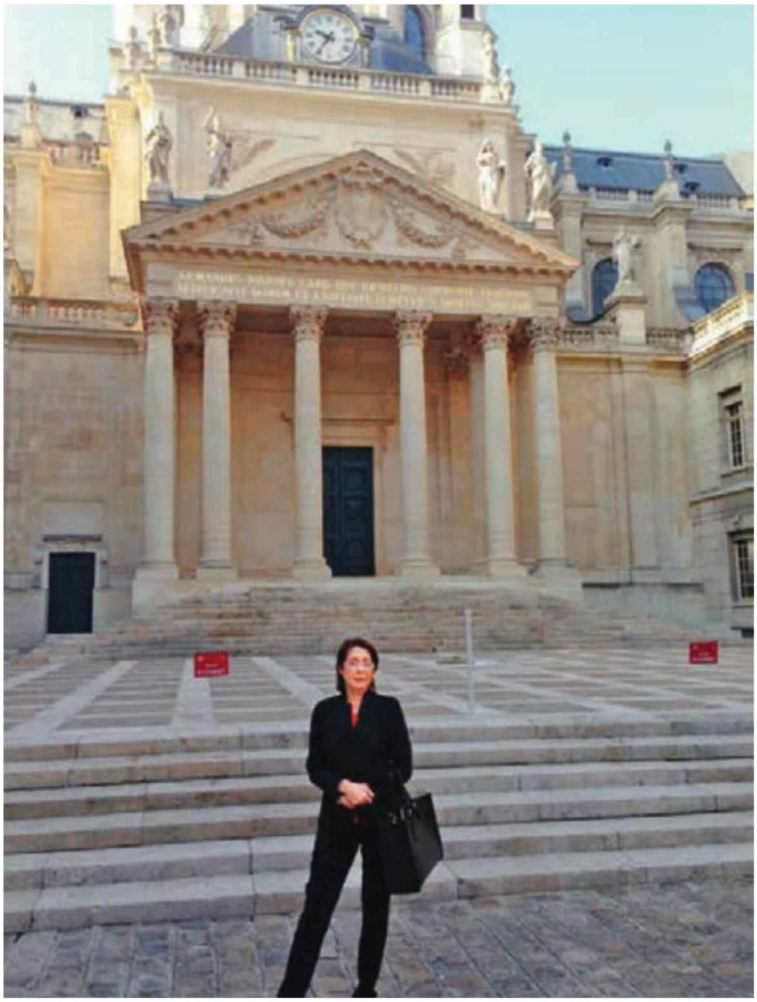

Ул булачак сүзлеген 600 битлек итеп күзаллый. «Татарстан Республикасы өчен иң яхшы 50 инновацияле идея» конкурсында җиңү өчен бирелгән 50 мең сум проектны тормышка ашыру өчен җитми, билгеле, шуңа да Гүзәл Казбековна хезмәтен башка грантларга тәкъдим итүен дәвам итә.

– Бу эшне хәзерге кебек бер-ике кеше генә ерып чыга алмый, миңа сүзлек төзүдә безнең кафедрадан өлкән укытучы Ләйсән Галәвиева ярдәм итә. Рус телле сүзлекләрне Россия Фәннәр академиясе каршындагы В.Виноградов исемендәге тулы бер институт, академиклар, профессорлар эшли. Алар зур грантларга ия була. Минем дә бу сүзлекне соңгы фәнни таләпләргә туры китереп чыгарасым килә. Ул инглиз һәм рус телләренең барлык нечкәлекләрен чагылдырырга тиеш. Шушы хезмәтне башкарып чыгу өчен унлап кешене җәлеп итеп, Татарстан Фәннәр академиясе каршындагы информатика һәм семиотика институты белән берләшеп эшләү теләгем зур. Сүзлекне югары дәрәҗәдә хәстәрләү өчен инглиз һәм татар телләрен бердәй яхшы белүчеләр кирәк, тик андый белгечләр бик аз, – диде әңгәмәдәшем.

Сүзлектә сигез мең сүз булачак, 4700 лексик берәмлек тупланган инде.

– Бу эшкә аспирантларымны да җәлеп иттем, студентларны да тартасы иде. Чит телләр бүлеге булса, җиңелрәк булыр иде. Университетта кичен тәрҗемәчеләр әзерлим. Аграр университетта укысалар да, аларның телне фәнни яссылыкта өйрәнү теләкләре бик көчле.

«АЧЫШЫБЫЗ ТАБЫШНЫ АРТТЫРА»

«Ел патенты» номинациясендә җиңүче Ленар Сәгыйдуллин Сарман районы Җәлил бистәсендә туыпүскән. 2007 елда геолог-нефтьче белгечлеге буенча Казан дәүләт университетының (хәзер – Казан федераль университеты) геология факультетын тәмамлаган. Югары белем алып чыккач, туган ягына кайтып, «Җәлилнефть» Нефть-газ табу идарәсенә эшкә кергән. Бүгенге көнгә чаклы яшь галим шунда геология бүлеге башлыгы урынбасары булып эшли.

– Безнең хезмәт яңа нефть запасларын үстерү һәм булганнарын эшләп чыгаруга бәйле. Яңа скважиналарны бораулау өчен урыннар сайлап, скважиналар төзелешен тулысынча күзәтәбез. «Татнефть»кә эшкә килгән көннән бирле фән белән шөгыльләнәм, бу, беренче чиратта, кешенең үсеше өчен мөһим, өстәвенә, компаниядә безнең кебек уйлап табучыларны матди яктан да кызыксындыралар. Минемчә, һәркем үз алдына максат куеп, аңа омтылырга тиеш. Бөтен коллектив та шундый ният белән эшләсә, теләсә нинди компания алга китә алачак, – диде әңгәмәдәшем.

Ленар Сәгыйдуллинның конкурста җиңү яулаган проекты «Нефть катламын горизонталь рәвештә тәмамланучы скважина белән тикшерү ысулы» дип атала. Яшь галим сөйләвенчә, «Җәлилнефть» Нефть-газ табу идарәсендә горизонталь скважиналар түбән дәрәҗәдә эксплуатацияләнә.

– Без, шушы теманы өйрәнүче авторлар, бу проблеманы хәл итү юлларын эзли башладык. Мондый скважиналарның түбән нәтиҗәлелеге торбадагы агышның бертигез булмавы аркасында килеп чыга. Ә бу, үз чиратында, скважинадагы продуктивлыкның кимүенә китерә яисә скважина тиз арада су белән тула. Шуңа күрә «Татнефть» Гавами акционерлык җәмгыятенең баш геологы Рәис Хисамов, шушы эшне башкарып чыгар өчен, тәҗрибә мәйданчыгы сайлап куярга кушты, – диде ул.

Проект 2012 елда «ТатНИПИнефть» институты белән берлектә эшләнә башлаган. Эксперименталь скважинаны бораулау өчен, урын сайланган, институт төзелеш өчен проект төзегән, горизонталь катламның тәмамланган урынының схемасын төзегән һәм тиешле җиһазлар сайлап алган.

– Нефть чыганакларын өйрәнүнең ахыргы стадиясендә авыр чыгарыла торган запасларга барып җитәр өчен, без нефть катламнары булдырырга тәкъдим иттек. Моңа исә авыш түгел, ә горизонталь рәвештә тәмамланучы скважина ярдәмендә ирешеп була. Аның белән нефть агышын да көйләргә мөмкин. Җыеп әйтсәк, без тәкъдим иткән ысул «Татфнеть»кә һәм, гомумән, республикабызга табышны арттырырга ярдәм итә, – дип сөйләде геолог.

Шулай итеп, 2012 елда бораулаган скважина шул ук елны файдалануга тапшырылган. Ике ел дәвамында аның горизонталь катламы участокларының оптималь эш режимы өйрәнелгән. Бүген әлеге скважина шушы технологияне безнең генә түгел, Россиядәге башка компанияләрнең дә нефть чыганакларында куллануның икътисади яктан отышлы икәнлеген дәлилләп эшли.

– Безнең ачыш башка нефть-газ табу идарәләрендә дә кызыксыну уятты. Аларда да горизонталь рәвештә тәмамланучы скважиналарның нәтиҗәлелеге түбән. Без алынган теманы шул ук эксперименталь скважина мисалында «Баулынефть» НГТИ белгечләре дә өйрәнеп, үз эшчәнлекләрен кандидатлык диссертациясендә тәфсилләп күрсәттеләр.

– Ленар, бүген республиканың нефть өлкәсе нинди кыенлыклар кичерә? – дим.

– Акча җитмәгәнлектән, геология эшләре тиешле дәрәҗәдә алып барылмый. Нефть запаслары күбрәк ачыкланса да, аны тулысынча чыгарып бетерү мөмкин түгел. Чит илләр белән чагыштырганда, Россиядә нефтьне эзләү һәм табу өлкәсендә салымнар зуррак, шуңа күрә геология эшләренә акча тоту теләге кими башлый. Әгәр шушы рухта дәвам итсә, якын киләчәктә илебездә файдалы казылмалар чыгару өчен әзер участоклар калмаска да мөмкин.

Авыр чыгарыла торган запасларның күләме арта, ә аларны җитештерү өчен яңа технологияләр кулланырга кирәк. Шуңа да, чит илләрдәге сыман, авыр конструкцияле скважиналар төзү мөһим. Тик моның өчен үзебездә ясалган технологияләр һәм җиһазлар кирәк, ә алар юк. Авыр чыгарыла торган запасларны өйрәнү өлкәсендә Россия АКШ белән Канададан бик артта калды. Безгә импортны алыштыру юнәлешенә игътибар биреп, үз технологияләребезне эшләргә кирәк.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЛДЫНДАГЫ КАЗАНЫШЛАР ӨЧЕН

Рәшит Сюняев – РФАның Космик тикшеренүләр институтында лаборатория мөдире, Макс Планк ис. Астрофизика институты (Германия) директоры, КФУның мактаулы профессоры һәм ТФАның мактаулы академигы, АКШ һәм Германия, Бөекбритания Корольлек җәмгыяте Милли фәннәр академияләренең чит ил әгъзасы. Иң югары премияләргә һәм бүләкләргә лаек булган, алар арасында РФ Дәүләт премиясе, Киото, Крафурд, Грубер, король Фейсал премияләре, Корольлек астрономия җәмгыятенең Алтын медале, Бенджамин Франклин, Катарина Брюс медальләре һ.б. 2013 елда «Татарстан Республикасы алдындагы казанышлар өчен» ордены белән бүләкләнгән.

БӨТЕН ГАЛӘМ МАСШТАБЫ

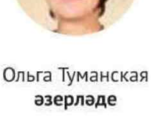

Ольга Туманская
әзерләде

Бөтен галәмне танып белү мөмкин түгел, диләр. Әмма көн саен моның киресен исбатларга тырышучы кешеләр дә бар. РФА академигы Рәшит Сюняев – дөнья космологиясендә әйдәп баручыларның берсе, аның хезмәтләре, киләчәк тикшеренүләр һәм фәнни ачышларның нигезенә әверелеп, астрофизика буенча дәреслекләргә керде.

КОСМОС – АЛДАН ТОЕМЛАУ КЕБЕК …

– Якынча бер елдан космоска «Спектр-Рентген-Гамма» спутнигы очачак. Ул куәтле ике рентген телескобы белән тәэмин ителгән булыр дип көтелә. Безнең исәбебезчә, алар өч миллионнан артык аеруча массив кара тишекләрне ачыклаячак – һәркайсы миллионнан (хәтта миллиардтан) артык Кояш массасыннан югарырак. Рентген нурларында алар гадәттән тыш якты! Ә бит 1970 елларга кадәр кара тишекләрне күреп булмый дип исәпләнелә иде. Нәкъ шул чакта без Коля Шакура белән (хәзер күренекле галим, МДУ профессоры) моның киресен исбатлый торган диск аккрециясе теориясен тәкъдим иттек. Безнең бу мәкалә бүгенге көндә дөнья теоретик астрофизикасында иң еш телгә алына торган булып китте.

Ни гаҗәп: барлык исәпләү-фаразларыбыз чынга ашты. Соңгы 40 елда без спутниклардан дәлилләр кабул итәбез – турыдан-туры космостан. Мин МИР, ГРАНАТ һәм ИНТЕГРАЛ космик станциясе комплексының КВАНТ рентген орбиталь обсерваторияләрендә фәнни җитәкче булдым. Бу спутниклар безнең Космик тикшеренүләр институтындагы төркемебезгә Галактикадагы дистәләп кара тишекне ачарга булышты. Без шартлау вакытында һәлак булучы йолдызның үз массасындагы саллы өлешне радиоактив никель рәвешендә ташлап калдыруын күзәттек. Соңыннан ул кобальтка әверелә һәм аннары – безгә таныш булган тимергә. Әйе, бөтен тимер – машиналар һәм станоклардагы детальләрдән башлап, каныбыздагы гемоглобинда булган тимергә кадәр – нәкъ шулай синтезланган.

Хәтеремдә, 1965 елда аңарчы ук Георгий Гамов тарафыннан белдерелгән реликт нурланышы ачылды. Бу сенсация булды! Шунда минем фәнни җитәкчем, академик Зельдович: «Әйдәгез, аны алга таба өйрәник!» – дип тәкъдим итте. Тагын биш елдан соң гына без киләчәктә Галәм эволюциясен һәм структурасын тикшерүнең яңа методына әвереләчәк хезмәтебезне яза алдык. Хәзер бу теорияне «Сюняев-Зельдович эффекты» дип атыйлар.

Кызганыч, Яков Борисович соңгы 10 елда ПЛАНК спутнигыннан һәм Җирнең Көньяк Полюсындагы иң югары сизгерлектәге телескоптан алынган нәтиҗәләрне күрә алмады. Бу җиһазлар без фаразлаган эффектлар буенча моңа кадәр билгесез булган меңнәрчә галактикалар тупланышын ачыклады – Җирдән коточкыч ераклыкларда! Бүгенге көндә астрономнар галәмдәге иң массив объектларның ничек, кайчан һәм нинди темпларда туганлыгын күзәтә, аларның төп параметрларын билгели ала.

УКУ ФӘНЕ

«Зельдович Мәскәүдә! Төркем туплый», – бу хәбәрне мин МФТИның бишенче курсында укыганда ишеттем. Яков Борисовичка шалтыратып, очрашу турында килештем. Ул бер-ике мәсьәләне чишә алсам, җитәкчем булырга ризалашачагын белдерде. «Нинди өлкәдән?» – дип кызыксындым. Астрофизика?! «Безнең кафедра җитәкчесе бу эшнең файдасыз булуын әйткән иде. Мин Кыр теориясе белән шөгыльләнергә теләр идем». «Сез башта чишегез, аннары сөйләшербез», – дип, ул үз фикерендә калды. Бу белемнәремне тикшерү иде. Мәсьәләләргә бер атна вакыт китте. Чиштем дә Кыр теориясе турында уйлауны оныттым – шулкадәр кызыклы булып чыкты алар.

Яков Зельдовичның бөек галим булуы турында мин соңрак белдем. Ул фәнгә бик зур өлеш керткән. Атом коралын булдыручыларның берсе, өч тапкыр Социалистик хезмәт герое – аның исемен кычкырып әйтмиләр. Ул вакытка ул инде үзенә кызыклы нәрсәләр белән шөгыльләнү хокукын яулап алган иде. Ә аны кызыксындырган нәрсә – Галәм. Ничек барлыкка килгән ул? Ни өчен киңәя? Зельдович – безнең Галәм турындагы төшенчәләребезне астын-өскә әйләндергән кешеләрнең берсе. Аның соңгы көненәчә без бергә эшләдек. Күз алдына китерү дә кыен: мин аның өендәге кабинетында мең тапкырдан артык булдым.

Яков Борисович белән эшләү кызыклы гына түгел, авыр да иде. Ул мине күп нәрсәгә һәм, барыннан да элек, интенсив хезмәткә өйрәтте. Берьюлы берничә юнәлештә хәрәкәт итү – аның методы шундый булды. Нәрсәдер барып чыкмый икән, башкасы белән шөгыльләнергә. Тиешле нәтиҗәгә ирешеләчәк – төштәме, өндәме, чынлыкта бит баш мие сиңа мөһим булган мәсьәлә турында уйлаудан туктамый.

БАР СОРАУЛАРГА ДА ҖАВАПЛАР

Ул көнне яхшы хәтерлим. Миңа унбер яшь, өйдә апам белән икебез генә. Кинәт бер машина килеп туктады да, аннан әтине алып чыктылар – ул хәрәкәтләнми иде… Сугышка кадәр һәм сугыш вакытында әти Көньяк Уралда, Кыргызстанда һәм Казахстанда заводлар төзи, Үзбәкстанда эвакуацияләнгән җитештерүләрне кабул итә. Аннары аны Фәрхад ГЭСына җибәрәләр – бу хәл шунда була да инде… Ул ел ярым түшәктән тора алмады – йөри алмый иде. Аның каравы, минем бөтен сорауларыма җавап бирә! Минем олы фәнгә юлым ике кеше йогынтысында башланды. Аларның беренчесе – әтием Али Сюняев булса, икенчесе – Яков Зельдович иде.

МАРСКА КАДӘР АЛМАССЫЗМЫ?

Марска очу – XXI гасыр миссиясе. Әмма миңа бу хакта сөенеп әйтү авыр – фәнни җәмәгатьчелекнең үз ярышлары. Ышанып әйтәм, якын арада Марсны колонияләштерү кешелеккә берни дә бирмәячәк. Артык кыйммәтле рәхәтлек. Безнең үз Җиребездә эшләребез аз түгел. Башка дөньяларда тормыш эзләү – артык амбициоз максат! АКШ, Франция, Швейцария галимнәре бу эштә гадәттән тыш биеклекләргә ирештеләр. Алар башка йолдызлар тирәсендә меңләгән планеталар ачты. Әле егерме ел элек кенә кешеләр башка тормыш барлыгы турында фаразлыйлар гына иде. Ә бүген без, кем әйтмешли, «үзләштерелгән зонада»гы планеталарны күрәбез.

Галимнәр Җирдәге кебек үк атмосферасы, суы, гравитациясе һәм хәтта ел фасыллары булган планеталарны эзли. Һәм мондый планеталар инде – дистәләрчә. Менә кайда тормыш чыннан да яхшы булыр иде!

ТАТАР ОНЛАЙНЫ

Өйдә чакта, Ташкентта, әбиләрем минем белән татарча сөйләштеләр. Мәскәүгә киткәндә, миңа унҗиде яшь иде. Өйләреннән еракта ялгыз яшәгән кешеләрне телләрен оныткан өчен гаепләп була. Бу хакта сөйләү авыр… Тик, кызганыч, бу котылгысыз диярлек. Гомеренең соңгы көннәрендә әни минем белән татарча гына сөйләште – без телефоннан еш аралаша, бер-беребезне аңлый идек. Хәзер миңа бу аралашу шатлыгын оныкларым бирә. Аларга татарчаны инде әниләре белдерергә тырыша.

Үз халкыңнан еракта булган чакта, туган телеңдә ни дә булса уку өчен һәр мөмкинлекне файдаланасың. Көн саен диярлек интернетта Татарстан яңалыкларын карыйм. Әмма татарча динамик һәм заманча телеканал җитми. Унбиш минутка булса да туган телемә кабат үтеп керү өчен язмаларда ТНВ телетапшыруларын карарга тырышам. Үз халкымның тарихы турында китаплар чыгуга сөенәм. Күптән түгел туганнарыма Мәрҗани исемендәге институт чыгарган «Алтын Урда» китабы файлын тараттым. Гадел Кутуй повесте буенча «Тапшырылмаган хатлар» фильмы чыгуы турында ишеттем – аны әнием Сәидә Кильдеева елый-елый укый иде. Һичшиксез караячакмын.

РОССИЯДӘН – ЕВРОПАГА ҺӘМ КАБАТ ҮЗЕБЕЗГӘ…

Бүген без КФУ белән тыгыз хезмәттәшлек итәбез – анда көчле астрофизиклар бар. Казан студентларын һәм яшь галимнәрен үзебезгә, Макс Планк исемендәге җәмгыятьнең Астрофизика институтына чакырабыз. Бүген Россия яшьләренең хәрәкәт итү иреге булуына сөенәм: диссертацияңне Россиядә якларга, берничә ел Европада яки Америкада эшләргә, аннары кабат үз институтларыңа бөтенләй башка белем дәрәҗәсе белән кайтырга мөмкин. Иң көчле лабораторияләрдә һәм университетларда кешеләрнең ничек эшләгәнен күрү, алардан иң яхшысын үзеңә сеңдерү, дуслар табу мөһим – ихтимал, бер-ике дистә елдан алар үз илләрендә фәнне әйдәп баручы булырлар.

«Татарстан Республикасы алдындагы казанышлар өчен» ордены белән ТР дәүләтчелеген үстерүдә, гражданнарның хокукларын һәм азатлыгын тәэмин итүдә, икътисад, мәдәният, фән, мәгариф, сәламәтлек саклау, сәнгать һәм спортны үстерүдәге зур казанышлар, шулай ук җәмәгать тәртибен саклауда күрсәткән кыюлык һәм батырлык өчен бүләкләнәләр. Әлеге билге 925нче пробалы көмештән эшләнгән.

2016
ЕЛ ЛАУРЕАТЛАРЫ

«ТАТАРСТАН» ЖУРНАЛЫ ВЕРСИЯСЕ БУЕНЧА

2016 елда безне кайсы шәхесләр башкаларга караганда күбрәк рухландырды, шатландырды һәм таң калдырды? Безнең өчен кайсы вакыйга иң шаккатыргыч, уңышлы, алдынгы проект булып истә калды?

Исегезгә төшереп үтәбез: «Татарстан» журналы версиясе буенча 2016 елның лауреатларын билгеләү өчен, әлеге һәм башка сорауларга җавап бирүләрен без иң гадел экспертлар булган укучыларыбыздан үтендек. Бүгенге санда игътибарыгызга тәкъдим ителә торган исемлектәге 23 номинациядә 23 җиңүче исеме – бәйсез укучылар сайлавы нәтиҗәсе дә инде. Лауреатларны чын күңелдән котлыйбыз!

ЕЛ КЕШЕСЕ

ВЛАДИМИР ВАВИЛОВ, АНЖЕЛА ВАВИЛОВА ИСЕМЕНДӘГЕ ФОНД ИДАРӘСЕ РӘИСЕ

ЕЛ ДЕБЮТЫ

ЯР ЧАЛЛЫДАГЫ «ЗАРЯД» КӘШӘКӘЛӘР ҖИТЕШТЕРҮ ЗАВОДЫ

ЕЛ ПРОЕКТЫ

СЫЕГАЙТЫЛГАН ТАБИГЫЙ ГАЗ ӨЧЕН КОМПЛЕКСЛЫ ИНФРАСТРУКТУРА ТӨЗЕЛЕШЕ

(«ГАЗПРОМ ГАЗ-МОТОР ЯГУЛЫГЫ» КОМПАНИЯСЕ)

ЕЛ ПРЕДПРИЯТИЕСЕ

ГОРЬКИЙ ИСЕМЕНДӘГЕ ЯШЕЛ ҮЗӘН ЗАВОДЫ

ЕЛ ҖИТӘКЧЕСЕ

РЕНАТ МИСТАХОВ, ГОРЬКИЙ ИСЕМЕНДӘГЕ ЗАВОДНЫҢ ГЕНЕРАЛЬ ДИРЕКТОРЫ

ЕЛ КҮҢЕЛ АЧУ ҮЗӘГЕ

«РИВЬЕРА» АКВАПАРКЫ

ЕЛ СПОРТЧЫСЫ

ВЛАДИМИР ТКАЧЕВ, «АК БАРС» ХОККЕЙЧЫСЫ

ЕЛ СПОРТ ОБЪЕКТЫ

«КАЗАН-АРЕНА»

ЕЛ АЧЫШЫ

КАЗАН – ФРАНКФУРТ-НА-МАЙНЕ РЕЙСЫ

ЕЛ ВАКЫЙГАСЫ

ТАНТАНАЛЫ РӘВЕШТӘ «АММОНИЙ»НЫ ЭШЛӘТЕП ҖИБӘРҮ

ЕЛ ҮСЕШЕ

«ТАТСПИРТПРОМ»

АҖ (ТАРИХИ РЕКОРД – 10 МЛН ДЕКАЛИТР ПРОДУКЦИЯ ЧЫГАРДЫ)

ЕЛ МЕДИЦИНА УЧРЕЖДЕНИЕСЕ

ТҮБӘН КАМА ШӘҺӘРЕНДӘГЕ «ПЕРИНАТАЛЬ ҮЗӘГЕ ДӘ БУЛГАН ШӘҺӘР БАЛАЛАР ХАСТАХАНӘСЕ» ДАССУ

ИМПОРТНЫ ИҢ ЯХШЫ АЛЫШТЫРУЧЫ

«КАЗАНКА» СУ СИПТЕРҮ МАШИНАСЫ

(«КАЗАН СУГАРУ ТЕХНИКАСЫ ЗАВОДЫ» ҖЧҖ)

ЕЛНЫҢ ИҢ САКЧЫЛ ПРЕДПРИЯТИЕСЕ

«ТАТБУРНЕФТЬ»

ЕЛ СУПЕРМАРКЕТЫ

«БӘХЕТЛЕ» СУПЕРМАРКЕТЫ

ЕЛ АГРОФИРМАСЫ

«БӨРЕЛЕ» ЯАҖ

ЕЛНЫҢ ИҢ ЯХШЫ ИННОВАЦИОН ПРОЕКТЫ

МӘГЪЛҮМАТИ КУРКЫНЫЧСЫЗЛЫКНЫ ТӘЭМИН ИТҮ ӨЧЕН МАХСУСЛАШТЫРЫЛГАН КАРАРЛАР

(ICL-КПО ВС)

«Татарстан» журналы версиясе буенча 2016 ел лауреатлары укучылар арасында сораштырулар нәтиҗәләре буенча ачыкланды. Дүрт атна дәвамында теләгән һәрбер кеше сайланган номинант өчен журналның protatarstan.ru сайтында тавыш бирә яки редакция телефоны буенча үзенең карары турында хәбәр итә ала иде.

Алдан билгеләнгән шартлар буенча үз номинациясендә барысыннан да күбрәк тавыш (телефон һәм интернет буенча тавыш бирүне исәпкә алып) җыйган катнашучы ел лауреаты дип игълан ителде. Сүз уңаеннан, сораштыру нәтиҗәләре оештыручыларны укучылар фикеренең чынбарлыкка туры килүенә тагын бер тапкыр инандырды. Номинациягә кергәннәрнең соңгы исемлегендә бер генә очраклы исем дә юк. «Татарстан» журналы версиясе буенча 2016 ел лауреатларының барысы да – бу исемгә лаеклыларның да лаеклылары!

ЕЛ ЮГАРЫ УКУ ЙОРТЫ

В.Г. ТИМИРЯСОВ ИСЕМЕНДӘГЕ КАЗАН ИННОВАЦИЯ УНИВЕРСИТЕТЫ

(ИЭУП)

ЕЛНЫҢ ИҢ ЯХШЫ СОЦИАЛЬ ПРОЕКТЫ

ОЛЫЛАР ӨЧЕН ХОСПИС ТӨЗЕЛҮ (АНЖЕЛА ВАВИЛОВА ФОНДЫ)

ЕЛ МУЗЕЕ

ДЕРЖАВИН ИСЕМЕНДӘГЕ ЛАЕШ МУЗЕЕ

ЕЛНЫҢ ЯҢА ТӨЗЕЛЕШЕ

SUNRISE CITY

(БУ – ТОРМЫШ, ЯЛ ИТҮ, ЭШ ҺӘМ АРАЛАШУ ӨЧЕН БАРЛЫК МӨМКИНЛЕКЛӘР ТУДЫРЫЛГАН ТУЛЫ БЕР ШӘҺӘР)

ЕЛ БАНКЫ

«САКЛЫК БАНКЫ»

ЕЛ КУНАКХАНӘСЕ

«ТАТАРСТАН» БИЗНЕС-ОТЕЛЕ, ЯР ЧАЛЛЫ ШӘҺӘРЕ

Лауреатларны котлыйбыз!

Яр Чаллы шәһәре мэры Наил Гамбәр улы Мәһдиев Sunrise City Сәүдә үзәгендә балалар шәһәрчеген ачу вакытында. Биредә шулай ук «Перекрёсток», ZENDEN, LC WAIKIKI, BERSHKA, PULL & BEAR, STRADIVARIUS, GLAM, DION, DIXIS, ASKENT, RENDEZ VOUS, KIDSPACE, KFS, ACOOLA, GLORIA JEANS, YVES ROSHER, «М.ВИДЕО», «СВЯЗНОЙ»** кебек танылган, шул исәптән дөнья брендлары кибетләре дә тәкъдим ителгән.

ӘКИЯТТӘ – КҮРГӘН, ХЫЯЛДА ЙӨРТКӘН ШӘҺӘР...

Sunrise City* – Яр Чаллы шәһәренең үзәгендә урнашкан күпфункцияле торак комплексы «Татарстан» журналы версиясе буенча «ЕЛНЫҢ ЯҢА ТӨЗЕЛЕШЕ» номинациясендә 2016 ел лауреаты булды. Безнең экспертлар һәм укучыларыбыз фикере буенча амбицияле урбанистик проектның уңыш факторы аның хәзерге заман шәһәр кешеләренең даими үсеп торган ихтыяҗларына сизгерлеге һәм җайлашуы. Шулай итеп, Sunrise City үзенең алдагы ниятләрен автошәһәрнең озак вакытка исәпләнгән үсеш планы белән бәйләп куя.

Урбанизм – модада һәм стильле санала, әмма Россиядә һәм Татарстанда шәһәрләр үсешенең генераль планнарында һәм стратегияләрендә әлеге идеяне җитди рәвештә алга этәрү башланып кына килә әле. Sunrise Cityны эшләүчеләр исә аны «Шәһәр эчендә шәһәр» форматындагы яңа яшәү рәвеше тирәлеге буларак тәкъдим итәләр. Sunrise City күпфункцияле торак комплексында барлык нәрсә дә бар. Һәм боларның барысы да – үзләренеке. Төзелешне тормышка ашыра торган «Санрайс Капитал» компаниясе төзелешнең югары сыйфатын гына гарантияләп калмыйча, аның алга таба да үсеше һәм чәчәк ату өчен йөкләмәләрне үз өстенә алып, комплекс белән мөстәкыйль рәвештә идарә итүне дә күз алдында тота.

Торак комплексына инде күчеп урнашучыларга һәм киләчәктә биредә яшәргә җыенучылар игътибарына көнкүреш, ял итү, эш һәм аралашу өчен мөмкинлекләрнең зур исемлеге тәкъдим ителә. Sunrise City дагы мәйданы 43тән 155 квадрат метрга кадәр булган фатирлар Европа торагына куелган барлык заманча стандартларга туры килә, уңайлы һәм төрледән-төрле планировкалары белән аерылып тора. Шулай ук купшы террасалы фатирлар да бар. Алар комплексның өске катларында урнашкан һәм фатирга аерым таләпләр куйган сатып алучылар өчен исәпләнгән.

Планлаштыру үзенчәлекләреннән тыш, фатирларны интерьер дизайнерлары махсус Sunrise City өчен генә эшләгән эксклюзив бизәкләү вариантлары да бар. Биредә һәр кеше үз зәвыгы һәм акча янчыгына карап фатир таба ала.

Sunrise City торак комплексының төп үзенчәлеге – ул биредә яшәүчеләр өчен баш өстендәге түбә генә түгел, ә яшәү өчен уңайлылык та. Җайлы, куркынычсыз һәм кызыклы мохит. Торак комплексы – үзенең сәүдә, социаль һәм бизнес-структурасы булган территория ул. Сатып алырга телисеңме? Менә янәшәдә генә – үз өегездә үк сәүдә үзәге. Ул эшли дә бит инде. Күз алдына китерегез: өегездән чыгып, мини-полисның ямь-яшел аллеяләре буйлап берничә адым атлыйсыз һәм сәламәтләндерү комплексына килеп керәсез, җитмәсә, аның беренче катында ук фитнес-үзәк, ә цоколь катында бассейны белән спа-салон урнашачак.

Велосипед юллары, ачык теннис корты, баскетбол һәм волейбол мәйданчыклары, биш залны кинотеатр – боларның барысы да 2017 елда ачылыр, дип планлаштырыла. Sunrise City үзенә төрле яштәге кешеләрне җәлеп итә, чөнки монда балалар үсеше өчен бик күп урын – уен һәм спорт мәйданчыклары, сәүдә комплексының өченче катында урнашкан балалар үсеше үзәге бар. Һәм ата-аналарга да яраткан балаларын нәрсә белән кызыксындырырга икән дип баш ватасы юк, үзләренә дә вакыт табарга, шопинг белән шөгыльләнергә, якыннары, дуслары белән күрешергә вакыт табар өчен җай бар.

Видеокүзәтү камерасы көндез дә, төнлә дә комплекста яшәүчеләрнең, шул исәптән аның иң бәләкәйләренең дә, куркынычсызлыгын тәэмин итә. Машинаңның иминлеге өчен дә борчылырга кирәкми, Sunrise City да 1000нән артык автомобиль кую урыны бар. Sunrise City фатирларының яртысында кечләрен ут яна инде. Әлеге квадрат метрлар коры диварлар гына булудан туктады.

SUNRISE CITY
Яр Чаллы шәһәре,
Сөембикә проспекты, 40нчы йорт, 5нче блок

Сату һәм маркетинг бүлеге
Тел.: (8552) 928-928
www.sunrisecity.ru

---

* Күтәрелеп килә торган кояш шәһәре ** ZENDEN – ЗЕНДЕН, LC WAIKIKI – ЭлСи Вайкики, BERSHKA – БЕРШКА, PULL & BEAR – Пулл энд Беар, STRADIVARIUS – СТРАДИВАРИУС, GLAM – Глэм, DION – Дион, DIXIS – ДИКСИС, ASKENT – Аскент, RENDEZ VOUS – Рандеву, KIDSPACE – КИДСПЕЙС, KFS – КФС, ACOOLA – Акула, GLORIA JEANS – Глория Джинс, YVES ROSHER – Ив Роше. Реклама

12+

TATAR RADIOSI

*Kazan 100.5 FM***

**ЛИДЕР СРЕДИ РАДИОСТАНЦИЙ,
ВЕЩАЮЩИХ НА ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ***

*По данным ЗАО «ТНС ГЭЛЛАП МЕДИА» («TNS Gallup Media»),
отчет от 27.09.2016 г. По договору №К048/2016 от 1 августа 2016 г.
****Казань 100,5 фм**

РЕКЛАМА

ЯНӘШӘБЕЗДӘГЕЛӘР ҺӘМ ЯКЫНДАГЫЛАР ТУРЫНДА

ТАТАРСТАН

TATARSTAN

ИҖТИМАГЫЙ-СӘЯСИ БАСМА

ТАТАРСТАН
БИОГРАФИЯ ДӘВАМ ИТӘ

Реклама бүлеге:

тел: (843) 222-09-76

Махсус проектлар бүлеге:

тел: (843) 222-06-05

Реклама 16+

МӨГЕЗСЕЗ СЫЕР – УҢЫШ БИЛГЕСЕ

Автор:
Линар Закиров

Республикада 500ләп авыл хуҗалыгы предприятиясе бар, узган елны шуларның 92 проценты табышка эшләгән. Тик дәүләт ярдәм кулы сузмаган булса, аларның яртысы да югары үрләргә менеп җитә алмас иде. Аграр тармакта ямыйсы тишек-тошык җитәрлек. Әйтик, шушы өлкәдә хезмәт куючыларның эш хакы республикадагы уртача күрсәткечнең 60 процентыннан артмый диярлек.Шуның нәтиҗәсендә авыл кешеләре, акчалы эш эзләп, шәһәргә китү ягын карый.

Фото: Александр Эшкинин

«Татарстан» артта калган хуҗалыкларга үрнәк күрсәтү йөзеннән, республикада иң бай хуҗалыклардан саналган Ленин исемендәге нәселле терлек заводы Авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативының эш тәҗрибәсен өйрәнде.

Әтнә районындагы Түбән Бәрәскә авылында урнашкан авыл хуҗалыгы оешмасы идарәсенә килеп кергәч, аның кем исемендә йөрүен чамалау кыен булмады. Ишегалдында Ленинга һәйкәл урнаштырылган, идарә бинасында да юлбашчы сурәтләнгән картина эленеп тора. Элек ул хуҗалык җитәкчесе Илгиз Хәйруллинның кабинетында урнашкан булса, ике ел элек Ленинны коридорга «сөргәннәр». Әмма аңа карап кына Ленин исемендәге нәселле терлек заводы Авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы республикада иң алдынгы аграр предприятиеләрнең берсе булудан туктамаган.

«СӨТЛЕ» ХӨРМӘ

2016 елда биредә 290 миллион сумлык продукция җитештергәннәр. Һәр сыердан 7934 литр сөт савып алынган, хуҗалыкта алар бер мең баш. Сөтлебикәләрне 40лап сыер савучы карый.

Ферма тирәсендә импорт машиналар тора. Менә ничек бай яши икән Түбән Бәрәскә халкы, дип тел шартлатып куйдым. Безне озата йөргән икътисадчы Тәнзилә апа да:

– Элек авыл кешесе, пычрактан йөрер өчен, УАЗ машиналары ала иде. Асфальт түшәлгәч, чит ил машиналарына күчеп утырдылар, – диде.

Без кергән сыер абзарын күптән түгел республика программасы нигезендә тәртипкә китергәннәр. Түшәмдә һаваны көйли торган зур вентилятор тора. Эссе көннәрдә ул абзардагы һаваны суыта, салкында, киресенчә, җылыта.

Безне күзебезгә чалынган иномаркаларның берсенә хуҗа булган

ферма мөдире Азат Галиев каршы алды. Аның әйтүенчә, сыерларның күпчелеген көндез берничә сәгатькә һава суларга һәм теләкләрен тәгаенләү өчен кардага алып чыгалар.

Һәр сөтлебикәнең үз урыны бар, анда аның номеры, кушаматы, бозаулаган көне һәм кайсы айда ничә литр сөт бирүе турында мәгълүмат язылган. Кайбер рекордчылар тәүлеккә 40ар литр бирә икән!

– Бу генетикага һәм терлек азыгына бәйле. Сыерларга кыйммәтле кушылмалар, примекслар, түп бирәбез. Каплатканнарына андый матдәләрне әзрәк ашатабыз. Күбрәк бирсәң дә, сөте артмаячак. Монда икътисадый якны да истә тотарга кирәк. Шуңа күрә бөтен игътибар сыерның карынындагы яралгысына бирелә. Печән, әйбәт сенаж, силос бирсәң, шул җитә, – дип аңлатты белгеч.

Нинди генә кушамат юк монда: Абрикос, Тургай, Аккош, Зөһрә, Азалия, Иркә, Көмеш, Чайка, Кактус, Инжир, Гөлкәй, Зәмзәм, Алчия, Хөрмә, Чишмә, Акчарлак… Соңгысын шул исемдәге газетаны яратып укучы кеше кушкандыр. Баксаң, кушаматлар өчен сыер савучылар җаваплы. Бозау бер ел исемсез яши, ул дәвердә аның номеры гына була. Бер ел үтеп, тана булып җиткәч, аңа кушамат бирәләр.

– Сарман дигәне дә бар. Әллә берәрегез шул яктанмы? – дип сорыйм терлекчеләрдән.

– Юк, Актанышы да, башкасы да бар монда. Аның кадәр хайванга каян исем табып бетерәсең инде. Кабатланмасын дип тырышасың. Кушаматлары белән эндәшкәч, таныган кебек булып, борылып карыйлар үзләре. Гәүдәләренә карап та кушабыз.

кличка АКЧАРЛАК № 6885
порода Голштин
30.07.16
27.0 29 28.6 10.6 12.2

Кайберләренең тире төсе җиләккә охшап китә, кайсыларыныкы атлас кебек чуар була, – диде биредә инде 29 ел хезмәт куеп, тәҗрибәле сыер савучы гына түгел, кушамат тагучы да булып танылган Гөлназ Корбанова.

Берзаман, игътибар белән карасам, сөтлебикәләрнең мөгезе юк икән.

– Моның ике сәбәбе бар. Мөгезле сыер усал була, сөзешә. Мөгезен киссәң, сөтне берничә литрга күбрәк бирә, дигән фикер дә бар. Шуңа күрә ике айлык чагында бозауларның мөгезләрен яндырабыз, – дип аңлатты Азат Галиев.

«КАТКАН КУЛЛАРНЫ СУДА ЙОМШАРТА ИДЕК»

Сыер савучылар ике сменалап эшли. Беренчесе – иртәнге дүртенче яртыдан көндезге уникенче яртыга кадәр, икенче смена – шул вакыттан башлап кичке сигезгә кадәр. Терлекчеләрне микроавтобус килеп тә ала, кайтарып та куя.

Гөлсинә Хәйруллина Түбән Бәрәскә фермасында – инде 32 ел! Аның эш күрсәткечләрен Казанда да күреп, 2004 елда Татарстанның атказанган терлекчесе исемен биргәннәр. Үзе бу турыда газетадан укып кына белгән.

– Мин эшли башлаган чакта аппаратлар юк иде әле. Көненә һәркем 25шәр сыерны кул белән сауды. Бармаклар ката иде. Җылы суга салып, йомшарта идек. Ул чакта миңа унсигез дә тулмаган иде. Авылда калам, дигән теләк көчле булган, күрәсең. Бүген куллар авыртмаса да, аяк белән бил үзен сиздерә, – диде Гөлсинә апа.

– Мөгезләреннән мәхрүм ителгән сыерларны кызганасызмы соң? – дим.

– Бер караганда, мөгезле терлек матур күренә. Әмма икенче яктан караганда, мөгезлесе мөгезе булмаганын каһәрли. Йә барысы да мөгезле, йә мөгезсез булсын инде, – дип үз фикерен җиткерде Татарстанның атказанган терлекчесе.

Гүзәл Гобәева сыерлар янына өч ел элек килгән. Аңарчы кибеттә дә саткан, бакчада балалар да тәрбияләгән. Әмма күңеле барыбер сөтлебикәләргә тартып китергән.

– Хайваннарны яратам. Эше җайлы түгел, әмма түләве шәп. Өч баланы үстерәсе бар бит, – диде ул.

«ДТ ТРАКТОРЫННАН БАШКА БУЛМЫЙ»

Техниканы төзекләндерә торган остаханәгә дә кердек. Аны 2016 елның көзендә шулай ук республика программасы буенча 7 миллион сумга танымаслык хәлгә китергәннәр.

– Элек бинаны утын, күмер ягып җылытсак, былтыр, ниһаять, газ кертелде. Хәзер монда һәрчак 15 градус җылылык. Душ, бәдрәф, чишенү бүлмәләре ясалды. Механизаторларга шундый шартлар тудыру күптәнге хыялыбыз иде. Остаханәне 10 метрга зурайттык, түшәмне күтәрттек. Шуның аркасында чил ил комбайннарын да кертә алабыз. Элек аларны сервисларда каратсак, хәзер инде үзебезнең егетләр дә рәтли белә, – дип сөйләде баш инженер Таһир Садриев.

Остаханәгә берьюлы сигезләп техника сыя. Алар берничә төрле белгеч – электрик, моторист, слесарь, мастер-көйләүче аша уза. Кышын карап куйгач һәм вакытында техник күзәтү ясагач, техника әллә ни ватылмый.

– Безнең хуҗалыкта 10 ДТ тракторы бар. Басу эшендә алардан башка берничек тә булмый. Үзләрен аклыйлар. Язын көпчәкле тракторлар, таптап, җирнең сыйфатын бетерсә, чылбырлы тракторның басымы әзрәк, – дип техниканың кайбер нечкәлекләренә төшендерде Таһир әфәнде.

Остаханәгә керәсе трактор-комбайннарга башта дефектовка ясала, ягъни кайсы өлешләрен төзекләндерергә кирәклеге ачыклана. Запчастьләр алып кайтылгач, алар ремонтка кертелә. Кайсына 10, кайсына 15 көн бирелә. Әйтик, чылбырлы тракторга эшчеләр 12 көндә «икенче сулыш» өрергә тиеш.

– Эшчеләрегез, әзрәк эшләр өчен, ремонт вакытын махсус тартып-су-

зып йөрмиме? – дип төртмәрәк сорау бирәм баш инженерга.

– Юк, хезмәт хакы эш күрсәткеченә карап түләнелә бит. Егетләребез никадәр тизрәк һәм күбрәк эшләсә, үзләренә шулкадәр яхшырак, – дип җавап кайтарды ул.

УҢЫШНЫҢ ЧИШМӘ БАШЫ – ТӘРТИПТӘ

Ленин исемендәге хуҗалык җитәкчесе Илгиз Хәйруллин Түбән Бәрәскәдә туып-үскән. 1981 елда колхоз җитәкчелеге аны Казанның төзүче-инженерлар институтына укырга җибәргән. 1986 елда авылына кайтып, Илгиз Вилданович 1990 елга кадәр ремонт бригадаларында прораб булып эшләгән. Шул елда 27 яшьлек егетне гомуми җыелышта колхоз рәисе итеп сайлаганнар.

– Башка авыл малайлары кебек, мин дә кайчандыр колхоз рәисе булырмын, дип хыялланганмындыр. Әмма хыял тормышка ашып, бу эшкә алынырга тәкъдим иткәч, баш тарттым. Мин бит белгечлегем буенча зоотехник та, агроном да түгел. «Энем, булдыра алырсыңмы, адәм көлкесенә калмассыңмы», – дип әйтүчеләр дә булды. Беренче тапкыр баш тартканнан соң, район башлыгы Габделәхәт Хәкимов янына икенче тапкыр баргач, ул: «Буласыңмы, булмыйсыңмы?» – дип сорады. «Булмыйм», – дигәч, «Шуны исеңдә тот, сиңа мондый эшне бүтән тәкъдим итүче булмас», – дигәч, бераз уйладым да ризалыгымны бирдем, – дип сөйләде Илгиз Вилданович.

Җитәкче сөйләвенчә, ул вакытта хуҗалык уртакуллар исәбендә йөргән. Вазгыятьне үзгәртү өчен, Илгиз Вилданович, бөек юлбашчыбыз кебек үк, үзенә күрә инкыйлаб оештырган – хуҗалыкта иң элек тәртип урнаштырган.

– Хуҗалык җитәкчесе, агроном яки зоотехник булганчы, иң элек оста психолог булырга тиеш. Бөтен эшне көндәлек тәртип салудан башларга кирәк. Һәр кеше үз вазыйфасын җиренә җиткереп башкарган сурәттә генә уңышка ирешеп була. Җитәкче бик акыллы, тәртипле, тәти булып утырып, берүзе берни эшли алмый. Усал вакытлар да булды, кемнәрнедер эштән дә алырга туры килде. Әмма вакыт үтү белән боларның дөрес карар булуы расланды, – дип сөйләде хуҗалык җитәкчесе.

Эшчеләргә хезмәт хаклары болгавыр 90нчы елларда да вакытында түләнгән. Бүген дә, дәүләт учреждениеләрендә эш хакы арткан дигән сүзне ишетүгә, Ленин хуҗалыгында да шулай эшлиләр. Биредә барлыгы 255 кеше хезмәт куя, уртача эш хакы – 24,5 мең сум. Алтын куллы белгечләр читкә китмәсен өчен, барысын да эшлиләр.

– Хәзер чәчү һәм урак вакытында да читтән кеше китергәнебез юк. Заманында Мари Элдан 60шар кеше алып килгән вакытлар булды, ләкин бүген хуҗалыкта үзебезнең кешеләр генә хезмәт куя. Запаста, киләм, дип торучылар да бар. Йөздән артык техникабыз белән мактана алабыз, кайбер механизаторларга берничәү дә туры килә. Менә, әйтик, Илнар Биктимеров исемле егетебез чәчү комплексында да, җәй көне чәчүлекләрне тәрбияләгән вакытта сиптергечтә дә эшли, терлек азыгы әзерләгәндә «Ягуар»га утыра, – дип сөйләде Илгиз Вилданович.

40/60 программасы (чыгымнарның 40 процентын – республика Хөкүмәте, 60 процентын хуҗалык каплый – авт.) ярдәмендә Ленин хуҗалыгы шактый гына чит ил техникасына ия булган. Беренче булып 2005 елда – «Ягуар», аннары «МакДон» белән «Нью Холланд 420» тракторлары кайткан. Ел саен техниканы яңартуга – 30 миллион, төзелеш эшләренә 50 миллион сум чамасы тотыла.

– Кайберәүләр, кешене кимсетергә теләсә, аны колхозник дип атый. Авылдагы кеше икенче сортлырак буларак кузаллана. Мин моңа бик рәнҗим. Терлекчебез булсынмы ул, механизатормы – алар кеше буларак та, үз эшенең остасы буларак та хөрмәткә лаек. Яшьләрне авылда калдыртып, хуҗалыкта эшләтим, дисәң, заман таләпләренә җавап бирерлек техника алырга кирәк. Дөрес, яңасына утырганчы, алар башта үзләрен ДТ яки МТЗ тракторларында сынап карый, – диде әңгәмәдәшем.

ИКЕ ЯКЛЫ ЛЕНИН

– Илгиз Вилданович, хуҗалыкны Ленин исеменнән азат итү турында уйланган чакларыгыз булдымы?

– Бу мәсьәләгә ике яклап карарга була. Сүзне бераз читтән башлыйм әле. Колхозыбыз 1931 елда оешып, шул вакыттан бирле Ленин исемен йөртә. Быел бит әле Октябрь революциясенә – 100 ел.

Безнең Түбән Бәрәскә бик бай була, Ибраһим Борнаев – хәлле авылдашларыбызның берсе. Аның уллары Казанда хәзерге Борнай мәчетен салдыра. 1769 елда бездә дә башкаладагы Мәрҗани мәчете белән бер елларда ике катлы таш мәчет төзелә. Авылыбызда тире эшкәртү цехлары, кирпеч заводы һәм башка төрле җитештерүләр дә күп була. Узган гасырның 30нчы елларында 12 гаиләне Түбән Бәрәскәдән куалар. Алар аңлы, белемле, тырыш кешеләр, игенчелек, хәйриячелек белән дә шөгыльләнгән булалар. «Зөләйха күзләрен ача» әсәрендә дә нәкъ менә авылдашларыбыз язмышы сурәтләнгән, диярсең. Ул чакта Түбән Бәрәскәдә дүрт мәчет эшли, совет чорында барысын да җимерәләр. Кайсын мәктәп итәләр, кайсын мәдәният йорты итеп файдаланалар. Ленин мирасының авылыбызга нинди фаҗига китерүе турында уйлангач, бәлки, исеменнән баш тартырга дигән уйлар да туа. Тик, икенче яктан карасаң, бу бит инде үзенә күрә бренд. Безне шул исем буенча беләләр һәм таныйлар.

АВЫЛДАН НИК КАЧАЛАР?

Татарстанда соңгы елларда туучылар саны үлүчеләргә караганда күбрәк. Демографик вазгыять сөендерерлек, дигән сүз. Республика халкы ел саен 10 меңләп кешегә арта, әмма нигездә зур шәһәрләр һәм алга киткән берничә генә район хисабына. Ә калган 33 районда кеше саны кими.

Соңгы берничә елда киләчәге өметсез булган авыллардан республика шәһәрләренә, район үзәкләренә 44 мең кеше күчеп киткән. Татарстан Муниципаль берәмлекләр Советы рәисе Минсагыйть Шакиров әйтүен-

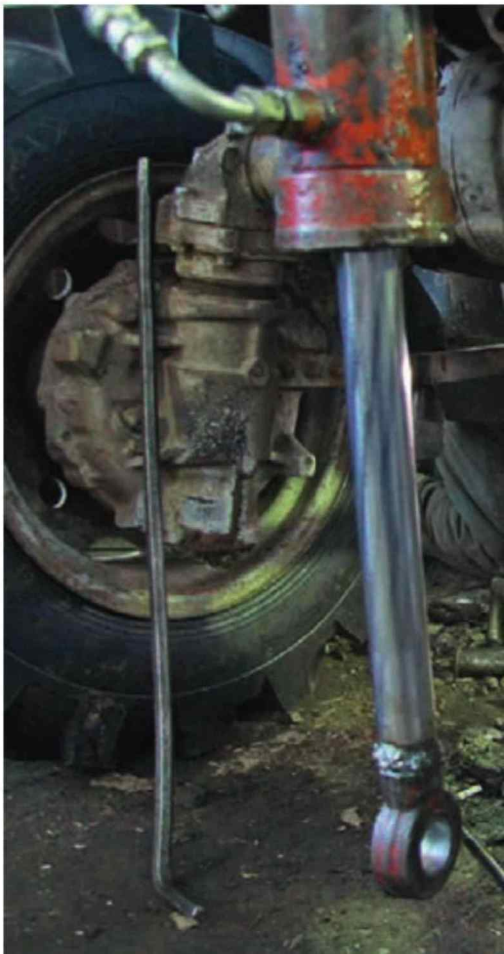

чә, бу уртача зурлыктагы ике район халкы кадәр сан.

Кайбер районнарда авыл хуҗалыгы хезмәтчәннәре шул җирлектәге уртача хезмәт хакыннан ике тапкыр әзрәк акча ала. Андый «алдынгы» районнарны телгә алмый ярамас, халык үз «герой»ларын белергә тиеш: Нурлат, Азнакай, Баулы, Алабуга, Әгерҗе, Югары Ослан, Чирмешән.

Питрәч, Яшел Үзән, Тукай районнарында югары технологияле комплекслар булганлыктан, эш нәтиҗәсе белән хезмәт хаклары да югары. Әмма Әтнә, Балтач, Минзәлә, Кукмара, Актаныш, Буа һәм Тәтеш районнарында гайре табигый технологияләр булмаса да, гап-гади хуҗалыкларда эшләүчеләр дә акчаны әйбәт ала.

«ЭШЛӘҮЧЕЛӘР БЕЛӘН БҮЛЕШЕРГӘ КИРӘК»

Татарстан Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы белгечләре шуны ачыклаган: хуҗалыкларның нәтиҗәлелеге күп очракта продукциянең үзкыйммәтенә бәйле. Тик кайбер агрофирмалар, чыгымнарны арттырып та, уңышка ирешә алмый.

– Былтыр республика буенча сөтнең үзкыйммәте 6 процентка артты, әмма кайбер предприятиеләрдә, сөтне шул ук күләмдә җитештереп, продукциянең үзкыйммәте 10–50 процентка кадәр күтәрелде. Баулы районындагы «Колос» авыл хуҗалыгы кооперативында сөт җитештерү чыгымнары 50 процентка артып, бүгенге көндә продукциянең бер килосы 22 сумны тәшкил итә. Бөгелмә районындагы М.Җәлил исемендәге хуҗалыкта сөт җитештерүгә акчаны 47 процентка күбрәк тотканнар. Терлек азыгына да чыгымнар артуын арта, әмма уңай нәтиҗә күзәтелми. Ике хуҗалыкта да хезмәт хакына барлык чыгымнарның биш проценттан әзрәк өлеше китә, – дип гаҗәпләнде узган елда узган видеоконференцияләрнең берсендә Татарстанның авыл хуҗалыгы министры Марат Әхмәтов.

Азнакай районындагы Кәримов исемендәге хуҗалыкта сыер савучылар ай саен 15,3 мең сум чамасы хезмәт хакы ала, ә бу барлык җитештерелгән сөт сатудан кергән акчаның 4,5 процент өлеше генә.

– Җитәкчеләрнең һәм белгечләрнең 40 проценты үз эшләренең нәтиҗәлелегенә бәйле булмаган окладлар ала. Эшләүчеләр белән дә бүлешә белергә кирәк, – дип, канәгатьсезлеген белдерде авыл хуҗалыгы министры.

Күпчелек хуҗалыкларда чыгымнарны исәпләү системасы җайга салынмаган. Мисал өчен, Чистай районындагы «Ак Булат» хуҗалыгында бер гектарга 13,5 мең сум тотылган, ә күрше «Кутлушкино» хуҗалыгында шулкадәр акча сарыф итеп, игенне биш центнерга күбрәк җыйганнар, ә бу өстәмә рәвештә 6,5 миллион сум, дигән сүз. Мондый мисалларны һәр районда табарга була. Чыгымнар бер төрле булып та, ни өчен нәтиҗәләр шулкадәр аерыла икән?

ЯРДӘМ КҮРСӘТҮНЕҢ ЯҢА ФОРМАЛАРЫ

Узган елның 10 ае нәтиҗәләре буенча, республиканың авыл хуҗалыгы тармагында уртача хезмәт хакы 18,4 мең сумны тәшкил итә. Әмма кайбер оешмаларда анысын да вакытында бирмиләр.

– Әгәр авыл хезмәтчәннәренең хезмәт хакы башка тармакларныкы белән тигезләнмәсә, җир эшенең кадерен арттыру кыен булачак. Бернигә дә карамыйча, авыл хуҗалыгында хезмәт хакларын ике тапкыр арттырырга кирәк, – диде Марат Әхмәтов.

Авыл хуҗалыгы өлкәсендәге нәтиҗәле эшчәнлек мәсьәләсен Татарстан Президенты Рөстәм Миңнеханов та күтәрә. Республикабыз ил күләмендә сөт җитештерү күләме буенча алдынгылыкта, ит җитештерү буенча – дүртенче, ә ашлык җыю буенча тугызынчы урында. Рөстәм Миңнеханов мондый күрсәткечләр белән бик үк канәгать түгел, аграр министрлыкка яңа планнар төзергә кушылды.

– Кешеләрне авылда калдыру мәсьәләсе – төп бурычларыбызның берсе, бездән башка беркем дә шартлар тудырмаячак. Ә бу, беренче чиратта, эш урыннары һәм хезмәт хакына бәйле, – дип белдерде ТР Муниципаль берәмлекләре Советы съездында Татарстан Президенты.

Республикада гамәлгә ашырыла торган 30дан артык программа нәкъ менә авылдагы тормышны яхшыртуга юнәлтелгән. Халыкны эчәргә яраклы су һәм газ белән тәэмин итү, торак фондны, мәктәпләрне, балалар бакчаларын, юлларны, күпфункцияле авыл клубларын, фельдшер-акушерлык пунктларын, спорт мәйданчыкларын төзекләндерү буенча шактый эш башкарылган.

– Күп нәрсә эшләнә, әмма авыл халкына ярдәм күрсәтүнең башка төрле формалары турында да уйларга кирәк, – дип тә өстәде Рөстәм Миңнеханов.

ТАТАРСТАН ЮЛЛАРЫ: ХӘРӘКӘТ – ТОРМЫШ, ДУАМАЛЛЫК – ҮЛЕМ

Татарстан ЮХИДИ ел нәтиҗәләрен чыгарды. Үлем белән тәмамланган юл-транспорт һәлакәтләре санының кимүен уңай динамика дип санасак, анысы бар – узган елда кеше үлеме алдагысына караганда азрак, хәтта фаразлаганнан да кимрәк дәрәҗәдә теркәлгән. Бу шатландыра, билгеле. Ләкин Татарстан юлларының ике полосасы бар: алар буенча тәртипле йөрү яшәү булса, дуамаллык исә үлемгә илтә. Шуңа күрә исерек хәлдә юллар буенча «корыч атын» куучы машина йөртүчеләрнең исәбе арту куркыта, чөнки юлда сиңа ни дәрәҗәдә аек йөртүче очраячагы турында беркайчан да белеп булмый…

2016 елның 14 декабрендә булып узган ТР Эчке эшләр министрлыгы коллегиясе утырышында Татарстан Президенты Рөстәм Миңнеханов республика Дәүләт Советына РФ Дәүләт Думасына машинаны куркыныч йөртү өчен җәзаны катгыйландыру тәкъдиме белән чыгарга йөкләмә бирде. «…Хөкүмәт (РФ. – Ред. иск.) юл хәрәкәте кагыйдәләрендә машинаны куркыныч йөртүгә кагыла торган үзгәрешләр әзерли. 5 мең сум күләмендә штраф белән җәза бирергә тәкъдим ителә. Бездәге машина йөртүчеләрнең төп категориясе – намуслы, законнарны бозуга бармый торган халык. Ә менә акчасы артык булганнар – «алтын яшьләр», уңышлы бизнесменнар – шундый хокук бозуларны үзләренә рөхсәт итә ала. Мисалга Бөекбританияне китерәсем килә. Куркыныч йөртү өчен аларда штраф һәм 5 елга төрмәгә утырту каралган. Германиядә – 250 евро штраф һәм өч айга машина йөртү хокукыннан мәхрүм итү… Безгә каттыйрак инициатива белән чыгарга кирәк. Башка рецепт юк», – дип билгеләп үтте утырышта Рөстәм Миңнеханов.

1 ЮЛ-ТРАНСПОРТ ҺӘЛАКӘТЛӘРЕНДӘ (ЮТҺНДӘ) ҺӘЛАК БУЛУЧЫЛАР САНЫ:

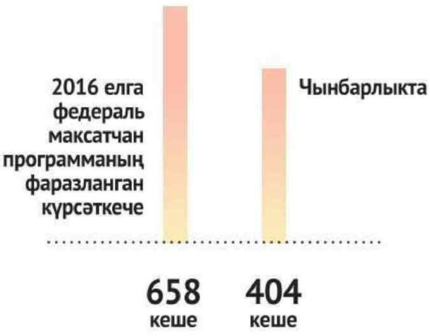

2 ЮЛ-ТРАНСПОРТ ҺӘЛАКӘТЕ (ЮТҺ) САНЫ*:

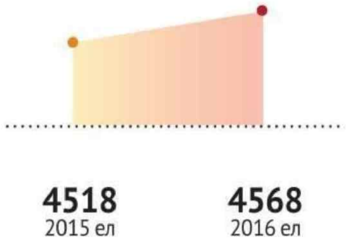

3 ҺӘЛАК БУЛУЧЫЛАР САНЫ:

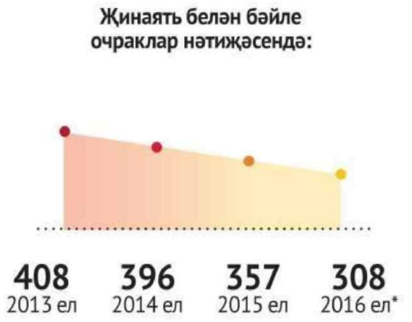
Җинаять белән бәйле очраклар нәтиҗәсендә:

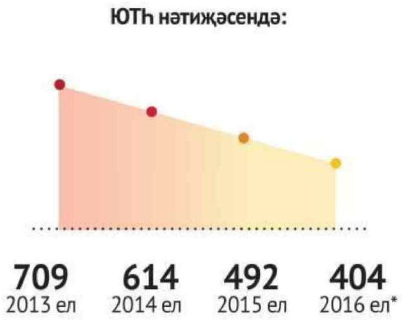
ЮТҺ нәтиҗәсендә:

4 ҖӘЯҮЛЕЛӘР КИЧҮЕНДӘ ЮТҺ:

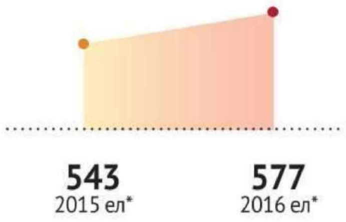

5 АЧЫКЛАНГАН АДМИНИСТРАТИВ ХОКУК БОЗУЛАР:

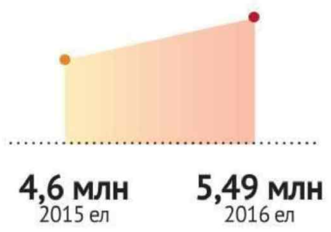
Административ хокук бозулар (барлыгы):

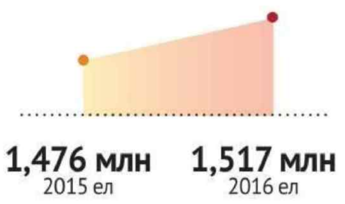
Полиция хезмәткәрләре тарафыннан ачыкланганнары:

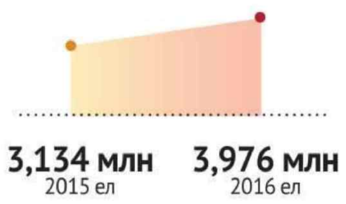
ЮХК бозуларны теркәүнең автоматлаштырылган чаралары ярдәмендә ачыкланганнары:

---

* 11 ай эчендә.

6

ИСЕРЕК ХӘЛДӘГЕ МАШИНА ЙӨРТҮЧЕЛӘР ГАЕБЕ БУЕНЧА КИЛЕП ЧЫККАН ЮТҺ САНЫ:

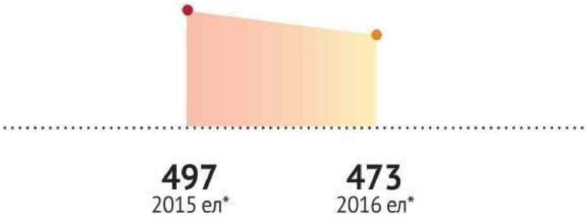

7

ИСЕРЕК ХӘЛДӘ ТОТЫЛГАН ЙӨРТҮЧЕЛӘР САНЫ:

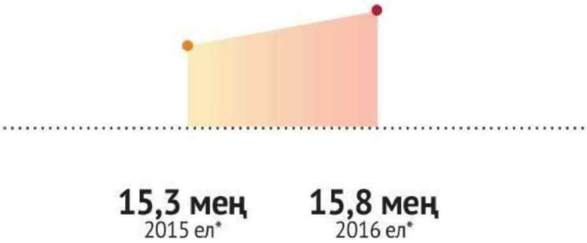

8

ЭЛЕКТРОН ПОЧТА БУЕНЧА АДРЕСАТЛАРГА ҖИБӘРЕЛГӘН КАРАРЛАР САНЫ:

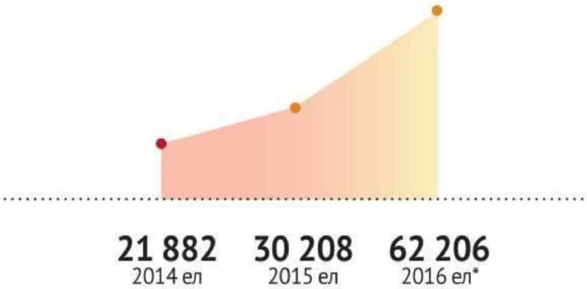

9

2016 ЕЛДА* СПФХИ ТР БУЕНЧА СУД ПРИСТАВЛАРЫ ТАРАФЫННАН ТӘМАМЛАНГАН:

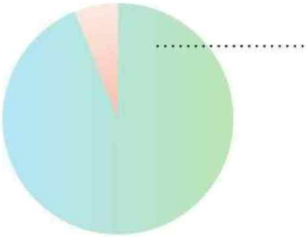

457 мең
383 млн сумлык

(барлык ачылган эшләрнең 93%на кадәр)

10

ШТРАФЛАРНЫ БИЛГЕЛӘНГӘН ВАКЫТТА ТҮЛӘМӘГӘН ӨЧЕН АДМИНИСТРАТИВ ЭШ КУЗГАТЫЛГАН:

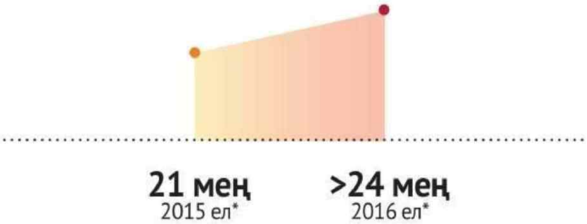

11

2016 ЕЛДА* ТҮЛӘМӘҮЧЕЛӘРГӘ КАРАТА АДМИНИСТРАТИВ ҖӘЗА БИРҮ ЧАРАЛАРЫ КУЛЛАНЫЛГАН:

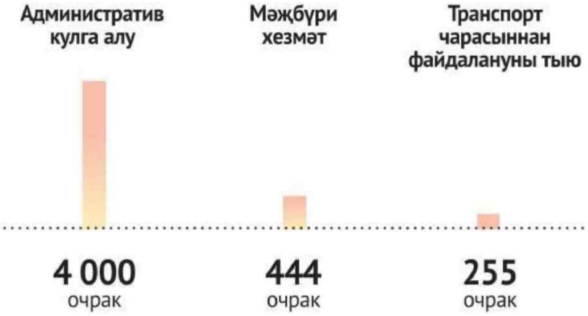

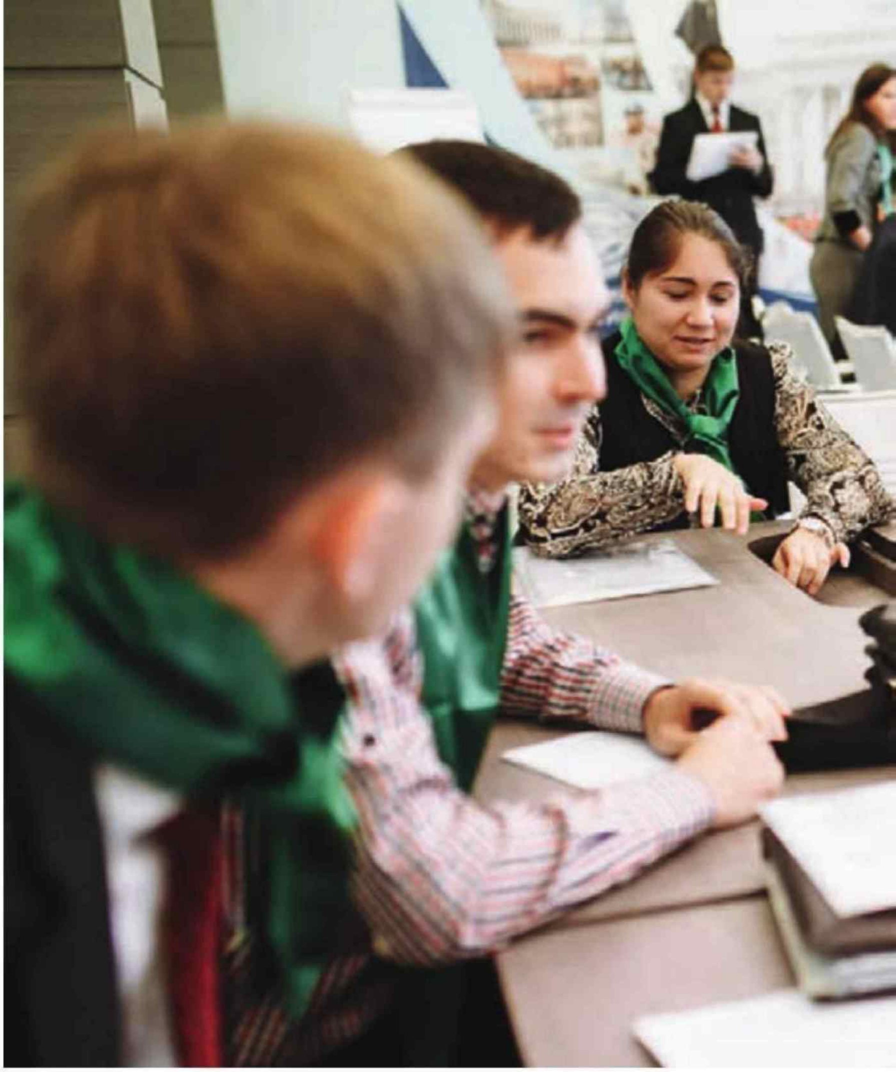

ҮРНӘК ЧИНОВНИК МОДЕЛЕ

2016 елда ТР Социаль-икътисадый мониторинг комитеты халык арасында дәүләт органнары эшчәнлегеннән ни дәрәҗәдә канәгать калуы турында сораштыру уздырды. Нәтиҗәдә өч мең татарстанлы үрнәк чиновникка нинди сыйфатлар хас булырга тиешлеге турында үз фикерен белдерде. Җавапларга караганда, «дәүләт кешесе» үз эшенең чын остасы (46% сораштыруда катнашучы шулай саный), гадел (39%), үз эшен төгәл башкаручы һәм җаваплы (33%), яңалык тарафдары (14%) булырга тиеш. Моның чын дөреслеккә ни дәрәҗәдә туры килүен безнең хәбәрчебез ачыклады.

Авторы:
Катерина Котова

ҮЗ ЭШЕНЕҢ ОСТАСЫ

Президент белән фото – бүләкләү тантанасының йомгаклау өлеше, җиңүнең үзе кебек үк, шатлык һәм сөенеч хисләре уята. «Татарстан Республикасының иң яхшы дәүләт граждан хезмәткәре» конкурсын Рөстәм Миңнеханов өч ел элек, дәүләт хезмәтендә эшләүчеләргә куәтле этәргеч булыр һәм алар арасыннан иң яхшыларын ачыкларга ярдәм итәр, дигән максат белән оештырган иде.

Иң әйбәтләр исемлегенә эләгү өчен бу юлы республиканың 28 дәүләт органыннан 68 хезмәткәр катнашты. Кануннарны белү, дәүләт телләрендә һәм чит телдә аралаша алу, шәхси сыйфатлар һәм, әлбәттә инде, профессиональлек – үрнәк түрәне ачыклауда болар барысы да тәфсилләп тикшерелде. Катнашучылар саны ике тапкырга кимегәч, кагыйдәләр тагын да кырысланды: иң әйбәт дәүләт эшлеклесе яңа идеяләр остасы булырга да тиеш бит әле. Катнашучыларга үзләренең креативлыкларын ТР Президент Аппараты җитәкчесе Әсгать Сәфәрев җитәкчелегендәге таләпчән комиссия каршында да расларга туры килде. Нәтиҗәдә финиш сызыгына ун катнашучы гына барып җитә алды. Аларга бүләккә «Иң яхшы...» исеме дә бирелде, Президент белән фотога төшү мөмкинлеге дә тудырылды.

– Әле өч ел элек кенә әлеге конкурсның зур кызыксыну уятачагына шикләнгән идем, – ди ТР Президенты каршындагы Дәүләт хезмәте һәм кадрлар департаменты җитәкчесе Александр Белов. – Әмма кешеләрнең ярышасы, танышасы, аралашасы килүе ачыкланды. Аннан да бигрәк, алар өчен конкурс – ул әле белемнәрен гадәти булмаган формада арттыру, шулай ук кадрлар резервына эләгү һәм карьера баскычы буйлап югары күтәрелү мөмкинлеге дә. Бүгенге көндә алты мең кеше Татарстанның дәүләт органнарында эшли. Мондый сынауларны узганнар безнең өчен аеруча кадерле.

Тимур Әгълиуллин язмышы – әлеге сүзләргә дәлил булып тора. 2014 елда конкурста җиңгәннән соң, ул хезмәт баскычы буйлап югары күтәрелгән: хәзер ул ТР Икътисад министрлыгының инфраструктур үсеш бүлеген җитәкли.

– Әлеге конкурс шәхси сыйфатларымны камилләштерергә, җитешсезлекләремне ачыкларга булышты, – дип сүзен башлады Тимур. – Белем ягыннан булган кимчелекләремне тиз арада юкка чыгару җаен карадым. Идеаль дәүләт эшлеклесе булырга омтылам! Үземнең бар көчемне гади халыкның тормышын яхшыртуга юнәлтергә тырышам: документтан тизрәк котылу юлын түгел, ә килеп туган конкрет мәсьәләне чишү ысулларын эзлим.

Тимурга нәтиҗәле хезмәткәр булырга профессиональ яктан даими үсеш ярдәм итә. Ким дигәндә, елына бер мәртәбә квалификация күтәрү курсларын уза. Һәрвакыт төрле уку тематикасын сайлый.

– Үзеңне уңайлылык зонасыннан чыгарга мәҗбүр итү мәслихәт. Һәрвакыт үсештә булырга кирәк,

Фото: gossluzhba.tatarstan.ru

яңа һөнәрләр үзләштерүдән курыкмаска. Нәтиҗәле булуның серләре нәкъ менә шуннан гыйбарәт. Бары тик теләк кенә кирәк, ә дәүләт хезмәтендә моның өчен мөмкинлекләр бихисап.

ЭШКӘ ҖАВАПЛЫ КАРАШ

Россиянең икътисадый үсешен дәүләт идарәсе эшчәнлегенең сыйфаты түбән булуы тоткарлый, дип, Владимир Путин бер ел элек канәгатьсезлек белдергән иде. Янәсе, әлеге системаны яңарту кирәк. Якынча шул ук вакытларда эшкуарлар белән уздырылган очрашуда ул дәүләт сатып алулары, кече һәм урта эшкуарлыкны үстерү турында сөйләгәндә чиновникларның нәтиҗәлелеген бәяләү системасы – KPI (Key Performance Indicators – нәтиҗәлелекне бәяләү системасы) кертүнең мөһимлеге хакында да әйтте. Ә беразсоңрак Хөкүмәт алдына федераль ведомство башлыклары өчен дә KPI уйлап табу бурычы куелды. Ләкин идея яңалардан түгел…

Дәүләт хезмәтенә әлеге системаны инде ун еллап кертергә омтылабыз, – дип, фикерләрен җиткерде Александр Белов. – Кыенлыклар бихисап! Татарстанда төгәл тәкъдимнәрне республика җитәкчелегенә җиткерү өчен махсус төзелгән эшче төркем ике елга якын тырышып эшләде – чөнки ачыклык таләп ителгән мәсьәләләр бик күп иде.

Сүз уңаеннан, Татарстанда чит илләр тәҗрибәсе, һәм шулай системаның башка төбәкләрдә ничек эшләп китүе дә тәфсилләп өйрәнелә. Шулай да юнәлеш «Татнефть», КАМАЗ, Саклык банкы кебек үзебездә хуҗалык итүче субъектлар тәҗрибәсенә таяна. Дөрес, анда хезмәткәрләрнең нәтиҗәлелеген билгеләү бермә-бер җиңелрәк, чөнки ул төгәл сәнәгать процесслары белән үзара бәйләнгән. Ә дәүләт хезмәтендәге эшчәнлек иҗади якын килүне күз алдында тота. Чиновникның эшен бәяләүнең кыен-

Конкурста җиңүчеләр.

ОФИЦИАЛЬНЫЙ ТАТАРСТАН

Тема конкурсной работы
«Внедрение нового подхода
в администрировании платежей направляемых
в бюджетную систему России»
Казань 2016

Проектларны яклау.

лыгы нәкъ менә шунда да инде. Әмма шулай булса да, бу юнәлештә күпмедер күләмдә норматив документлар инде кабул ителде. Һәр чиновникның хезмәт нәтиҗәсен чагылдыручы төп күрсәткечләр ачыкланды.

Татарстанда KPI ике төрле күрсәткечкә нигезләнәчәк. Процесслы күрсәткечләр документларны әзерләү вакыты һәм сыйфаты буенча җавап тотачак. Функциональ күрсәткечләр аерым дәүләт хезмәткәренең һәм, гомумән алганда, министрлыкның нәтиҗәле эшчәнлеген чагылдыручы индикаторларга ирешүне аңлатачак. Әлбәттә, алар күктән алынмый, ә халыкның тормыш сыйфаты күрсәткечләреннән чыгып билгеләнә һәм бу һәр гади хезмәткәргә кагылачак. Әйтик, мәсәлән, Хезмәт, мәшгульлек һәм социаль яклау министрлыгы өчен күрсәткечләрнең берсе булып республикада халыкның эшсезлек дәрәҗәсе торса, Җир һәм мөлкәт мөнәсәбәтләре министрлыгы өчен ул дәүләт милкеннән файдалануның табышлылыгы булырга мөмкин. Чиновникның вызыйфасы югарырак булган саен, функциональ күрсәткечләргә ирешү җаваплылыгы зуррак була.

– KPI мәҗбүри рәвештә электрон документлар әйләнешенә кертеләчәк, – дип басым ясый Александр Белов. – Моны кулдан гына башкарып чыгу мөмкин түгел! Илебезнең кәгазь хисаплар баткаклыгыннан чыга алмаган кайбер төбәкләренең аяныч тәҗрибәсе инде мәгълүм. Әлбәттә, бөтен җирдә дә мәгълүмати технологияләр Татарстандагы кебек югары дәрәҗәгә җитмәгән. Әлеге система теге яки бу дәүләт хезмәткәренең тиешле күрсәткечләргә ирешә алганмы-юкмы икәнлеген төгәл саный һәм күрсәтә алыр, дип уйлыйбыз.

– Әгәр әлеге система Иван Иванович хезмәтен ул турыдан-туры буйсынган җитәкчесенең бәяләмәсе белән чагыштырганда түбәнрәк итеп билгеләсә? – дип сорыйм Беловтан.

– Алай да булырга мөмкин! Без әлеге бәяләмәләр мөмкин кадәр объектив, дөреслеккә туры килерлек һәм арттыруларсыз булыр, дип көтәбез.

– Ә кеше факторы йогынтысына килсәк...

– Әлбәттә, җитәкче дә үз хезмәткәрләрен бәяләүдә катнашачак. Аның фикере хәлиткеч роль уйнаячак, мәсәлән, документларны әзерләүнең сыйфатын бәяләгәндә.

– Әлеге системаны кертүдән ниләр көтәсез? Ул икенче бер чиккә – шәхеснең әлеге күрсәткечләр шәүләсе артында эреп югалуына китермәсме?

– Без бу юнәлештә эш алып барабыз. KPI дәүләт хезмәткәренең матди хәленә турыдан-туры тәэсир итәчәк. Әмма әлегә хезмәт хакының премия өлешенә генә: әгәр хезмәткәр башкаларга караганда әйбәтрәк эшли икән, аның кереме дә башкаларныкыннан артыграк булырга тиеш. Әмма, әлеге системаның төп бурычы булып дәүләт хезмәткәрләренең хезмәт нәтиҗәсен яхшырту, аларның кимчелекле һәм йомшак якларын ачык итеп күрсәтү тора. Бу үсешкә этәрү чарасы түгелмени?

ЯҢА ИДЕЯЛӘР ОСТАСЫ

Хәзерге вакытта республикада 82 меңнән артык аз керемле гаилә исәпләнә, 33 меңендә өч яки аннан да күбрәк бала үсә. Аларга ничек ярдәм итәргә соң? Һәрберсенә... сыер бирергә! Схема гади: дәүләт аны һәр гаиләгә өч елга биреп тора. Ә алга таба барысы да яраткан мультфильмыбыз «Простаквашино»дагыча дәвам итә: «Сыер дәүләтнеке булса да, ул биргән сөт һәм аннан туган бозаулар – безнеке». Шул рәвешле авылда гаиләләрнең тормыш дәрәҗәсе дә күтәрелә, эшлекле активлыгы да үсә.

Бу – ТР Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгының кече хуҗалыкларны үстерү бүлегенең өлкән белгече Ләйсән Гыйззәтуллина фикере. Проект аның тарафыннан «ТРның иң яхшы дәүләт граждан хезмәткәре» конкурсы кысаларында әзерләнә һәм комиссия әгъзалары арасында зур кызыксыну уята.

– Еш кына яңача фикерләргә туры килә! – дип елмая Ләйсән. – Көн саен төрледән-төрле сорауларга ачыклык кертү һәм килеп туган мәсьәләләрне чишү белән шөгыльләнәбез. Ә мондый очракларда гадәтләнгән калып буенча гына эш итү мөмкин түгел. Яңа мәгълүмат эзләргә, башкаларның тәҗрибәләрен өйрәнергә, яңа идеяләр уйлап табарга туры килә.

Ләйсән – конкурста катнашучылар арасында иң яше. Ул әлеге бәйгенең үзе өчен тәҗрибә туплау урыны гына түгел, яңа идеяләр чыганагы һәм кызыклы танышулар мөмкинлеге булганлыгын яшерми.

– Көчемне сынап карыйсым, үземне күрсәтәсем килде. Беләсезме, әле студент чагымда ук дәүләтнең белгечләргә мохтаҗ икәнлеген яхшы белә идем. Бүген дәүләт каршында торган мәсьәләләрне чишүгә үз өлешемне кертә алам. Минем өчен үрнәк дәүләт хезмәткәре ул – намуслы, белемле, беркайчан да югалып калмыйча, дөрес карарлар кабул итәргә сәләтле кеше.

ГАДЕЛ

Татарстанда яшәүчеләр намуслылыкны профессиональлектән соң икенче урынга куялар, әлеге сыйфаттан башка чиновникны күз алдына китерү мөмкин түгел, дип саныйлар. Бүген ришвәтчелеккә каршы көрәш мәсьәләләренә бирелгән игътибарның арта баруын истә тотып, ил һәм республика җитәкчелеге дә алар белән килешә, дип уйлыйбыз.

Хәзер дәүләт хезмәткәрләре мәҗбүри рәвештә үз керемнәре һәм башка түләүле эшчәнлекләре турында белешмә тапшыралар – димәк, аларның барлык керемнәрен күзәтү көчәйтелгән. Гаиләнең өч еллык кеременнән дә зуррак бәягә сатып алынган кыйммәтле әйбер-

> **Хәзерге вакытта республикада 82 меңнән артык аз керемле гаилә исәпләнә. Аларга ничек ярдәм итәргә соң? Һәрберсенә... сыер бирергә!**

ләр турында да хәбәр итәргә туры киләчәк. Дебет белән кредит тәңгәл килмәгән очракта да, матди чыгымнарның хәләл икәнлеген исбатлау таләп ителәчәк. Дәлилләр булмаган очракта яңа сатып алынган милек дәүләт хисабына күчереләчәк.

– Сүз яхталар һәм хан сарайларына тиң зур йортлар турында гына бара дип уйламагыз, – дип өсти Александр Белов. – Бүген бездә гадәти күренеш булырдай очраклар да тикшерелә. Мәсәлән, кемгәдер әти-әнисе машина алырга дип акча бүләк итә, ә ул кеше белешмәдә әлеге бүләкне теркәргә оныта. Ә мондый сәбәпләр дәүләт хезмәтендә кабул ителми.

Чиновниктан тормышның барлык өлкәләрендә дә гаделлек һәм ихласлык таләп ителә. Яңа кагыйдәнең шарты буенча, ул гаилә бюджеты турында мәгълүматтан кала, социаль челтәрдәге битләре турында да хәбәр итәргә тиеш. Интернетта яшерен мәгълүмат саклаганы өчен дә чаралар каралган – хәтта эшеннән азат итү дә кулланылырга мөмкин.

– Бу кешенең шәхси тормышына кысылу була түгелме соң? – дип сорыйм Беловтан.

Әлеге чикләүләр кануннар белән расланган. Әгәр кеше дәүләт хезмәтен үз юлы итеп сайлаган икән, ул алдан ук моңа риза булган. Әлеге күпсанлы чикләүләрне онытмау максатыннан, махсус белешмәлек әзерләдек. Ул күләме буенча шактый зур килеп чыкты.

ЧИНОВНИК ӨЧЕН ЮГАРЫ СТАРТ

Хәзер дәүләт хезмәтенең абруе республикада яшәүчеләр арасында арткаaннан-арта бара. Сораштырылган халыкның фикеренә таянып, түбәндәге нәтиҗәгә килергә мөмкин: 87 процент респондент дәүләт хезмәткәре булуны дәрәҗәле эш дип саный. Шул рәвешле республика инде хезмәткә алганда ук югары таләпләр куя ала – асылда үрнәк булырдай чиновникны стартта ук сайлап алалар.

Бүгенге көндә дәүләт органнарына эшкә урнашу җиңел түгел – бәяләү сынаулары системасын узу шарт. 2017 елдан алып инде биш төрле тест узарга туры киләчәк – кануннарны, мәгълүмати технологияләрне, телләрне белү... Моннан кала, хезмәткәр үз эшчәнлеге барышында очрашырга мөмкин булган төрле очракларны чагылдырган махсус биремнәрне чишәргә туры киләчәк. Карарны конкурс комиссиясе кабул итә. Кайчакта вакансия бирәү генә, ә әлеге урында эшләргә лаеклылар берничә була. Ул чакта иң югары балл җыючылар кадрлар резервына эләгә – өч ел дәвамында алар яңа вакансиягә дәгъваланучылар арасында беренчеләр булып торачак. Инде конкурстан тыш.

– Ничек кенә купшы яңгырамасын, ләкин дәүләткә һәм кешеләргә хезмәт итү теләге булмаган кеше бездә эшли алмаячак, – ди Александр Белов. – Әлбәттә, башка стимуллар да бар. Хәзерге икътисадый торгынлык, производстволарның бер-бер артлы ябылу чорында һәм үз бизнесыңны алып бару зур тәвәккәллек сораган заманда күпләр үзләре өчен тотрыклылыкны сайлый. Бу үзеңне социаль яктан әһәмиятле булган проектта сынап карау өчен тагын бер этәргеч. Яшьләр өчен бу аеруча мөһим!

Әлеге бәяләү чаралары ярдәмендә Татарстан тора-бара дәүләт хезмәткәрләренең үрнәк булырдайларын туплый алыр, дип өметләнәсе кала. Камиллеккә чикләр юк бит...

ЯНӘШӘБЕЗДӘГЕЛӘР ҺӘМ ЯКЫНДАГЫЛАР ТУРЫНДА

ТАТАРСТАН

ИҖТИМАГЫЙ-СӘЯСИ БАСМА

ТАТАРСТАН
2017: Экология һәм җәмәгать урыннары елы
Кыш бабадан
яңа ел
табыны

1 февральдән 31 мартка кадәр 2017 елның II яртыеллыгына
«Татарстан» журналына алдан язылу игълан ителә

Индекс:
П 2378 **рус телендә**
864 сум 24 тиен

Индекс:
П 2381 **татар телендә**
864 сум 24 тиен

Реклама 16+

ИГЕЛЕКЛЕ ЭШЛӘР

БУ САНДА ТӘКЪДИМ ИТӘБЕЗ:

Замандашлары ТРның беренче Президенты турында **НИНДИ** истәлекләр белән бүлешә

НИ ӨЧЕН Минтимер Шәймиевнең өстәлендә «матур тәртипсезлек»

Венера Ганиева **КЕМНЕ** пәрәмәч пешерергә өйрәтте

Татарстанның **КАЙСЫ** авылын боздан ясалган җәнлекләр бизи

КАЙСЫ авылда әбиләр сөйләшергә яратмый

Аю Көйдергән авылы исеме **КАЯН** алынган

«ТАТАРСТАН» ӨЧЕН МАХСУС

БЕЗ БАРЫБЫЗ ДА – ШӘЙМИЕВ КОМАНДАСЫННАН

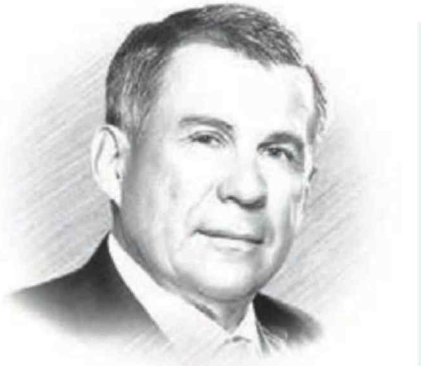

Рөстәм Нургали улы Миңнеханов.

Татарстан Республикасы Президенты.
1993–1996 елларда – Биектау районы администрациясе башлыгы.
1996–1998 елларда – ТР финанс министры.
1998 елдан 2010 елның мартына кадәр – ТР Премьер-министры.
2010 елның 25 мартыннан – Татарстан Республикасы Президенты.

СТВЕННАЯ ЦЕРЕМОНИЯ
ЛЕНИЯ В ДОЛЖНОСТЬ
ПРЕЗИДЕНТА
ЛИКИ ТАТАРСТАН
НИХАНОВА
НУРГАЛИЕВИЧА

Рөстәм Миңнеханов,
Татарстан Президенты

«Сезнең өчен Шәймиев кем ул?» Күптән түгел танылган бер тележурналист миннән шулай дип сорады. Аңлаттым: бу сорауга берничә сүз белән генә җавап биреп булмый. Минтимер Шәрипович минем өчен өлкән иптәш кенә түгел бит, ул минем остазым да, укытучым да, командирым да. «Командир?» – дип гаҗәпләнде әңгәмәдәшем. Әлбәттә! Шәймиев командасында мин 1993 елдан 2010 елга кадәр – ул Президент постын калдырырга карар кылганчы – эшләдем. Унҗиде ел, димәк.

Минтимер Шәймиев Президент вазыйфасыннан китәргә карар кылганда, мин инде 11 елга якын Премьер-министр булып эшләгән идем. Миңа аның кул астында эшләве бик уңайлы булды – бөтен система җайга салынган, командада атмосфера яхшы, катлаулы мәсьәләләрне ул, нигездә, үзенең бәхәссез абруеннан файдаланып хәл итә. Табигый ки, мин аның Президентлыктан китү турындагы карарын ашыгыч дип санадым.

«Юк, – диде ул. – Мин инде карарымны кабул иттем!» Һәм шунда ук үзенә яңа бурыч та билгеләде: «Минем бит хыялым бар – Болгарны һәм Свияжскины торгызу...»

Минтимер Шәриповичның, җитәкчелектән киткәч үк, лаеклы рәвештә ял итү мөмкинлегеннән бөтенләй баш тартып, шундый мега-проектны тормышка ашыруга алынуы мине, дөресен әйткәндә, бер дә гаҗәпләндермәде. Аның белән аралашу дәверендә күнеккән идем инде: Шәймиев өчен һәр яңа туган көн – яңа идеяләр, яңа проектлар ул. Һәм – аларны эзлекле рәвештә гамәлгә ашыру. Ул шундый яшәү рәвешенә күнеккән.

Аның безнең тарихи ядкәрләребезне торгызу проектын гамәлгә ашырасына тамчы да шикләнмәдем. Әйе, элегрәк тә без бу теманы әллә ничә тапкыр күтәрергә талпынып карадык, әмма һәрвакыт иртәгәгә калдыра килдек – акча, вакыт, көч җитмәгәнгә... Ә бу юлы Минтимер Шәрипович кабул иткән стратегик карар уңышсыз була алмый иде. Хәер, аның моңа кадәрге барлык стратегик карарлары кебек үк. Алай гына да түгел, безнең илебездәге иң хөрмәтле, олпат сәясәтченең абруе һәм ышандыргыч дәлилләре җитди көчләр һәм акчалар табарга да мөмкинлек бирде.

Хәтерләсәгез, Болгар һәм Свияжскидагы федераль дәрәҗәдәге һәйкәлләрне торгызу идеясен баштан ук Владимир Владимирович Путин да яклап чыккан иде. Россия Федерациясе Мәдәният министрлыгы аша тиешле программа кабул ителде, аны гамәлгә ашыру бүген дә дәвам итә. Мин соңрак Владимир Владимировичка кабат мөрәҗәгать иткәч, ул үзе дә, Россия Финанс министрлыгы да безне янә хуплады. Табигый ки, республика да акча бүлә, Татарстан һәм Россиянеке генә түгел, чит ил эшмәкәрләре дә үзләреннән зур өлеш кертә. Арттырмыйча әйтеп була: мөселман һәм христиан дине ядкәрләрен торгызуда бөтен дөнья катнаша. Минтимер Шәрипович иң мөһимен эшләде: тамырларыбызны искә төшерергә, бәяләп бетергесез мирасыбызга мөнәсәбәтне үзгәртер-

гә мәҗбүр итте. Без бу мирасны сакларга һәм киләчәк буыннарга тапшырырга тиеш.

Бүген Болгар һәм Свияжскиның гаҗәеп ядкәрләре белән хозурланырга Россиянең бөтен төбәкләреннән киләләр – соклангыч манзара анда! Бу – Минтимер Шәрипович моннан алты ел элек башлаган эшнең нәтиҗәсе. Һәм аның никадәр тырышлык таләп иткәнен ул үзе генә белә – археологлар, тарихчылар, реставраторлар, төзүчеләр, идарәчеләрнең барысын да табарга кирәк бит... Алты елда халыкара дәрәҗәдәге куәтле команда формалашты, алар иң катлаулы бурычларны да хәл итәргә сәләтле. Болгарны ЮНЕСКОның Бөтендөнья мирасы исемлегенә кертү – асылда команданың халыкара экспертлар тарафыннан танылган гаять зур хезмәтенә иң югары бәя ул.

Алга мөһим адым ясагач ук, Минтимер Шәрипович, һәрвакыттагыча, үзенең киләсе адымы нинди булачагын билгеләп куйды. Бу юлы сүз безнең рухи мирасыбызны – ислам дин тәгълиматының кайчандыр дөньякүләм танылган татар мәктәбен торгызу турында бара. Болгарда ачылачак ислам академиясе дә – Шәймиев идеясе, Владимир Владимирович Путин аны шунда ук хуплады. РФ Президенты илебездә абруйлы ислам үзәге булуның никадәр мөһимлеген яхшы аңлый. Россиядә ислам бик толерант, бик уңайлы, ул башка дини конфессияләр өчен бернинди кыенлык та тудырмый. Алда аталган бәһасез дини һәм рухи тәгълиматларны саклау һәм иҗади үстерү – әйдәп баручы ике диннең һәм тулаем җәмгыятьнең киләчәктә тыныч яшәвенә ышаныч ул.

Республикабызны хаклы рәвештә толерантлылык һәм төрле конфессияләрнең килешеп яшәү үрнәге дип саныйлар. Татарстанның беренче Президенты Минтимер Шәймиев толерантлыкны закон дәрәҗәсенә күтәргән кеше. Хәзер бу закон барлык дәрәҗәләрдә дә тайпылышсыз үтәлә. Һәм Минтимер Шәриповичның, Ислам академиясен төзү белән бер үк вакытта, Казан Изге ана иконасы соборын да торгызу инициативасы белән чыгу факты – моңа иң яхшы дәлил. Мәгълүм булганча, Бөтен Русь Патриархы Кирилл, Татарстанга килеп, бу соборны төзүгә фатихасын биреп китте.

Барлык конфессияләр һәм милләтләрнең мәнфәгатьләре саклану – гаять мөһим. Һәм бу, мөгаен, Минтимер Шәриповичның төп осталыгыдыр. Без барыбыз да яхшы хәтерлибез бит, 1990 нчы елларда илебездә вазгыять катлаулы иде, безнең төбәктә ул әле тагын да катлаулырак булгандыр. Әмма Минтимер Шәрипович – тәҗрибәле кеше, ул, хуҗалыкчыдан алып җәмәгать һәм дәүләт эшлеклесенә кадәр гаять озын юлны үткән шәхес буларак, барлык позицияләрне якынайта, бар якларның мәнфәгатьләрен саклый алды. Аны мөселманнар да, православие динен тотучылар да, башка дин вәкилләре дә хөрмәт итә, чөнки ул барлык конфессияләрнең мәнфәгатьләрен яклау мөмкинлеген тапты. Һәм мин моны бик сирәк очрый торган сәләт, дип саныйм, бу һәркемнең дә хәленнән килә алмый.

Мин бәхетле кеше – зур сәясәт, республика белән идарә итү, иң мөһим стратегик карарлар кабул итү һәм аларны гамәлгә ашыру дәресләрен турыдан-туры Татарстанның беренче Президентыннан – бөтен Россия киңлегендәге иң абруйлы төбәк җитәкчесенең үзеннән алдым. Минтимер Шәрипович белән бүген дә даими очрашабыз, ул көн саен эштә. Аның киңәшләре, һәрвакыттагыча, нигезле һәм дәлилле, минем өчен – гаять мөһим һәм файдалы.

Без, татарстанлылар, яңа Россиядә республикабызны хәзерге халәтендә саклап кала алганы өчен Минтимер Шәймиевкә рәхмәтле. Бүген Татарстан – илдәге иң уңышлы субъектлардан берсе. Минем фикеремчә, нәкъ менә җитди нигезе, фундаменты безнең беренче Президентыбыз Минтимер Шәймиев тарафыннан салынганга. Ә безнең бурычыбыз исә – алга бару.

КОРЫЧ ДӘЛИЛЛӘР КУӘТЕ

Фәрит Мөхәммәтшин, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе

– «Үзгәрешләр чорын» – 1990нчы еллар башын исемә төшерәм. Барлык дәүләт структуралары – Президент, парламент, Татарстан Хөкүмәте бар куәтләренә эшли. Җәмгыятьтәге вазгыять соң чиккә җитеп киеренкеләнгән чак – тулы бәйсезлек иллюзиясе кешеләрнең башын әйләндерә, социаль шартлауга әйләнү белән яный. Һәр кичне Югары Советта җыелабыз – төрле депутат төркемнәре җитәкчеләре, Президент һәм мин, Югары Совет Рәисе. «Мөмкин булмаганны» тормышка ашырырга тырышабыз – кайчак диаметраль каршы булган позицияләрне якынайтмакчы булабыз. Депутатлар таралгач, без инде вазгыятьне Шәймиев белән икәү генә күздән кичерәбез. Ә инде кичке сәгать уннарда Минтимер Шәрипович:

– Әйдә, өйгә җәяү генә кайтыйк әле, бераз ял итәрбез... – ди.

Сәяси процессның асылына төшенергә омтылуыбыз «ял» вакытында да дәвам итә. Өйгә кайтканда, тагын баш ватабыз: нишләргә, федераль үзәк белән яңа мөнәсәбәтләрне, ике якны да канәгатьләндерерлек итеп, ничегрәк урнаштырырга? Минтимер Шәрипович, яхшы шахматчы кебек, «аклар» партиясен уйнаганда, «каралар» өчен мөмкин булган барлык вариантларны да исәпкә ала. Үзенең фикер сөрешен тормыш тәҗрибәсе белән дә ныгытырга онытмый: «Кая булса да башыңны тыкканчы, алдан ук соңыннан аны ничек тартып аласыңны уйла», – ди.

Ул вакытта республика рулен Минтимер Шәрипович үз кулына алмаган булса, катлаулы күчеш чорының безнең өчен ничек тәмамланасын күзаллавы да кыен. Россия Федерациясе белән вазыйфаларны бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында Шартнамә – Шәймиевнең искиткеч идеясе, ул Татарстанда да, Россиядә дә вазгыятьне тотрыклыландырды.

Миңа ул чакта Мәскәүгә еш йөрергә туры килде. Әмма төп мәсьәләләрне Минтимер Шәрипович һәрвакыт үзе хәл итә иде – Россия Президенты Администрациясендә дә, РФ Югары Советында да. Без исә – гел янәшәсен-

Фәрит Хәйруллович Мөхәммәтшин.
ТР Дәүләт Советы Рәисе. Сәясәт фәннәре докторы, Россия Федерациясе Технология фәннәре академиясе академигы. 1990–1991 елларда – Татарстан ССР Министрлар Советы Рәисе урынбасары. 1991 елдан 1995 елга кадәр – ТР Югары Советы Рәисе. 1995–1998 елларда – ТР Премьер-министры. 1998 елның маеннан 2002 елның гыйнварына кадәр – Россия Федерациясе Федераль Җыены Федерация Советы әгъзасы. 1998 елның 27 маеннан – Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе.

«ТАТАРСТАН» ӨЧЕН МАХСУС

дә, төзәтмәләр кертәбез, эшләп бетерәбез, үз позициябезне РФ Конституция Судында да, РФ Югары Советында һәм башка инстанцияләрдә дә яклыйбыз, дәлиллибез, документлардагы һәр юл, һәр өтер өчен көрәшәбез. Алар федераль закон дәрәҗәсендә шул вакыттан башлап хәзергә кадәр ышанычлы эшләп килә. Һәм безнең өчен дә, Россия Хөкүмәте өчен дә мәҗбүри булып торалар. Мин бу катлаулы чорда Минтимер Шәрипович янәшәсендә булуым белән горурланам. Без бер-беребезгә тулысынча ышана идек. Әгәр Шәймиев булмаса, мин, республика позицияләрен яклап, Мәскәүдә шулай ышанычлы һәм уңышлы чыгыш ясый алыр идемме икән? Юктыр. Бу бер дә җиңел эш түгел иде.

Татарстанның статусы турында референдум үткәрер алдыннан Россия Югары Советында Руслан Хазбулатов белән сөйләшүебезнең никадәр кискен булуын әлегә кадәр хәтерлим. Миңа бик каты басым ясадылар, хәтта куркыттылар да. Әмма янәшәмдә һәрвакыт Минтимер Шәрипович торуын белә идем, ә ул исә беркайчан да сатмаячак, беркайчан да миннән баш тартмаячак. Аның тормыш тәҗрибәсе мине тынычландыра, ышаныч өсти иде. Иманым камил – әгәр башым кая да булса «кысылып» калса, ул миңа һичшиксез ярдәмгә киләчәк.

Мин бар нәрсәне дә төптән уйлап бетерергә, алдан исәпләп чыгарырга, аңларга, шулай ук кешеләрне үгетләргә, карарлар кабул итәргә хәзергә кадәр аңардан өйрәнәм бугай. Менә бу сүзләрен гомергә истә калдырдым: «Кешеләр янына беркайчан да дәлилләрсез чыга күрмә, дәлилләрең исә кире каккысыз булсын, алайса оттырачаксың», – дигән иде ул. Минем аны үземнең укытучым дип атарга хакым бар, һәм шуның белән бәхетлемен дә – Казанга Әлмәттән күчеп килгәннән бирле, башка мөгаллимнәрем булмады.

Мине Әлмәттән Казанга 1989 елда өлкә комитетының беренче секретаре Гомәр Исмәгыйлевич Усманов чакырды – сәүдә министры вазыйфасына мин басым астында гына ризалаштым. Әмма ул чакта Министрлар Советы Рәисе булган Минтимер Шәрипович шунда ук кирәкле сүзләр тапты, тынычландырды: «Барысы да дөрес, һичшиксез, алга барырга кирәк», – диде.

Ә тагын бер елдан соң, Шәймиев инде КПСС өлкә комитетының беренче секретаре булганда, Әлмәт шәһәр комитеты бюросы минем шәһәргә беренче секретарь булып кире кайтуымны таләп итте. Бу юлы Минтимер Шәрипович кискен каршы чыкты – аңа бюроның бу таләбе бер дә ошамады. Әмма, нәтиҗәдә, мине барыбер беренче секретарь итеп сайладылар. Ул чакта Минтимер Шәрипович болай диде: «Сайлаганнар икән, ярар, эшлә. Тик бу озакка түгел. Тиздән кабат Казанга килерсең». Ел ярымнан шалтырата: «Иртәгә Казанга кил. Минемчә, син Министрлар Советы Рәисенең сәнәгать, транспорт һәм элемтә буенча урынбасары вазыйфасын биләргә тиеш...»

Шуннан соң инде без гел бергә эшләдек. 1991 елның июлендә ул мине үзенең урынына – Югары Совет Рәисе итеп куярга тәкъдим итте, үзе ул чакта Президент булып сайлана иде. Моның минем өчен бик зур хөрмәт күрсәтү булуы турында күп тапкырлар сөйләдем инде...

Миңа калса, Шәймиев уйлап тапкан һәм нигез салган күп нәрсәләр яңа Президент – Рөстәм Нургалиевич Миңнеханов җитәкчелегендә тулы куәтендә тормышка ашырыла башлады гына әле. Миңнеханов та – Шәймиев командасыннан, ул, хакимиятнең барлык баскычларын бер-бер артлы үтеп, гел алга атлады.

Тулы ышаныч белән әйтә алам: Шәймиев тарафыннан эшләнгән республиканы үстерү концепциясе һәм ул туплаган команда уңышлы эшлиләр. Ә Татарстанның уңай тәҗрибәсе хәзер бөтен Россиядә кулланыла. Кешеләр, ниһаять, шуны аңлый башлады: кыен хәлләрдән чыгу өчен кыю һәм рәхимсез сугышчылар түгел, ә бәлки Минтимер Шәймиев кебек эшчән һәм үз сүзендә нык торучан чын ир-егетләр кирәк. Без барыбыз да шундый шәхесне бүләк иткәне өчен тормышка һәм язмышыбызга рәхмәтле булырга тиеш.

СӘЯСӘТТӘГЕ ИСЕМ

Олег Морозов, Татарстан Республикасыннан Федерация Советы әгъзасы

Олег Викторович Морозов.
1987 елдан – КПССның Татарстан өлкә комитетында бүлек мөдире. 1989 елдан 1991 елга кадәр КПСС ҮК аппараты хезмәткәре. 1991 елдан 1993 елга кадәр – «Советская Татария» газетасы күзәтүчесе. 1993 елдан 2012 елга кадәр – РФ Дәүләт Думасы депутаты (2005 елдан – РФ Дәүләт Думасы Рәисенең беренче урынбасары, ә 2011 елдан – РФ Дәүләт Думасының вице-спикеры). 2012 елдан 2015 елга кадәр РФ Президентының эчке сәясәт буенча идарәсен җитәкли. 2015 елдан – Татарстаннан Федерация Советында сенатор.

Минтимер Шәймиев белән беренче сөйләшүебезне бик яхшы хәтерлим. Ул 1989 елның җәендә булды ул хәл. Мин ул чакта КПССның Татарстан өлкә комитетында идеология бүлегенә җитәкчелек итә идем, ә ул – ТАССР Министрлар Советы Рәисе постында. Без әледән-әле обком бюросы утырышларында очрашабыз, әмма тыгыз аралашу юк иде әле. Ул көнне мин үзенчәлекле «обход» ясадым – Мәскәүгә китәр алдыннан коллегаларым белән саубуллашып йөрдем. Кремльгә дә барып чыктым. Шәймиев янына да кердем. Ул мине бик җылы каршылады, кочаклап, өстәл янына утыртты. Шактый озакка сузылган сөйләшү вакытында көтмәгәндә болай дип белдерде:

– Беләсеңме, мин сине күптәннән күзәтәм. Сине сәясәттә зур киләчәк көткәненә ышанам дия алам.

Карьера мәсьәләсендәге карарымны ул чакта Минтимер Шәрипович хуплады. «Барысы да дөрес. Китәргә кирәк – тормышыңда яңа этапны башларга, карьераңны үстерергә кирәк», – дип дәртләндерде ул, һәм бу КПССның Татарстан өлкә комитетының беренче секретаре Гомәр Усмановның минем китүемне ачуланып кабул итүе белән һич тәңгәл килми иде.

Тагын бер елдан Шәймиев – инде үзе республиканың беренче вазыйфаи заты буларак – миңа икенче секретарь урынын тәкъдим итте. Кызыктыргыч иде, әмма КПСС ҮК җитәкчелегенә белдермичә, мин мондый карарны мөстәкыйль кабул итә алмый идем.

– Сине җибәрмәсләр, дип уйлыйм, – диде ул, уйларын ачыктан-ачык белдереп.

– Мөгаен, шулай булыр да. Ихтимал, сез аларны кире уйларга мәҗбүр итә алырсыз, – дип фаразладым мин ул чакта.

Беркадәр вакыттан соң, җитәкчелек мине «келәм»гә чакырды – Казанга кайту мәсьәләсе тискәре хәл ителгән иде.

Тагын бер ел үтте, Шәймиев мине кабат кайтырга чакырды. Икенче юлы мин үзем тискәре җавап кайтарырга мәҗбүр булдым. Дөресен әйткәндә, бу безнең мөнәсәбәтләрне бозар дигән уй да туган иде ул чакта. Ике тапкыр эшкә чакырып та, тәкъдимнең кабул ителмәвен күпләр кичермәс иде. Шуңа да Казандагы коллегаларым кандидатурамны 1993 елда РФ Дәүләт Думасына чыгарырга димләгәч, мин: «Сез аңлыйсыз бит инде, миңа бу хакта Шәймиевкә әйтергә туры киләчәк, югыйсә бу дөрес булмаячак», – дидем. Аның янына бару һәм бу темага сөйләшү катлаулы – ничек кабул итәчәген белмим бит. Очрашырга керергә сорадым һәм... без теге чактан соң бөтенләй дә аерылышмаган кебек күрештек. Мин яңадан 1989 елның җәенә күчкән кебек булдым. Ул мине, нәкъ теге вакыттагыча, аталарча кочаклап алды: «Беләсеңме, мин күптән синең кайтуыңны көтәм. Бу дөрес карар!» РФ Дәүләт Думасында минем сәяси карьерам нәкъ менә аның фатихасыннан башланып китте дә инде.

Еш кабатлыйм: Минтимер Шәрипович – минем сәяси атам һәм остазым. Шәймиевнең холык-фигылен күрсәтүче сыйфатлар күп, аларның берсе – дуслаша белү. Яшь һәм статуслар арасындагы аермага да карамастан. Тагын берсе – кадрларны сайлый, кеше потенциалын тоя белү осталыгы. Чөнки сәясәтчеләр еш кына кадрлар буенча сәяси карталар комплектын үзләренә яхшы таныш, балачактан ук белгән яшьтәшләреннән туплыйлар. Шәймиевкә бу сыйфат хас түгел. Аның күп кенә хезмәттәшләре башка буынга карый. Яшьләрне, яңа кешеләрне алга чыгару, үстерү – Татарстанда кадрлар мәсьәләсен бу рәвешле хәл итүдән курыкмыйлар. Әлеге традициягә Шәймиев нигез салды.

1999 елда РФнең беренче Президенты Борис Ельцинга импичмент буенча тавыш бирер алдыннан Минтимер Шәрипович миңа шалтыратты:

– Импичмент өчен тавыш бирмәвеңне үтенәм.

Беренче тапкыр мин аның белән ризалаша алмадым. Ул вакытка мин «Россия регионнары» фракциясе лидеры идем.

– Минтимер Шәрипович, алай эшли алмыйм. Бу минем позиция түгел – минем артта тагын илле депутат тора. Халык алдында алар фикерен белдерәчәкмен. Мин импичмент өчен бары бер пункт буенча – федераль үзәкнең Чечнядагы сәясәтенә каршы гына тавыш бирәчәкмен.

Бу сөйләшүдән соң, мин бик борчылдым: бу карарым Шәймиев белән мөнәсәбәтләребездә тискәре чагылыш табар кебек тоелды. Әмма Минтимер Шәрипович, минем башкача эшли алмавымны аңлап, әлеге позициягә ихтирам белән карады.

2007 елда Россия һәм Татарстанның хакимият органнары арасындагы икенче Шартнамәне ратификацияләү вакытында безнең аралашу аеруча тыгыз булды. Анда Владимир Путинның имзасы торуга да карамастан, бу документның оппозициясе бик көчле иде.

Татарстан – Россия Федерациясенең уникаль субъекты. Аның федераль үзәк белән аерым мөнәсәбәтләре бар. Шәймиев моның өчен көрәште һәм беркайчан да үзенең стратегиясен яшермәде. Әмма аның күп кенә тактик йөрешләре күләгәдә кала иде.

Чынлыкта мин Татарстанның «Мәскәүдәге рупоры»на әверелдем. Шартнамәнең хуплануына ирешергә кирәк иде: башта Дәүләт Думасында, аннары Федерация Советында да. Бу – Татарстан һәм Шәймиев үзе төзегән чын яшерен операция булды. Без даими рәвештә шалтыратышып тордык, позицияләрне килештердек, Мәскәүдә халык алдында – Думада, брифингларда, журналистлар белән матбугат конференцияләрендә минем нинди дәлилләр китерергә тиеш булуым турында фикер алыштык. Болар барысы да көндәлек диалоглар режимында шәхси телефон аша сөйләшүләр вакытында башкарылды.

Шәймиев – кабатланмас сәясәтче. Бер яктан ул гаҗәп кыю, кайчагында хәтта көтелмәгәнчә артык тәвәккәл карарлар кабул итә (Федерация эчендә Татарстанның булдырылуын гына алыйк). Икенче яктан карасак, аның гамәлләрендә һәрвакыт баланс бар. Бу – билгеле бер киртәләрдән чыгып китмәс, җиңелүгә дучар булмас өчен, җентекләп тикшерелгән, төгәллеге буенча зәркәнче дәрәҗәсендә эшләнгән эш. Чөнки сәясәт ул – җиңүләрнең бердәм җыелмасы. Шулар гына сәясәтчегә исем ясый. Ә Шәймиевнең исеме, һичшиксез, бар.

РОССИЯНЕҢ БӨЕК ПАТРИОТЫ ҺӘМ ГРАЖДАНЫ

«ТАТАРСТАН» ӨЧЕН МАХСУС

Рамазан Абдулатыйпов,
Дагыстан Республикасы
Башлыгы

Минтимер Шәрипович Шәймиев – гомумдәүләт һәм гомумроссия масштабындагы шәхес. Аның тормышы мисалында мин шуңа инандым: төбәк, халык, ил үсешендәге барлык кризислар, каршылыклар һәм кыенлыкларда күп нәрсә, ни генә дисәк тә, беренче вазыйфаи затның шәхесенә бәйле.

Минем фикеремчә, авыр чуалыш елларында Россия Федерациясенең иң зур республикаларының берсе башында нәкъ менә шундый кеше торуыннан Татарстан һәм Россия бик уңды.

Мин Минтимер Шәрипович белән 1990нчы еллар башыннан бирле таныш, аның белән һәрчак даими элемтәдә тордым. Ниндидер каршылыклар килеп чыккан очракларда да ул миңа бик яхшы мөнәсәбәттә булды. Без гомер буена дусларча мөнәсәбәтебезне саклый алдык.

Ул гомере буе дәүләтчелек яклы булды. Мин аны төрле шартларда күрдем, Минтимер Шәрипович һәрвакыт Россия составындагы Татарстан һәм татар халкына тугры калды.

Шәймиев үзен бөек стратег, хәтта иң катлаулы процессларны да яңарыш юлына юнәлтергә сәләтле кеше буларак танытты.

Билгеле, күп нәрсә халыкка бәйле. Иң авыр елларда халык үз язмышын Минтимер Шәриповичка ышанып тапшырды.

Бүген дә, республика белән Минтимер Шәриповичның варисы Рөстәм Нургалиевич Миңнеханов җитәкчелек иткән көннәрдә, Шәймиев Татарстан сәясәте обоймасында, республика мәдәниятенең иң үзәгендә кала бирә.

Шәймиев республиканың мәдәни, дини тормышында актив катнаша. Моннан тыш, ул яңарыш реформаларының дәвам ителүенә зур йогынты ясый. Шәймиевнең дә, Миңнехановның да, Мөхәммәтшинның да, Татарстан халкының да үз бәясен белүе һәм аны төшермәве республикага болганчык елларда аңа кадәрге 100 елдагыдан да күбрәк үсешкә ирешергә мөмкинлек бирде.

Кызганыч ки, бүген күпләргә Шәймиевнең зирәклеге җитешми. Ул шәхси мәнфәгатьләрне дә, дәүләт мәнфәгатьләрен дә, сирәкләргә генә хас булганча, бердәй күреп кайгырта белә иде.

Мин аңа бик зур хөрмәт белән карыйм. Һәр бәйрәм белән тәбриклим. Татарстанда булганда, аның белән очрашырга, зирәклегенә сокланырга, энергетикасын сеңдерергә тырышам. Ул, гадәттә, бик акыллы киңәшләр бирә. Мин ихластан аны шәхсән үзем һәм Дагыстан өчен бик якын кешеләрнең берсе дип саныйм. Ул хәзерге Россия дәүләте үсешенә, аның традицияләренә, мәдәниятенә, безнең халыкларның бердәмлеген тәэмин итүгә гаять зур өлеш кертте.

Тагын шуны да әйтәсем килә – аның гаиләсе бик күркәм, кунакчыл. Минтимер Шәймиев бөтен дәрәҗәләрдә дә аралаша белә торган ачык кеше.

Ул үз позициясендә тора белә, Татарстан мәнфәгатьләрен яклый, шул ук вакытта, халык өчен дә үз кеше булып кала. Ул Татарстан патриоты гына түгел, бәлки безнең уртак дәүләтебез – Россия Федерациясенең дә бөек патриоты һәм гражданы.

Рамазан Хаҗиморатович Абдулатыйпов.
Дагыстан Республикасы Башлыгы.
1991–1993 елларда РСФСР Югары Советы Милләтләр палатасы Рәисе. 1993 елның декабреннән 1995 елга кадәр – Федерация Советы Рәисе урынбасары. 1995–1997 елларда – Чечен Республикасында Тынычлык урнаштыру буенча дәүләт комиссиясе рәисе. 1997–2000 елларда – РФ Хөкүмәте Рәисе урынбасары, РФ министры. 2005–2009 елларда – РФнең Таҗикстандагы илчесе.

«ТАТАРСТАН» ӨЧЕН МАХСУС

ТОРМЫШЧАН УҢЫШ ФОРМУЛАСЫ

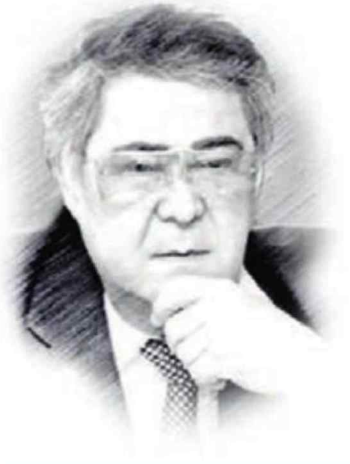

Аман Гомәрович Тулеев. Кемерово өлкәсе губернаторы. 1990–1993 елларда – РСФСРның халык депутаты, Кемерово халык депутатлары өлкә Советы рәисе. 1994–1996 елларда – Кемерово өлкәсе Закон чыгару җыены рәисе, РФ Федераль Җыены Федерация Советы әгъзасы. 1996 елның августыннан – Бәйсез Дәүләтләр Бердәмлеге дәүләтләре белән хезмәттәшлек итү буенча РФ министры. 1997 елның 19 октябреннән – Кемерово өлкәсе губернаторы. 1999 елның июлендә Б.Н. Ельциннан Почёт орденын алудан баш тарта, аны болай дип аңлата: «Мин илне хәерчелек чигенә җиткергән хакимияттән бүләк ала алмыйм». 2000 елның сентябрендә бу бүләкне В.В. Путиннан ала.

Аман Тулеев, Кемерово өлкәсе губернаторы

Хәзерге заман Россия тарихына исеме алтын хәрефләр белән язылган күренекле совет һәм Россия дәүләт эшлеклесе, Татарстанның беренче Президенты Минтимер Шәрипович Шәймиевне юбилее белән котлавыма шатмын.

Аның белән РСФСР Югары Советында, Россия Федерациясе Федераль Җыены Федерация Советында һәм төбәк җитәкчесе – үземнең коллегам сыйфатында иңгә-иң эшләү бәхете насыйп булуына горурланам.

Минтимер Шәрипович кадрларны әзерләү, тәрбияләү һәм саклауның хаклы рәвештә бөтен дөньяда иң яхшылардан берсе дип саналган совет мәктәбен үткән кеше.

Нәкъ менә шул атаклы мәктәп аңа инженер-механиктан Татарстан Республикасы башлыгына кадәр булган уникаль хезмәт юлын үтәргә ярдәм иткән, республиканың Тарихы һәм Бүгенгесе аның шәхси инициативалары буенча һәм аның ныклы җитәкчелегендә формалашкан.

Ышанып әйтергә була: дөрес фундамент һәм нигез салып, Минтимер Шәймиев республика өчен Киләчәккә юл салды!

...1990 нчы еллар башындагы иң кыен чакларда, Россия яңа сынаулар алдында торганда һәм уртак дәүләтебезгә юкка чыгу куркынычы янаганда, илнең иң яхшы кешеләре, берләшеп, әлеге процессны туктатырга тырышты.

«Суверенитетлар парады» вакытында нәкъ менә Минтимер Шәрипович Шәймиев зирәк акыл һәм гражданлык батырлыгы күрсәтте һәм, фикердәшләрен берләштереп, федераль үзәк белән лаеклы мөнәсәбәтләр урнаштыра алды.

Үзгәртеп кору елларында аның җитәкчелегендәге Татарстан Россия Федерациясенең бөтенлеген саклауда гаять зур роль уйнады.

Какшамас абруе, лидерлык сәләте нәтиҗәсендә Минтимер Шәрипович үз байрагы астына республика халкының һәм бөтен татар милләтенең иң яхшы вәкилләрен туплаган күренекле җитәкчегә әйләнә алды. Нәтиҗәдә ул чакта позицияләре бик куәтле булган милләтче-сепаратистлар, Шәймиев кебек киң танылган лидер-патриот, абруйлы һәм ныклы ихтыяр көченә ия җитәкчегә каршы торуның

өметсезлеген һәм мәгънәсезлеген аңлап, чигенергә мәҗбүр булды.

Минтимер Шәрипович, тотрыклы сәяси вазгыятьне генә саклап калмыйча, Татарстан икътисадын яңа баскычка күтәрүгә дә иреште.

Белгечләр бәяләвенчә, соңгы берничә елда Татарстан Россиянең иң ышанычлы терәк төбәкләреннән берсенә әйләнде һәм беренче унлыкта ныклы урынны алып тора.

Якташлары һәм ватандашлары Минтимер Шәриповични күренекле, абруйлы сәясәтче һәм ватанпәрвәр-стратег дип атый.

Татар милли мәдәниятен һәм татар халкының үзенә генә хас иҗатын саклап калу батырлыгы өчен Шәймиевкә ихлас рәхмәт белдерү дә – зур бәя. Бу эшләр әле замандашлары һәм киләчәк буын тарафыннан алга таба чын-чынлап ваемланыр һәм, Татарстанның беренче Президентының гамәлләре тагын да калкурак күренер.

1992 елның 19 июнендә Бөтендөнья татар конгрессын ачканда, Минтимер Шәймиев: «Безнең ниятләребез – изге, юлыбыз – гадел», – дигән иде, бу Татарстанның беренче Президентының принципиаль позициясен ачык чагылдыра торган сүзләр.

М.Ш.Шәймиев эшчәнлегенең иң мөһим нәтиҗәләре һәм аның тормыш формуласы: үз халкының рухи тәҗрибәсенә, мәдәни традицияләренә, матди казанышларына таянып, аларны киләчәк буыннарга тапшырып, бары тик алга бару.

Тик әле аның тагын бер искиткеч шәхси сыйфаты бар – кешегә игътибарлы мөнәсәбәт: «Син кешеләрне яратмыйсың икән, хакимияткә омтылырга кирәк түгел. Ә тагын бер мөһим нәрсә – үзең башкара алган кадәрне генә вәгъдә итү. Азрак вәгъдә итеп, күбрәк эшләү яхшы, әмма вәгъдә иткәннән азракны эшләсәң, ул инде эшләгәнгә саналмый», – ди ул.

Кешеләргә беркайчан да ялганламаска! Әйттеңме – эшлә! М.Ш.Шәймиевнең бу постулатлары – күпләр өчен дәрес һәм үрнәк!

Минем өчен Татарстанның беренче Президентының гаиләне иң мөһим урынга куюы да бик әһәмиятле: «Гаилә нык булса, дәүләт тә нык була».

Юбилей көннәрендә хөрмәтле Минтимер Шәриповичка ихлас теләкләремне җиткерәсем килә: озын гомер, нык сәламәтлек, бетмәс-төкәнмәс энергия һәм көч юлдаш булсын, Россия, Татарстан Республикасы мәнфәгатьләрен кайгырткан барлык планнары уңышлы рәвештә тормышка ашсын. Аңа һәм аның өчен кадерле булган һәркемгә, туганнарына һәм якыннарына куаныч, бәхет, муллык, иминлек телим!

АРУ-ТАЛУНЫ БЕЛМИЧӘ, ЮГАРЫГА...

Рафаэль Хәкимов, Ш. Мәрҗани исемендәге Тарих институты директоры

Рафаэль Сибгатович Хәкимов. Татарстан Республикасы Фәннәр академиясенең вице-президенты, Ш.Мәрҗани исемендәге Тарих институты директоры. 1992–2008 елларда Татарстан Республикасы Президенты каршындагы сәяси мәсьәләләр буенча дәүләт киңәшчесе.

Журнал таләп иткән биш мең билгедән торган текстка сыешуга караганда, Минтимер Шәймиев турында китап язу җиңелрәк. Нинди дә булса аерым эпизодны сайлап алу кыен бит. Республика суверенитеты игълан ителгән көннәрне искә төшерергә мөмкин. Декларация текстын зур төркем белән җәфаланып эшләдек. Шул чакта Шәймиев миңа әйтте: «Көтелмәгән очрак өчен кыска вариант та әзерлә, Югары Советта дискуссиянең нинди борылыш алачагы билгеле түгел бит». Сәясәттә бердәнбер «дөрес» вариантка гына юнәлеш тоту хәтәр.

Хәвефле ГКЧП көннәрен искә төшерергә мөмкин. Ул чакта аны, уенда республика мәнфәгатьләре генә булса да, фетнәчеләрне яклауда гаепләделәр. Шуннан бирле, сәяси уеннарны бәяләгәндә, төп критерий булып һәрвакыт республиканың киләчәге торды һәм шулай булып кала да. Ә референдум үткәргән көннәрдәге борчулар... Минтимер Шәймиев 1992 елда республика Россиядән алда үз Конституциясен кабул итте. Ул суверенитетны закон белән ныгытты. Илдә РСФСРның совет Конституциясе гамәлдә иде, ә тормыш башка юл белән – псевдодемократиягә һәм псевдобазарга таба бара. Киләчәкне карарлар һәм күрсәтмәләр нигезендә төзү мөмкин түгел иде. Безнең Конституция республиканың киләчәгенә нигез салды. Ә алдагы елда үзәк, безнең мәнфәгатьләр белән исәпләшмичә, үзенең Төп законын алга сөрергә тырышты, шуңа күрә Татарстан делегациясе демонстратив төстә Конституция киңәшмәсен ташлап чыкты. Бу ачыктан-ачык каршылык күрсәтү иде. Нәтиҗәдә документның проектына субъектларның федераль үзәк белән килешү мөнәсәбәтләре мөмкинлеге турында принципиаль төзәтмә кертелде. Бу 1994 ел Шартнамәсен раслауга юл ачты.

Өч еллык сөйләшүләр барышындагы берәр кызыклы эпизодны китерергә була. Тик менә кайсысын? Әйтүе авыр. Шартнамә хокукларның артуын гына түгел, шулай ук җаваплылыкны да исәптә тота иде. Хәзер бөтен проблемаларны үзебезгә хәл итәргә кирәк дигән сүз. Ул чакта суверенитетның безгә кайсы ягы белән борылачагын – бигрәк тә икътисад өлкәсендә – беркем белми иде, чөнки күбесе гомумроссия вазгыятенә бәйле. Беренче Президент үз өстенә әнә шундый күтәргесез диярлек йөкне алды.

Параллель рәвештә тышкы эшчәнлек башланды, башта партизаннарча, аннары Тышкы эшләр министрлыгы (ТЭМ) субъектларның тышкы элемтәләрен хуплый башлады. Республика федераль үзәкне үз тәҗрибәбез нигезендә субъектларның тышкы элемтәләре турында закон кабул итүгә этәрде. Россия дөньяга ачык илгә әверелде.

Артка борылып карасаң, хәтердә меңләгән эпизод яңара. Минтимер Шәймиевнең яраткан өлкәсе – хуҗалык эшчәнлеге. «Шок терапиясен» кабул итү мәсьәләсендә кискен каршы килү Мәскәүгә шок ясады. Республика үзенең приватизация һәм социаль яклау схемасы белән базарга йомшак керү юлыннан китте. Бу халыкны хәерчелеккә төшүдән саклап калды. Тузган торакны юкка чыгару буенча уникаль программаны искә төшерергә була, ул чакта йөзләгән мең кеше – бушлай торак, ә икътисад, үз чиратында, үсәр өчен стимул алды. Тоташ газлаштыру, телефонлаштыру һәм юллар төзү программасы да шундый ук уникаль иде. Сүз уңаеннан, бөтен мәктәпләрне дә челтәргә тоташтырылган компьютер классы белән тапшырырга дигән карар кабул итеп, тизлекле интернет кабельләрен дә аның инициативасы белән сузарга керештеләр.

Шәймиев өчен азык-төлек куркынычсызлыгы беренче урында булды, шуңа күрә авыл хуҗалыгына өстәмә ярдәм күрсәтелде һәм шуның белән авыл саклап калынды. Егор Гайдар вакытында оборона сәнәгатенең юкка чыгарыла башлавын бик азлар гына хәтерлидер. Татарстанда меңләгән квалификацияле персоналы булган уникаль заводларны яба башладылар. «Боинг»лар сатып алына башлаганга күрә, «Ту» самолетлары кирәксезгә чыкты. Ул, илне саклау өчен хәрби училищеларны һәм заводларны саклап калуны таләп итеп, Мәскәүгә китте. Кайберләрен коткарып калу мөмкин булды.

Ә КАМАЗны коткарып калу – аерым бер тарих. Шулай да мин 1996 елда чи нефтьне сатудан аны эшкәртүгә һәм югары технологияле җитештерүне үстерүгә күчү карарын аерым билгеләп үтәр идем. Бу чыннан да тарихи момент, без аның нәтиҗәләрен бүген татыйбыз. Ә ил, углеводород чималын сатуга юнәлеш тотып, чимал базары конъюнктурасы капкынына эләкте...

Мин берничек тә Казанның 1000 еллыгын әйтми уза алмыйм. Шәһәргә нигез салыну датасын ачыклау гадәти тарихи факттан Татарстанның имиджын үзгәрткән сәяси вакыйгага әверелде. Республикага берьюлы 80 млрд сум акча инвестицияләделәр. Казан үзгәрде, аны «өченче башкала» дип атый башладылар.

Чынлап та, биш мең билгедән торган эпизод килеп чыкмый минем. Уйга калып, тәрәзәгә күз салам, һәм урманда Минтимер Шәймиев фигурасын күреп алам. Ул Боровое Матюшинодагы йорты тирәсенә йөрергә чыккан. Йөреше элеккечә үк дәртле, җиңел, хәтта аңа ничә яшь икәнен дә онытасың. Шулкадәр киеренке графикта яшәп, шундый рухи күтәренкелекне ничек саклый белә икән ул? Аңлашылмый...

Ниһаять, шундый эпизод исемә төште. Без Варнада чираттагы «Болгар форумы»н үткәрә идек, анда безнең болгар мәдәниятенә охшаган мәдәният сакланып калган. Болгариядәге коллегаларыбыз безгә «Мадар җайдагы» һәйкәлен карарга тәкъдим иттеләр. Барельеф 710 елда болгар ханы Тервел идарә иткән чорда текә кыяда чокып ясалган, аңа 600 басмалы баскыч буйлап күтәреләсе. Гид бездән күтәрелергә телибезме-юкмы икәнлеген сорый, һәм Минтимер Шәрипович гаҗәпләнеп җавап кайтара: «Ә нигә килдек соң без алайса?» Югарыга күтәреләбез. Гид эскәмиядә утырып торырга тәкъдим итә, ә Шәймиев: «Анда тагын 300 баскыч бар», – ди. Һәм, ял да итмичә, тизлеген киметмәгән килеш, югарыга күтәрелә. Күрәсең, еллар аны җиңә алмый. Ул бүген дә һаман югарыга таба күтәрелә.

Биш мең билге һәм тулы гомер. Мин журналның шартын үтәдем.

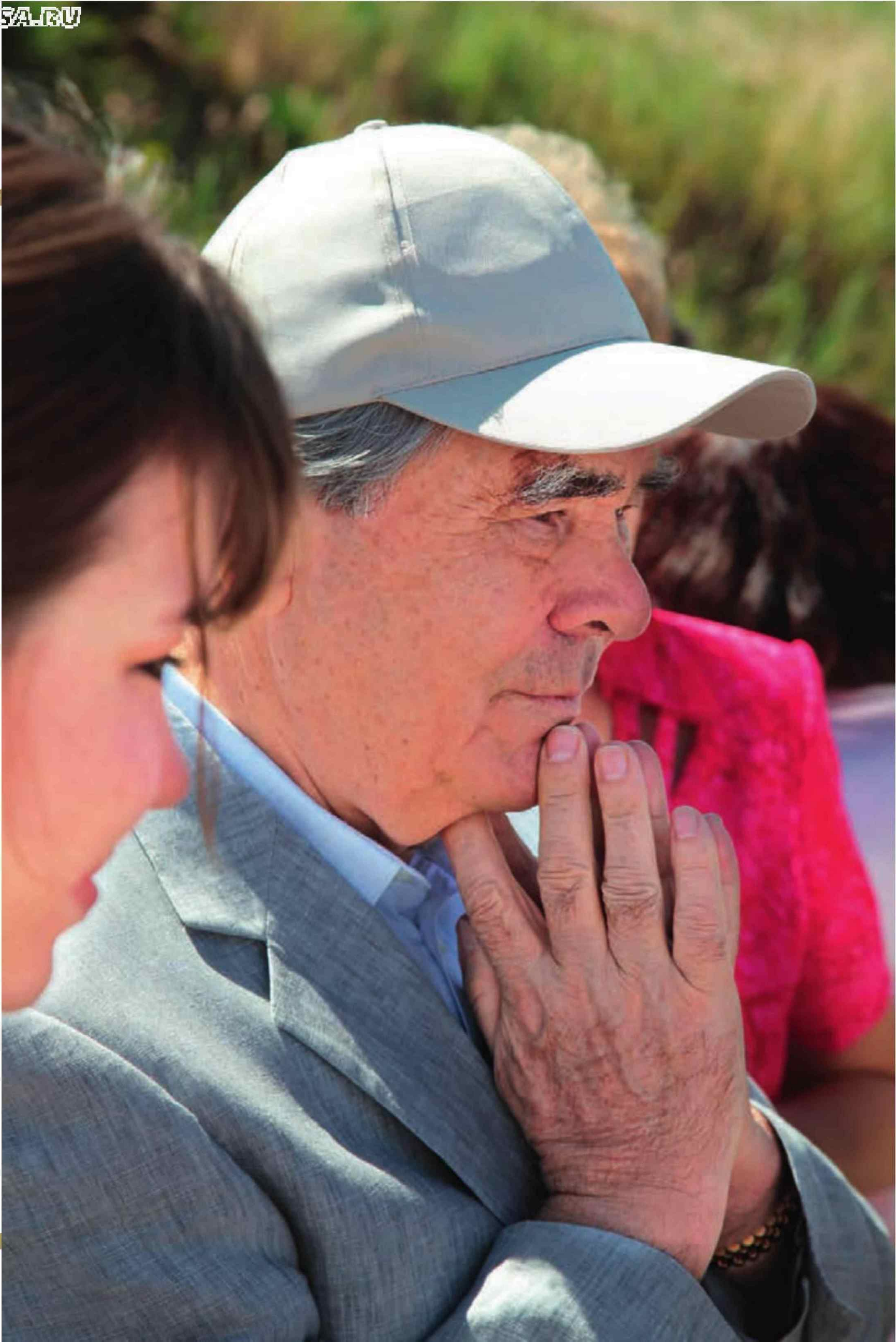

«ТАТАРСТАН» ӨЧЕН МАХСУС

ТАРИХ СӘГАТЬЛӘРЕ ЯНЫНДА

Индус Таһиров, КФУның Ватан
тарихы кафедрасы профессоры

Индус Ризакович Таһиров.
ТР Фәннәр академиясе академигы. КФУның Ватан тарихы кафедрасы профессоры. 1992–2002 елларда – Бөтендөнья татар конгрессы башкарма комитеты рәисе. 1995–2009 елларда – ТР Дәүләт Советы депутаты.

Мин күп тапкырлар аның искиткеч табигый талантлары ачылуына, кеше күңеленә үтә белүенә һәм халыкка таянып эшләү сәләтенә шаһит булдым. «Яшермим, – ди Минтимер Шәрипович, – кешеләрнең мине үземә дә, артымда да «үзебезнеке» дип әйтүләре бик рәхәт». Бу аның һәрвакыт үзе булып калуыннан, үзен беркайчан да халыктан аерып карамаудан киләдер.

Социаль-икътисадый тормышның бик тә мөһим мәсьәләләре буенча карарлар кабул иткәнче, ул һәрвакыт төрле сәяси караштагы кешеләр белән киңәшләшә, халык катламнарының төрлесенең мәнфәгатьләрен яраштыру-җайлау юлларын эзли һәм таба да.

Республиканың дәүләт суверенитеты турында Декларацияне әзерләү һәм кабул итү вакытында да шулай булды. Бөтен август аен, хәтта 30ына кадәр, ул бик күп кешеләр, шул исәптән Югары Совет депутатлары белән дә очрашуга багышлады – ә алар бу документның эчтәлеге мәсьәләсендә кайчагында капма-каршы фикердә тора иде.

Бик үк гади булмаган бу очрашуларның кайберләре минем күз алдымда үтте. Шәймиевнең аларда катнашучыларның һәркайсын зур игътибар белән тыңлавын күрдем. Шул ук вакытта, оппонентларына зур ихтирам күрсәтеп, алар белән оста һәм ышанычлы рәвештә бәхәсләшә дә иде.

Очсыз-кырыйсыз бу очрашулар 30 августның 21 сәгатенә кадәр дәвам итте, ул чакта, Югары Совет сессиясе эше дәвамында аның җитәкчелеге составына мин дә кергән килешү комиссиясе төзелде, Минтимер Шәриповичның зирәклеге нәтиҗәсендә, анда төрле карашларның килешүенә ирешелде. Нәтиҗәдә сессиядә 22 сәгать 30 минутта республиканың суверен үсешенә тулысынча туры килә торган Декларация кабул ителде.

Әгәр дә Шәймиев кабул ителгән карарның дөреслегенә ышана икән, моның кемгәдер ошавына яки ошамавына карамастан, ул аны ахыргача яклый. Кайчагында үз язмышын да куркыныч астына куеп. Кем әйтмешли, кыл өстеннән атлап. Шуның нәтиҗәсендә 1994 елның 15 февралендә Татарстан белән Россия арасында моңарчы тиңе булмаган дәүләтара Шартнамә төзелде, һәм ул 2007 ел Килешүе белән дәвам иттерелде.

Татарстан статусы буенча референдум үткәрү көннәрендә республика чикләрендә хәрби өйрәнүләр барды, танклар дөбердәде. Татарстанда урнашкан гарнизоннардан ашыгыч рәвештә кораллар чыгарылды. Республика буйлап агитация машиналары йөрде һәм халык арасында котырту һәм куркыту листовкалары таратылды.

Мари республикасының Волжск шәһәренә Руслан Хасбулатов килеп, референдум соравына тискәре җавап алынган очракта, Шәймиевне Мәскәүгә тимер читлектә алып китәчәкләре белән куркытты.

Әмма бу аны каушатмады, ул үзенең тимер исемен тулысынча аклаган хәлдә, килгән карарында нык булып калды. Татарстан сайлаучыларын Татарстанның суверенлык статусына «юк!» дияргә өндәгән Россия Президенты Б.Н.Ельцин белән ачыктан-ачык каршылыкка барып булса да. Телевидениедә ул чыгыш ясаганнан соң, шул ук кичтә сайлаучыларга Минтимер Шәймиев мөрәҗәгать итте, һәм ныклы итеп «референдум соравына уңай җавап аша гына һәр гаиләгә тынычлык һәм иминлек киләчәген» белдерде. Суверенлык статусы өчен сайлаучыларның 61,4 проценты тавыш бирде.

1991 елның 21 августын хәтерлим. Мин аның янына килдем, ләкин беркадәр вакыт кабул итү бүлмәсендә көтеп торырга туры килде. 12 сәгать 20 минутта кабинетка кердем һәм очрашуыбызның тоткарлану сәбәбен аңладым. Радиодан РСФСР Югары Советының утырышлар залыннан репортаж башланып килә: бу ГКЧП фетнәсен юк итүнең хәлиткеч сәгатьләре иде. Мин әлеге югары дәрәҗәле сәясәтченең киләчәктә үзәк белән мөнәсәбәтләрне ничек төзү турындагы карары өлгереп килүен күрдем. Сөйләшү дәвамында мин Президентның сәяси линияне тормышка ашырганда төп басымны Татарстанның тулыканлы дәүләтчелегенә ия булуга һәм Россия Федерациясе белән үзара гадел мөнәсәбәтләр урнаштыруга ясаячагын аңладым.

Шәймиевнең юлында каршылыклар аз булмады. Аларны җиңеп чыгу бу шәхестән биниһая акыл киеренкелеге һәм шактый дипломатик тырышлык таләп итте, аеруча РФ җитәкчелеге белән үзара мөнәсәбәтләрдә. Ялгышмас өчен һәр адымны чамалап атларга кирәк иде. Аңа, карар кабул иткәнче, булачак нәтиҗәләрнең мөмкинлекләрен җиде тапкыр үлчәү хас.

Аның җитәкчелегендә республика социаль-икътисадый үсешнең алгы сызыгына чыкты, Россиянең федератив үсеш юлына күчүендә хәлиткеч роль уйнады. Халыкара мөнәсәбәтләрдә актив катнаша башлады. Үзенең үрнәгенә Федерациянең башка субъектларын да ияртә торган республикага әверелде.

Бүген ул, республиканың Дәүләт киңәшчесе буларак, «Яңарыш» фондына җитәкчелек итә. Аның тырышлыгы нәтиҗәсендә Болгар һәм Свияжск бөтендөнья мәдәни мирасының мөһим һәйкәлләре буларак бәяләнде.

Минтимер Шәймиевнең киләчәккә планнары да җитәрлек. Мин ышанам, аларны тормышка ашырганда да ул, суверен Татарстанны торгызу өчен көрәшкәндәге кебек үк, сокландыгыч нәтиҗәләргә ирешер.

Ул бәхетле язмышка ия, чөнки ул тарих сәгатьләре янында торды һәм шунда кала да!

МИНТИМЕРНЕҢ БИЕКЛЕКЛӘРЕ

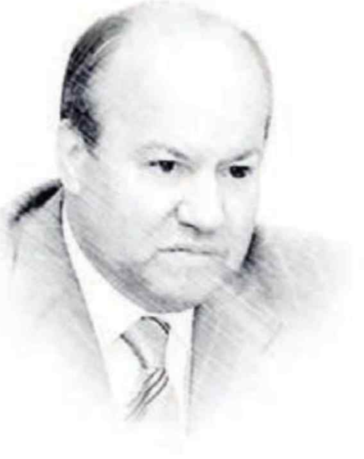

Василий Лихачёв,
РФ Үзәк сайлау комиссиясе әгъзасы

Безнең бу Шәхес белән мөнәсәбәтләребезгә (яңа заман тарихының төрле чорларында төрлечә булды алар) 2016 елда 40 ел тулды. Парадоксаль, әмма объектив бер нәтиҗә ясар өчен җитәрлек вакыт арасы бу. Ә чын асылы шунда – Минтимер Шәрипович Шәймиевка тулыканлы характеристика бирер өчен гамәлдәге яисә киләчәктә булачак технологияләр дә җитмәячәк. 80 яшьлек юбилей биеклегеннән бу аеруча сизелә. Ихтирам таләп итә торган яшь бу. Шул ук вакытта аның Зодиак билгесе (Кәҗәмөгез – җир билгесе) озын гомер фаразлый, һәм, димәк ки, яңа бәяләүләр белән юбилейларны фаразлый. Шулай булгач, без алдагы елларда да Шәймиев турында зур хөрмәт белән сөйләргә, аның язмышын Россия һәм Татарстан, рус һәм татар халкы, республикада яшәүче башка халыклар язмышы белән бәйләп искә алырга һәрвакыт әзер.

Кәҗәмөгез – минем дә билгем. Мондый «генетик» туры килү (Минтимер Шәрипович моны раслар дип ышанам) безнең үзара аңлашып эшләвебезгә, Россия белән Татарстан гражданнары иминлеге хакына, гадел, хокукый һәм куркынычсыз сәясәт хакына дөрес дәүләт карарлары кабул итәргә булышкандыр. Шуны да раслый алам: ТРның беренче Президенты – Кәҗәмөгезләр арасында иң яхшы үрнәкләрнең берсе һәм аның классик вәкиле. Кәҗәмөгезләр арасындагы танылган һәм бөек кешеләрне искә алып үтү дә комачауламас: Иисус Христос, Аристотель, Жанна д'Арк, Айзек Азимов, Бенджамин Франклин,

Василий Николаевич Лихачёв.
РФ Үзәк сайлау комиссиясе әгъзасы.
1991–1995 елларда – Татарстан Республикасы вице-президенты.
1995–1998 елларда ТР Дәүләт Советы Рәисе һәм РФ Федерация Советы Рәисе урынбасары.
1998–2003 елларда РФнең Брюссельдәге Европа җәмәгатьчелегенең даими вәкиле.
2004–2010 елларда Федерация Советында Ингушетия Республикасының Халык җыелышыннан вәкил.
2010 елдан 2011 елның 27 февраленә кадәр – РФ юстиция министры урынбасары.

Антон Чехов, Джек Лондон, Мао Цзэдун, Ж.-Б.Мольер һ.б.лар. Аларга зирәк акыл, ышанычлылык, зур җаваплылык хисе, тормышчанлык, инициативалылык хас. Күптөрле дәлилләргә таянып, Минтимер Шәймиевне шушы сыйфатлар һәм гамәлләрнең бөтенлеге, дип раслый алам. Нәтиҗәсе дә күз алдыбызда – ул яулаган тормыш биеклекләре, сәясәт, икътисад, дәүләт идарәсе, федерализм, халыкара мөнәсәбәтләр, дипломатия һәм башка күп өлкәләрдә ирешелгән уңышлар.

Аның бер үк вакытта Россия һәм Татарстан, рус һәм татар дөньясы язмышы өчен биниһая зур җаваплылыгы турында сөйләүче ике генә мисал китермәкче булам. Берсе – федераль Россия тарихында беренче булган РФ һәм РТ дәүләт хакимиятләре органнары арасында эшләр һәм вәкаләтләрне бүлешү турындагы Шартнамәне әзерләү. Өч ел дәвамында ике делегация алып барган катлаулы сөйләшүләр 1993 елда төрле сәбәпләр аркасында туктатылып торды. Бу бигрәк тә Россиянең яңа Конституциясе кабул ителгәч (1993 елның 12 декабре) сизелде. Президент Шәймиев Татарстан җәмәгатьчелеге арасында мондый документны сәяси вәгъдәләр биреп кенә көтү вакытының мәңгелек булмаячагын аңлый иде. Стратегик карар кабул ителде: Казанга да, Мәскәүгә дә, бернигә карамастан, текстны килештерүгә һәм раслауга чыгарга кирәк иде. Бу позицияне Россия Президенты Б.Н.Ельцин да яклады. Җитәкчелек итүне Минтимер Шәрипович безгә ышанып тапшырган ТР делегациясе Шартнамәнең текстын төзеде һәм аны РФ делегациясе белән килештерде. Кыен булды, әмма ике Президентның ярдәме (бу ике шәхес арасындагы мөнәсәбәтләр – аерым тема), аларның тарихи нәтиҗәгә йөз тотып эш йөртүе хәлиткеч ролен уйнады. 1994 елның 15 февралендә Кремльдә рәсми шартларда Шартнамәгә кул куелды. Иманым камил, ул чакта Россия дәүләтчелегенең үзе өчен генә түгел, ә халыкара әһәмияткә дә ия булган яңа сәхифәсе ачылып китте. Соңыннан бу хакта ачык матбугатта, шәхси очрашуларда безнең белән БМО, Европа Берлеге, Европа Советы, ОБСЕ, Парламентара Союз, БДБ һәм башка халыкара оешмаларның бик күп абруйлы шәхесләре сөйләште.

Татарстан Республикасының беренче Президенты күрсәткән сәяси ихтыярның, алдан күрә һәм куелган максатка ирешә белүнең бәһасе әнә шундый. Икенче мисал, һичшиксез, тәкъдиргә, тирән символик мәгънәгә бәйле. Монда сүз ТРнда татар һәм рус телләренең тигез хокуклыгы мәсьәләсендә Минтимер Шәймиевнең зирәк позициясе турында бара. Материя – бик тә нечкә нәрсә, бу формуладан башка – Татарстан тормышында хаос, тотрыксызлык, милли дискриминация хисе, социаль-мәдәни дискомфорт хөкем сөрер иде... Без дәүләт суверенитеты турындагы Декларацияне, Татарстан Конституциясен, башка мөһим тарихи документларны әзерләгән чакта, күп тапкырлар Шәймиевнең мәгънәле, тотрыклы, уйланылган, чигенмәс позициясен күрдек. Аның асылы татар һәм рус телләре бергә үсәргә тиеш, алар арасында бернинди каршылык, аңлашылмаучанлыклар тудырылмавы яхшы, дигән инанудан гыйбарәт иде. Ә бит Президентка ул чакта коточкыч басым ясалды, шул исәптән, эшләп торган радикаллардан да!

Юк, ул һәрвакыт икетеллелек сәясәте яклы иде, аны үткәрүче дә булды һәм бүген дә шулай булып кала бирә. Болгар һәм Свияжскиның аның карамагында булуы да шуңа бик табигый күренеш. Һәм шулар аша – абруй, сәясәтчеләрнең дә, гади кешеләрнең дә аның зирәклеген тануы, хөрмәт итүе. Мондый вакыйгалар никадәр күп булган да, нинди генә сынаулар үтәргә туры килмәгән Шәймиевкә! Барысын да үткән, янында төрле милләттән, социаль төркемнән, шулай ук төрле тәҗрибәгә, тормышка төрлечә карашка ия акыллы һәм ышанычлы кешеләр булганга күрә дә. Интеграция фәне аңа бик яхшы таныш. Шунда – аның гражданлык көче. XXI гасырның яңа биеклекләре аны көтә. Мин моңа шикләнмим!

«ТАТАРСТАН» МАХСУС журналы өчен

МИНТИМЕР ШӘЙМИЕВНЕҢ КИТАП КИШТӘСЕ

«Китапларым тәртиптә түгел, тик бу барыбер матурлык дөньясы!» – ди Татарстанның Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев. Аның эш бүлмәсендә бөтен өстәлләр һәм тумбочкалар китап белән тулган. Тарихи-мәдәни мирасны торгызу эше белән шөгыльләнгәч, хәзер Татарстанның беренче Президенты күбрәк тарих, археология, архитектура турында укый…

Л.Н. ГУМИЛЕВ
ОТ РУСИ ДО РОССИИ
ПУТЕШЕСТВИЕ ИБН ФАДЛАНА

Фото: Нурсөя Шайдуллина.

Китапларны бик еш бүләк итәләр аңа. Аларның һичберсен игътибарсыз калдырмый ул, карап-танышып чыга. Аннары бу китаплар – аларның күбесе автор имзасы белән – шәхси китапханәдә урын ала. Хәзер инде бу китапханә фонды алты меңгә якын басманы сыендыра. Бүген исә Минтимер Шәрипович «Татарстан»ның китап киштәсен үзенең берничә яраткан китабы белән баетыр.

I.

БАЛАЧАКТА УКЫРГА ЯРАТА ИДЕМ

– Дәреслекләрдәге әкиятләрдән башланды, әлбәттә. Беренче укыган әкиятләр, гадәттә, гомерлеккә истә кала. «Шүрәле»не хәзер дә хәтерлим әле. Шүрәле – урман сарыгы, бөек татар шагыйре Габдулла Тукай поэмасындагы урман иясе.

Яп-ялангач, нәп-нәзек,
ләкин кеше төсле үзе;
Урта бармак буйлыгы
бар маңлаенда мөгезе.
Кәкре түгелдер моның
бармаклары – бик төз төзен,
Тик килешсез – һәрбере
дә ярты аршыннан озын.

Шүрәле урманда яши, адашкан кешене яшеренеп көтеп тора да, кинәт килеп чыгып, кытыклый башлый, теге мескен көлүдән үлә – менә шундый әкият инде. Безнең авылдан ерак түгел, урманга бара торган юлда, бер уйсулык бар иде. Балалар урманга чыгып йөрмәсен өчен, әнкәйләр шунда Шүрәле яши дип куркыта иде. Һәм без ышана идек – әниләргә дә, Тукайга да. Урманга олылардан башка йөрмәдек. Шүрәле килеп чыгар да кытыклый башлар дип курыктык! Болар турында поэмада шулкадәр ачык, мавыктыргыч, ышандырырлык итеп язылган иде.

Мин биш яшьләр тирәсендә, әле мәктәпкә кергәнче үк укырга өйрәндем. Ул чакта укытучы булып эшләгән Мәрзия апамнан миңа хәрефләр күрсәтүен, укырга-санарга өйрәтүен үзем сорадым. Мин укырга өйрәнгәч, әткәйнең башы күккә тиде! Өстәл өстенә утыртып, кулыма газета тоттыра, үзе исә каршыга урындыкка утыра да улының район газетасын укыганын горурланып, әсәрләнеп тыңлый. Уку дигәннәре миңа башта ук бик ошады. Хәтта ул чакта нәрсә укуым да әллә ни мөһим түгел иде. Процессның үзеннән шундый тәм таптым! Бу мавыктыргыч шөгыльне гомерлеккә яратып калдым.

Мәктәп елларында район китапханәсе иң яраткан урыннарымның берсе булды. Икенче китапны алыр өчен, чиратка язылырга кирәк иде. Шуңа күрә дә син җитди кеше икән, әле тәртипле дә, төгәл дә булуың шарт. Ниндидер китапны алып торгансың икән, ни генә булмасын, нинди генә хәлдә калсаң да, аны китапханәгә көнендә тапшырырга кирәк. Монда инде буранга да, яңгырына, карына да, ташуларның юлны-күперне агызып алып китүенә дә, һава торышына да карап тормыйча, Пучыдагы район үзәгенә, китапханәгә барасың. Китапны укып чыктың, вакытында илтеп тапшырдың... Шуннан соң гына яңасын бирәләр. Бу хакта сөйләшеп тә тормыйлар, чөнки башка балалар да китапка чират җиткәнен көтә. Онытылып, йотлыгып укый идем.

Балачакта безне татар әдәбияты классикасыннан Гадел Кутуйның «Рөстәм маҗаралары» әсәре бик тәэсирләндерде. Ул аны 1944 елда фронттан кыска ялга җибәрелгәч язган. Майның бер төнендә урманда абага чәчәк атуы турында язылган иде бу китапта. Ул төндә яшеннәр ялтырый башлый, ә син, курыкмыйча, чәчәкне өзеп алып ашасаң, күренмәскә әйләнәсең. Без, малай-шалайны, менә шушы урыны барыннан да бигрәк кызыксындырды. Хикәяне шактый гына җентекләп өйрәнгәч, төнлә якындагы урманга барырга маташа башладык, абага эзләргә, янәсе. Безне әнкәйләр эләктерде, әлбәттә, хәтта җәзасын да биргәләделәр. Югыйсә абый-апаларыбызның урманга инде әллә ничә тапкыр барып кайтуын белә идек, шунысы да хак, аларның берсе дә күренми торганга әверелмәде... Ләкин без бу хикәядәге идеядән шулхәтле тәэсирләнгән, агуланган идек, өлкәннәрнең уңышсызлыгы турында уйлап та бирмәдек. Урманга барып чыксакмы, бөтенесе дә ничек кирәк шулай булачак кебек тоела иде. Менә күзгә күренмәс булырбыз әле, кирәгегезне бирербез, фашистлар!..

Бераз үсә төшкәч, мин үзем өчен Ганс Христиан Андерсен әкиятләрен ачтым. Соңрак Марк Твенның «Принц һәм теләнче» әсәрен укыдым, Виктор Гюгоның «Читкә кагылганнар» романыннан нәни Козетта турында өзекне... Аны ничә генә укысам да, күзләрем яшьләнә...

А. КУТУЙ
ПРИКЛЮЧЕНИЯ РУСТЕМА

ПРИНЦ И НИЩИЙ

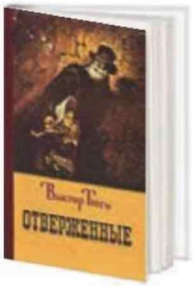

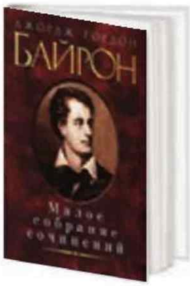

В.В. МАЯКОВСКИЙ
ИЗБРАННОЕ

Э.Л. ВОЙНИЧ
ОВОД

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН
избранные стихи

2.

ҮСМЕР ЧАКТА МИНЕ ӘСИР ИТТЕЛӘР…

– Яшүсмер елларымда шигърият минем өчен гаҗәп бер ачыш булды. Һәм тагын шул Габдулла Тукай! Аның бик күп әсәрләрен тиз генә хәтергә сала бардым. Мин Һади Такташ шигырьләрен дә сәгатьләр буе яттан сөйли ала идем, Мокамай Такташка якын булган кебек, ул да миңа шулай һәрчак якын, аңлаешлы булды. Инкыйлаб җырчысы – Такташ 1917 елны һәм аннан соңгы көрәш чорларын һичкем кабатламаслык итеп тасвирлап биргән. Бер сүз белән әйткәндә – талант! Соңрак без Муса Җәлил әсәрләре белән таныштык, аның «Моабит дәфтәрләре» безне чын-чынлап тетрәндерде. Совет шагыйрьләреннән Владимир Маяковский белән бик мавыктым. Тагын Сергей Есенин… Көчле лирика! Безгә Лермонтов поэмалары да ошый иде. Монда укытучыларыбызның да өлеше зурдыр – алар матурлыкны танырга, кадерен белергә өйрәтте.

Ә инде бераз үсә төшкәч, Пушкин тәрҗемәсендә Байронны укыдым. Аны иң уңышлы тәрҗемә дип сөйлиләр. Байрон тәрҗемәдә шулай гаҗәеп яңгырашлы булгач, оригиналда, туган телендәге ул шигырь һәм поэмалар ниндирәк икән? Чын-чынлап бөек әдип ул! Байронда мине аеруча шул шаккатырды: аның һәрбер шигырь юлы диярлек чын тарихи фактка нигезләнгән, мәсәлән, «Дон Жуан»да. Шулкадәр төрледән-төрле исемнәрне, даталарны хәтердә калдыру өчен, шагыйрь кеше нинди феноменаль хәтергә ия булырга тиеш!.. Ә шул ук вакытта һәр шигыре камиллекнең үзе бит, һичбер сүзен алып ташлап та, өстәп тә булмый… Мондый шигырь юллары хәтергә уелып калды: «Шулкадәр түбәнлеккә төшеп тә, исән калырга!» – шагыйрь җиңелгән һәм тәхеттән баш тарткан Наполеонны шул рәвешле тәмам бетереп, изеп ташлый.

Гомәр Бәшировның «Намус» романын, Кави Нәҗминең «Язгы җилләр»ен, Габдрахман Әпсәләмовның «Алтын йолдыз» белән «Бөркетләр»ен йотлыгып укыдым. Әдәбиятыбызның классикасы болар. Әлбәттә инде, Этель Войничның «Кигәвен» романы истә калды. Мәрзия апам үзе сайлап алган кайбер урыннарын миңа төнлә кычкырып укый иде, ә әткәйләр исә аны кичләрен генә озак утыру түгел, көндез дә китап уку белән мавыкканга әрли иде. Ник шулай булгандыр? Һәм апам бервакыт кич ашап утырган арада «Кигәвен» романының эчтәлеген сөйләп чыкты. Мин әткәйнең һәм балаларның реакциясен күзәтеп тордым. Ә апа сөйли белә иде! Роман безнең барыбызны да шундый мавыктырып алып кереп китте, хәтта ашауны да оныттык. Шуннан соң инде апаны уку җене кагылган өчен башка орышмадылар.

Яшүмер вакытта Вилис Лацисның «Давыл» романын да сокланып укыдым. Һичшиксез, Александр Дюма һәм Жюль Верн да – һәрвакыт яраткан язучыларым… Билгеле бер яшькә җиткәч, шундый әсәрләрне тагын бер тапкыр булса да укып чыксак иде… Миңа калса, җитди рус классикасын мәктәптә бераз иртәрәк укыталар. Әйтик, мәктәптә Федор Достоевскийны укыганда, аның әсәрләренең асылына еш кына төшенеп тә җитә алмый идек. Бу очракта үземнән дә чыгып фикер йөртәм. Миңа, мәсәлән, Лев Николаевич Толстой, Иван Сергеевич Тургеневны, күпмедер дәрәҗәдә Николай Васильевич Гогольне аңлау бераз җиңелрәк бирелде, ә менә Достоевский – шактый авыр. Күрәсең, әдәбият буенча мәктәп программасы бик үк уңышлы төзелмәгән, балалар һәм яшүсмерләр фикерләвенең кайбер үзенчәлекләре исәпкә алынмаган. Яшьләрдә соңыннан бу әсәрләрне укып чыгарга теләк тудырсак, бу аларга шактый күп рухи байлык һәм белем бирер иде.

3.

ЯРАТКАН КИТАПЛАРЫМ

– Беренчесе, әлбәттә, Габдулла Тукай шигырьләре. Шундый якты да, кыска да гомер!.. Тукай озак яшәмәгән, иҗат гомере дә әллә ни озын булмаган, яраткан шагыйре Лермонтов кебек, 27 яшенә дә җитә алмаган. Ләкин никадәр эш кылырга, хезмәт калдырырга өлгергән! Даһи даһи инде ул. Өч яшендә ятим калып, шул кыска гомерендә дә авылдан авылга, шәһәрдән шәһәргә йөргән, бер гаиләдән икенчесенә, бер кунакханәдән башкасына күчкән, тик үз куышын, үз гаиләсен булдыра алмаган. Һәм, бәлки, шуңа күрә дә 26 яшендә дөньяны без гомер буе өйрәнгәннән дә тирәнрәк аңлаган һәм белгәндер. Еллар узу белән,

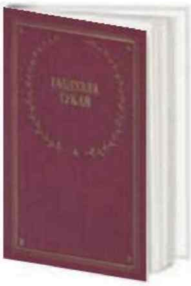

ПРОЩАЙ, ГУЛЬСАРЫ!

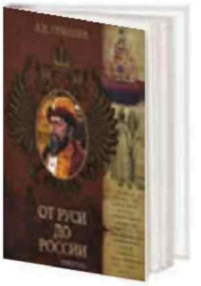

мин шуны төшендем: ул бәһасез әдәби мирасын безгә укып ләззәтләнер өчен генә түгел, ә аны универсаль милли кодекс итеп кулланыр өчен калдырган. Катлаулы, каршылыклы үзгәртеп кору елларында да, хәзер дә без шуның белән гамәл кылабыз. Авыр мәсьәләләрне чишкәндә, читен карарлар кабул иткәндә, без аның шигырьләрендә киңәшләр таба идек.

Рус белән тормыш кичердек сайрашып,
Тел, лөгать, гадәт вә әхлак алмашып.
Бергә тормыш, бергәлек чиктән ашып,
Без шаярыштык, вакытлар алмашып.
Һич бетәрме тарихи бу бергәлек? –
Без туган бер җепкә бергә теркәлеп.

Тагын бер үз иткән китабым – Чыңгыз Айтматовның «Хуш, Гөлсары!» повесте, ул миндә бик көчле тәэсир калдырды. Аны яшь тулы күзләр белән укыдым дисәм дә буладыр. Авыл кешеләренең ат образы аша бирелгән рухи халәте һәм язмышы белән шулкадәр тетрәнгән идем! Бу повесть бөек Чыңгыз Айтматов иҗаты белән кызыксынып китүемә башлангыч булды. Һәр әсәрендә мәңгелек кешелек кыйммәтләре турында искәртүче Айтматов – бөтен дөньяда танылган сүз, каләм остасы.

Бөек әдипнең әнисе – бик белемле татар хатыны Нәгыймә Хәмзиевнаның нәни Чыңгызга балачактан ук укуга мәхәббәт сеңдерүе белән аеруча горурланабыз. Бу хакта Чыңгыз Айтматов үзе дә әллә ничә тапкыр телгә алды.

«Хуш, Гөлсары!» – минем өчен Чыңгыз Айтматовның үзәккә үтеп керә торган иң көчле әсәре. Үз тормышыма якын булган өчендер, бәлки. Әткәй чирек гасырдан артык колхоз рәисе булып эшләде һәм шул Гөлсарыга нигез булырлык ат җигеп йөрде. Атларның холкын яхшы белгәнгә, Айтматовның осталыгына таң калдым. Ул көтүче Танабайның гына түгел, шәп юрга Гөлсарының да күңел кичерешләрен шулкадәр дөрес, чын итеп тасвирлап биргән. Чит кулларга эләккәч, юрганы көчләп җиргә егалар. «Кояш мәтәлчек аткандай булды, җир селкенеп куйды. Ни бу? Ник ул янга яткан? Ник кешеләрнең йөзләре өскә таба сузылгандай сәер күренә, ник агачлар күккә ашкан? Ник ул җирдә шулай уңайсыз ята соң?» – бу җиңелеп егылган атның уй-кичерешләре. Болар – тормыш чынбарлыгы, тик шул ук вакытта күңелнең иң тирән кылларын да кузгаталар.

Яраткан китапларымның берсе – Лев Гумилевның «Русьтан Россиягә кадәр» («От Руси до России») китабы. Гомумән, тарих гомерем буе мине кызыксындырган, мәнфәгатьләремә туры килгән юнәлешләрдән булды. Татар халкы тарихын белергә һәм төшенергә теләвем шактый табигый дә, чөнки аны рәсми рәвештә укыту-аңлату идеологик максатларны күздә тотып кына алып барылды. Күренекле рус тарихчыларының бер төркеме Россия дәүләтчелеге тарихыннан татар чорын бөтенләй төшереп калдырды, ә советлар заманында сыйнфый көрәшкә басым ясалды, шунлыктан «татар-монгол изүе» дигән гыйбарәне дә уйлап чыгардылар. Хәзерге демократия шартларында бу теманы объективрак яктырту мөмкинлеге сөендерә. Минем үземнең дә хаклыкны ачыклыйсым килгән иде, менә шунда галим Лев Николаевич Гумилевның әсәрләре бик булышты да, чөнки, хәтерләсәгез, ул: «Мин, рус кешесе, гомер буе татарларны яладан яклап киләм», – дигән. Аның китаплары арасында укылмаганы калмады.

4.

КИҢӘШ ИТӘМ

Олжас
Сулейменов
АЗ і Я

– Олжас Сөләймановның дөньяны танып белергә ярдәм итә торган «Аз һәм Я. Изге ниятле укучы китабы» («Аз и Я. Книга благонамеренного читателя»). Ул минем өчен ачыш та, ниндидер авыр кичереш тә булды. Идән астында гына яшертен басылган китап иде. 70нче еллар ахырында, партия эшендә йөргәндә укыдым аны, бераздан яшь министр булып куйдым. Шул чакта анык фикергә килдем: төрки халыклар тарихы белән объектив нигездә үзебез шөгыльләнмәсәк, безнең өчен моны һичкем эшләмәячәк тә.

5.

КАЙСЫ КУЛАЙРАК: КӘГАЗЬДӘ БАСЫЛГАНЫМЫ, ӘЛЛӘ ЭЛЕКТРОН КИТАПМЫ?

– Кәгазь китапка өстенлек бирәм, ул инде безнең тормыш рәвешенә әйләнгән. Хәзерге компьютер заманында, бәлки, сәеррәк яңгырыйдыр, ләкин миңа чын китаплар, аларны кулга тотып уку ошый. Безнең буын шулай гадәтләнгәнгә генә түгел. Чөнки китап – тормыш ыгы-зыгысын онытып, уй-фикереңне бергә туплый торган үзенчәлекле бер халәт ул. Менә шул чакта гына бу китапның синең өчен нинди мәгънәгә ия икәнен аңлап була.

6.

ХӘЗЕР УКЫЙМ

– Күренекле татар әдибе Мәхмүт Галәүнең революциягә кадәр татар тормышын сурәтләгән «Болганчык еллар» һәм «Мөһаҗирләр» романнарын укыйм. Анда тарих шул чор шаһиты булган автор күзлегеннән язылган, мондый тарих күпкә кызыграк. Язучының үзенең дә, әсәрләренең дә язмышы аяныч. 30нчы елларда алар Мәскәүдә русчага тәрҗемә рәвешендә генә басылып чыга. Аннары Мәхмүт Галәү репрессиягә эләгә һәм төрмәдә үлә. Романның татарча кулъязмалары сакланмаган. Фәкать 60нчы елларда гына, инде русчадан тәрҗемә ителеп, «Болганчык еллар» белән «Мөһаҗирләр» татар телендә дөнья күрде.

7.

ТОРМЫШЫМДА КИТАП НИНДИ УРЫН БИЛИ?

Гомумән, уку турында сүз алып барганда, мине шулкадәр үкенеч хисе биләп ала: адәм баласының гомере бик кыска бит, гаҗәеп матур әдәби мирасның хәтта бик аз гына өлешен дә укып чыгарга өлгереп булмый.

Шулай итеп, китап уку – балачактан килгән һәвәслегем ул. Сүз уңаеннан, әле унтугызынчы гасырда ук этнограф Карл Фукс бик уңышлы искә алган матур татар гадәтенә тугры калдым мин. Мәшһүр галим үзенең «Казан татарлары стилистик һәм этнографик җәһәттән» китабында болай дип билгеләп куйган: «Укый-яза белмәгән татарны үзенең якташлары ук үралмый һәм ул, граждан буларак, башкалар тарафыннан ихтирам ителми». Кемнең инде нәфрәт корбаны буласы һәм, бигрәк тә, ниндидер бер сәбәп белән якташларының хөрмәтен югалтасы килсен.

Фото: Ната Смирнова

ВЕНЕРА ГАНИЕВА СЫЙЛЫЙ:

ПӘРӘМӘЧНЕҢ ДӘ ПӘРӘМӘЧЕ!

«Редакция кухнясы»на милли ризык әзерләргә килгән иң җиңел аяклы кеше Венера Ганиева булды, дисәк, ялгышмабыз. Без аның белән «Татар утары»нда төшке аш ашарга гына килешкән идек, әмма ул килеп керде дә, шунда ук һәммәбезне үзе пешергән пәрәмәчләр белән сыйларга теләвен белдерде. Шәһәр уртасындагы атаклы ресторанның штаттагы поварларына телне йотарлык милли ашның әзер булуын көтәргә генә калды. Безгә дә, билгеле! Венера ханым пәрәмәчләрне әзерләгән арада безнең белән әңгәмә корырга да, җырлау осталыгы буенча мастер-класс бирергә дә өлгерде.

Автор:
Татьяна Вафина

ГАДИ ИДЕЛӘР, СУПЕР БУЛДЫЛАР

– Һәр хуҗабикәнең иң оста әзерли торган сые була. Минем пәрәмәчләрем шәп килеп чыга, – дип сөйләп китте Венера Әхәтовна, камыр баса-баса. – Баштарак алар гади пәрәмәчләр генә иде, ә көннәрдән бер көнне Равил Шәрәфиевнең улы Вил аларны суперпәрәмәчләр дип атады. Күрәсең, бик ошаткандыр инде…

Мин пәрәмәчне итле фарш һәм төелгән бәрәңге белән аерым-аерым әзерлим. Кыздыруны түгел, ә мичтә пешерүне кулайрак күрәм – болай иткәндә, тәмлерәк тә булып чыга, файдалырак та.

Шулай итеп, бездә бүген Венера Ганиевадан милли аш бәйрәме!

БЕЗГӘ КИРӘК БУЛАЧАК:

Камыр өчен:
- Каймак – 1 л;
- Майонез – 2 аш кашыгы;
- Он – чама белән, камыр кулга ябышмаслык булсын;
- Тоз – үз чамаңа карап;
- Сыек май – 2 аш кашыгы.

Эчлек өчен:
- Сыер итеннән фарш – 500 г;
- Тавык мае;
- Суган – 1 баш;
- Тоз, борыч – үз чамаңа карап;
- Төелгән кайнар бәрәңге – 500 г

«ТАТАРСТАН»
МАХСУС
журналы өчен

ТАТАРСТАН
Татарстан
ТАТАРСТАН
TATARSTAN BOL'ŞEVIGE

Венера Ганиева, РФ һәм ТРның халык артисты, Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, «Дуслык» һәм «Татарстан алдындагы казанышлар өчен» орденнары кавалеры, профессор, Татар дәүләт опера һәм балет театры солисткасы.

– Әйдә, әйдә, өйрән камыр әзерләргә! Ал әле, уклауны, бергәләп җәябез. Мин сезне күз ачып йомган арада өйрәтәм, өйрәтергә яратам мин…

Фото: Ната Смирнова

ӨЙРӘТЕРГӘ ЯРАТАМ

– Сыер итеннән булган фаршка мин тагын тавык мае кушып җибәрәм – алай пәрәмәчнең эчлеге йомшаграк булып китә, тәме дә татлырак була. Бәрәңге пәрәмәчләрен аерым әзерлим. Бу – мин үзем уйлап тапкан ризык! Тагын шуны да әйтәсем килә: мин беркайчан да камырны пычак белән кисмим, кул белән генә эш итәм, аннары җәям. Бәрәңге пәрәмәчләре белән дә шулай ук бар эш. Аның бер нечкәлеге бар – төелгән бәрәңгене камырга нәкъ менә кайнар вакытында ягарга кирәк.

– Ә үзең пешерергә яратасыңмы? – дип кырыслана төшеп сорап куя кинәт Венера Әхәтовна.

– Ну… Сирәк кенә… Камыр ризыгын әзерләү озакка сузыла торган эш бит ул, – дип, каушап калам. Журналистның эше – әңгәмәдәшне сорау утына тоту бит, ә монда Венера Әхәтовна тотты да дилбегәне үз кулына алды. Ә мин сорау алуга һич әзер түгел идем!

– Кит инде, озак дип, бер сәгать инде! Әйдә, әйдә, өйрән камыр әзерләргә, – дип, Венера Әхәтовна, остазлык методларын куллануга кереште. – Ал әле, уклауны, бергәләп җәябез, әйдә. Мин сезне күз ачып йомган арада өйрәтәм, өйрәтергә яратам мин…

– Нәкъ менә шуңа укытучы булып киткәнсездер дә инде, – дип кызыксынам.

– Анысы да бардыр. Опера җырчысының иң нәтиҗәле һәм югары кимәлдә эшли торган чоры – 20 ел тирәсе. Аннары безне иҗади ялга озаталар. Мин үзем инде пенсионер булып исәпләнсәм дә, Опера һәм балет театрында эшләвемне дәвам итәм, кешеләргә кирәкле буласым килә, файда китерәсем. Укытучылык эше дә үзенә йолып алды – мөгаен, бу һөнәргә мәхәббәтне үз педагогларым тәрбияләгәндер. Алар бит никадәр йолдызларны тәрбияләгән шәхесләр! Опера җырчылары консерваторияне тәмамлаганда, дипломнарындагы «квалификация» дигән графага «җырчы» дип кенә түгел, ә «педагог» дип тә языла. Шулай булгач, без беркайчан да эшсез калмаячакбыз: опера карьерасы тәгалләнсә, иҗади эшчәнлекне укытучы буларак дәвам итәргә мөмкин. Укыту бит ул – үзе дә чын иҗат, ул хәтта кайсыдыр ягы белән кызыклырак, мавыктыргычрак та әле хәтта. Укучыларым белән мин чын-чынлап горурланам. Сине кыен хәлгә калдырмыйча, һәртөрле бәйгеләрдә лауреат исемен яулый алырдай, атказанган исеменә лаек булырдай укучылар тәрбияләү – педагог өчен бу зур бәхет.

– Ә сезнең атказанган исеменә лаек булган укучыларыгызны санап караганыгыз бармы?

– Күп алар. Лилия Муллагалиева, Марсель Вәгыйзов, Раяз Фасыйхов, Алсу Хәбибуллина, Сирина Вахитова… Күп инде…

– Студентлар сезгә бөтен Россиядән киләләр, дип беләм…

– Әйе. Әле менә быел Нефтюганскидан һәм Уфадан талантлы егетләр һәм кызлар килде, барлыгы 19 кеше. Яшермим, педагог эше миңа зур ләззәт китерә, чөнки 35 еллык эш тәҗрибәм бар, мин аны кая куйыйм инде, йә? Үземдә яшереп саклыйммы?! Вокал буенча осталык серләрен?! Аларны бит кемнәргәдер күчерәсе килә, бүлешәсе…

«Йолдызлар фабрикасы» проектының яңа катнашучылары пәйда булып тора. Яшь һәм сәләтле җырчылар бу проектка эләгергә хыяллана. Әмма минем бер шартым бар: сессияне әйбәт тапшырсыннар, дәрес калдырмасыннар, ягъни укуда мине кыен хәлгә куймасыннар.

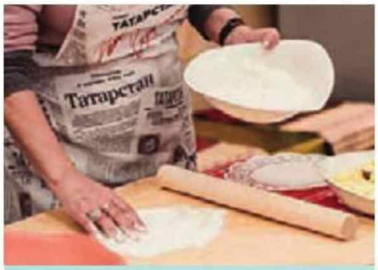

1. Он сибәбез!

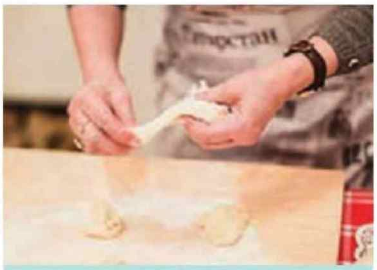

2. Бүләбез!

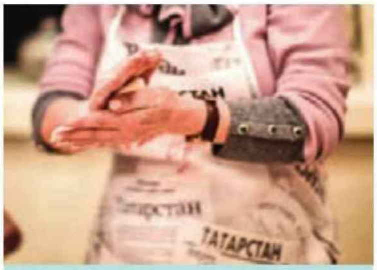

3. Әвәлибез!

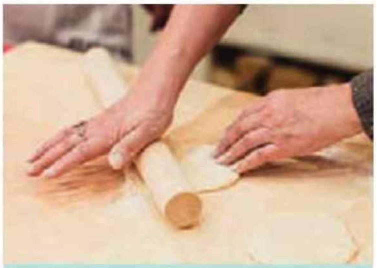

4. Җәябез!

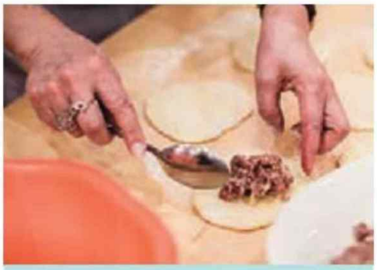

5. Салабыз!

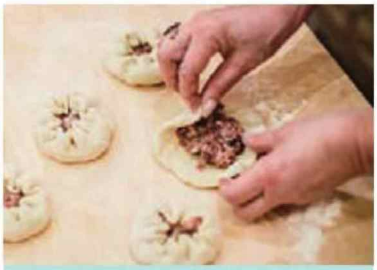

6. Бөгәбез!

Һәр укучымны «+бишле»гә жырлады, дип бәялиләр.

«БИШЛЕ» ТҮГЕЛ, «УНЛЫ»!

«Йолдызлар фабрикасы»ның концертлары – гастроль концертлары. Һөнәри юнәлешне күздә тотмыйлар алар. Шулай да яшь җырчылар өчен зур тәрбия чыганагы һәм дәрес булып торалар, дип курыкмыйча әйтә алам.

Күптән түгел генә без Балтачта булып кайттык. Мин бу концертларда үземнең укучыларымны тәкъдим итәм, ягъни сәхнәдә остаз һәм аның укучылары чыгыш ясый. Халык бу концертларга килә дә минем хезмәтемнең нәтиҗәләрен күрә. Безнең махсус алып баручыбыз юк, концертны мин үзем алып та барам, шулай ук үзем – сценарий авторы да, юмор остасы да. Шул рәвешле, мин, педагог буларак, халык алдында имтихан тотам. Аңлыйсыздыр, миңа бик зур җаваплылык йөкләнгән, эше дә күп, әмма мин кыенсынмыйм, киресенчә, бик рәхәтләнеп эшлим, чөнки һәр укучымны яхшы беләм. Һәрберсенә махсус әзерләнгән шигырьләр бар, укучыларымны тамашачыга шулай тәкъдим итәм. Шигырьләрне махсус якын дустым Рәзинә Сәетгәрәева яза, ул «Йолдызлар фабрикасы»ның гимн авторы да. Тамашачыга әйтәм: әйдәгез, дим, без җырчыларга билгене бергәләп куябыз, «бишле»гә җырласалар, сез кул чабасыз, ярыймы? Һәр чыгыштан соң сорыйм: йә, ничәлегә җырладылар? «Бишле» куеп буламы? Ә алар: «Җиделе куярлык! Унлы!» – дип дәррәү кубалар. Юк, мин әйтәм, бездә андый билгеләр юк, шулай да «+бишле» куярга була әле. Шуннан соң, һәр укучымны «+бишле»гә җырлады, дип бәялиләр.

ШӘЙМИЕВНЕҢ ЯРАТКАН ҖЫРЧЫСЫ

– Сезнең укучыларыгыз арасында Татарстан президентының яраткан җырчысы да бар, дип сөйлиләр. Чынлап та шулаймы?

– Әйе, дөрес, ә нишләп булмаска тиеш, ди? Мин үз заманында Татарстанның беренче Президенты Минтимер Шәймиевнең шулай ук яраткан җырчысы булып исәпләндем. Инаугурация вакытында Алябьевның «Сандугач»ын җырладым хәтта. Опера җырчысы буларак, мин үземә күрсәтелгән бу игътибарны һәрчак зур горурлык белән кабул итә идем – республикабыз мәдәниятен иң югары дәрәҗәдә күрсәтү мөмкинлеге бит бу. Татарстанга дәрәҗәле кунаклар килгәндә, мин алар алдында һәрчак чыгыш ясый идем, бу бик зур җаваплылык, дигән сүз. Шулай бервакыт безгә Франциянең премьер-министры килде. Мин Штраусның «Весенние голоса» вальсын җырладым. Һәм менә яныма әлеге кунакның тән сакчысы килде дә: «Сезне Франциянең премьер-министры» чакыра, – димәсенме. Курка калдым: «Нишләп икән, – дим, – нәрсәне дә булса дөрес эшләмәдемме икән әллә?» Ә ул миңа ниндидер матур тартма бүләк итте. Минем бит инде ачып карыйсым килә, кызык, шулай да премьер-министр алдында яхшы түгел… Көчкә түздем! Аннары ачып җибәрсәм – сәгать икән. Ул сәгать миндә һаман да бар. Һәм бу тарих хәтеремә уелып калды.

Минтимер Шәрипович минем бөтен юбилейларымда да булды – 50 яшем тулганда, Сәкинә ханым белән икәүләп килеп котладылар, бик күңелем булды. Минтимер Шәриповичка рәхмәтем чиксез, мин аның ышанычын һәрчак тоеп яшәдем һәм иҗат иттем. Ә моны тою – зур җаваплылык. Шуңа да гел формада булырга тырыштым, зур сәхнәләргә чыкканда, үз хакимиятеңнең йөзенә кызыллык китерергә ярамый бит. Ә һәрчак формада булу – җиңел эш түгел… – дип елмая Венера Әхәтовна, күзне кызыктырып торган пәрәмәчләрне 45-50 минутка мичкә куйган арада.

– Ә үзегезнең яраткан ризыгыгыз нинди? – дип сорый ул арада редакциябез хезмәткәрләре.

– Хәзер күбрәк яшелчәләр ашыйм, эремчек… Гади ризык яратам. Элегрәк без бит зыянлы ризыклар белән мавыкканбыз – «Оливье» салаты, дисеңме, майонезы никадәр күбрәк булса, шулкадәр яхшы. Шашлык, какланган, кыздырылган азыклар. Ә минем суперпәрәмәчләремнең әле берәүнең фигурасын да бозганнары юк, – дип елмая Венера Әхәтовна.

7. Бөрәбез!

8. Пешерәбез!

9. Табынга бирәбез!

10. Теләк телибез!

– Минем суперпәрәмәчләремнең әле берәүнең фигурасын да бозганнары юк!

ЕВРОПАГА ТӘРӘЗӘ

– Консерватория тәмамлаган җырчыларның барысы да диярлек театр солистлары булырга хыяллана, әмма бик сирәкләр генә моңа ирешә. Сез ничек булдыра алдыгыз?

– Безнең курстан 14 кеше чыкты, шулардан икесе генә Опера һәм балет театрына эләгә алды. Консерватория студентлары һәм аны тәмамлаучылар өчен ниндидер булса шәһәрдә ярминкәләр оештырыла иде. Шунда барысы да киләләр: театр директор-

Бу минем ватаным, мин үз урыным, язмышымнан канәгать, тормышта теләгәннәремнең барысын да эшли алдым. Театрдан театрга, илдән илгә күчеп йөрергә бернинди теләгем дә булмады.

лары да, дирижерлар да, режиссерлар да… Симфоник оркестр уйнап тора, без җырлыйбыз. 5нче курста укыганда без Омскига бардык, мин анда Омск театрының оркестры белән җырладым. Нәкъ менә шунда хәлиткеч карар кабул ителгән дә булып чыкты: мине үзебезнең Казандагы Опера һәм балет театрында калдырырга, дигәннәр. Шатлыгым эчемә сыймады! 1982 елдан башлап мин опера сәнгатенә хезмәт итәм. Быел иҗади юбилеем – 35 ел!

Опера бөтен дөньяда иң элитар һәм югары хезмәт хакы түләнә торган сәнгать төре дип исәпләнә. Әмма Россиядә никтер алай түгел. Әмма зарланасым килми. Мин операга гомерем буена лаеклы хезмәт иттем, мине беләләр, таныйлар, олылыйлар, эш хакым һәрчак әйбәт булды. Без бит Опера һәм балет театры белән «Европага тәрәзә уйдык» – мин шул «тәрәзә уючыларның» берсе булуым белән горурланам. «Риголетто», «Травиата», «Сивильский цирюльник», «Кармен» – бу спектакльләр белән без Голландиядә, Франциядә, Бельгиядә, Португалиядә чыгышлар ясый башладык…

– Беркайчан да башка илгә күченергә, затлырак, атаклырак театр сәхнәләрендә чыгыш ясарга теләмәдегезме?

– Юк, беркайчан да! Бу минем ватаным, мин үз урыным, язмышымнан канәгать, тормышта теләгәннәремнең барысын да эшли алдым. Театрдан театрга, илдән илгә күчеп йөрергә бернинди теләгем дә булмады. Бар андый җырчылар да, кешенең теләге булса, йөрсен, үссен… Менә әле яңарак кына Альбина Шаһиморатова Алтынчәч ариясен яздырды, миңа соңыннан әтисе әйтте: «Без бик күп башкаручыларны, язмаларны тыңлап чыктык, ә иң ошаганы сезнке булды!» Мине бу сүзләр шулкадәр сөендерде – иҗатың кемгә дә булса файда, илһам китерә алса, шуннан да зур шатлык бармы?!

ОПЕРАМЫ, ЭСТРАДАМЫ?

– Ә менә үзен тулысынча операга багышлаган җырчы ничек итеп эстрада белән мавыгып китте соң?

– Консерваторияне тәмамлагач, мин баштанаяк операга кереп чумдым. Җырларны бик сирәк кенә яздыра идем. Баштарак мине эстрада җырчысы буларак кабул итмәделәр дә, чөнки мин опера җырчысы булып исәпләнәм бит. Операда да ул чакта эстрада белән мавыгуны өнәмиләр иде. Әмма акрынлап мин тамашачы күңеленә дә, эстрада сәхнәсенә дә юл таптым – «Туй күлмәге» җыры аша булды ул. «Туй күлмәге» мине миңа халык арасында популярлык китерде. Шулай җай гына мин җитди классик жанрдан ирекләрәк дип исәпләнгән җыр жанрына күчтем. Операда да калдым, артык авырлыкларсыз гына эстрадада да үз урынымны таптым.

ҮЗГӘРЕШЛӘР ҺӘМ ЭКСПЕРИМЕНТЛАР ЯРАТАМ

– …Ә аннары Татарстан эстрадасына «Үзгәреш җиле» ургылып килеп керде. Үзгәрешләргә йөз тоту – бу сезнең эш стилегез, шулаймы?

– «Үзгәреш җиле»н без югары дәрәҗәдә башкарып чыктык, артислар искиткеч тәҗрибә туплады, дип исәплим. Бу аларга профессиональ яктан да үсәргә ярдәм итте, минемчә, мондый шәп оркестр белән эшләү – сирәк бирелә торган мөмкинлек.

– Ни өчен проектны читтән килгән коллектив белән эшләдек соң, дисезме? Оркестрны гына алыйк. Алар бит татар шлягерларының ничек яңгырарга тиешлеген, бар нюансларын барыбер тоеп бетерми…

– Ә без нәрсәгә алай булгач?! Анда бит Мәскәүдән килгән коллектив кына эшләмәде. Башта без сайладык, тиешле яңгырашны эзләдек, состав тупладык, репертуарны әзерләдек… Менә сез ни өчен Вадим Эйленкриг оркестрына тукталдык, дип сорыйсыз… Президентыбыз Рөстәм Миңнеханов «Үзгәреш җиле»н эшләргә кирәк дигәч, без шунда ук уйларга керештек: ә нинди оркестр белән? Филармониядәге Шутиков оркестрыдыр, бәлки? Әмма ул халык уен кораллары оркестры бит… Айдар Фәйзрахманов коллективымы? Әмма аларда янә дә шул милли-халыкчан стилистика… Гулишамбаровага мөрәҗәгать итәргәме?.. Бездә, асылда, джаз стилендә эшли торган Лундстрем оркестрыннан, Деринг һәм Рөстәм Үтәйдән соң, андый коллективлар юк та. Мәскәүлеләр исә мондый төр проектлар белән даими шөгыльләнә – алар шоу ясый беләләр.

– Нәкъ менә шоу ясау – үзмаксат идеме?

– Шоу итеп эшләнмәсә, проект бүгенге заман сәхнәсендә яңгырамас һәм киң җәмәгатьчелектә кызыксыну уятмас иде. Нәкъ менә джаз аша бирәсе килде танылган җырларны, һәм алар бөтенләй яңача, ирекләрәк, дәртлерәк яңгырап кит-

Фото: Ната Смирнова, «Татар-информ» МА

теләр. Миңа башкару рәвеше турында күп тәнкыйть ишетергә туры килде, әмма аларның күпчелеге – минем укучыларым, зур сәләткә һәм мөмкинлекләргә ия җырчылар. Башкару осталыгына тел-теш тидерерлек түгел. Материалның тамашачыга ничек тәкъдим ителүен тәнкыйтьләргә була, әмма монысы да – шәхси кабул итү-итмәүгә бәйле. Әлбәттә, безнең тамашачы бу җырларны билгеле бер шаблонда кабул итәргә күнеккән, ә без экспериментка йөз тоттык. Сәнгать экспериментларсыз үсә алмый. Мин гомерем буе эксперимент яклы! Аңлыйм, «Гөлҗамал»ны башкарган Алинә Шәрипҗанова образы безнең тамашачыга күбрәк якын. Үз заманында Әлфия апалар, Илһам абыйларның да экспериментлары булган бит. Әмма җырның характерына, үзәгенә кагылмадык. Бу аны мәсхәрәләү булыр иде.

– Проект дәвамлы булыр дип көтеләме?

– Хәзер икенче өлешенә тотындык. Беренчесеннән соң миңа еш ишетергә туры килде: имеш, бер концерт уздырып кына ни үзгәртеп була. Юк, дөрес түгел, концерт – аңа кадәр башкарылган олы хезмәтнең нәтиҗәсе генә ул. «Үзгәреш җиле»ндә катнашкан җырчыларның ничек үзгәрүе турында да әйтә алам: артистлар кан алыштыргандай булды. Бу бик зур әйбер! Проект аларга иң югары дәрәҗәдә чыгыш ясау бурычын куйды. Хәзер инде шуннан түбәнгәрәк төшәргә ярамый.

– Әмма алар бит «Үзгәреш җиле»ннән соң барыбер дә шушы үзебезнең эстрада сәхнәсендә чыгыш ясарга тиеш булачаклар. Шул ук корпоративлар, солянкаларда...

– Артист үзенең тавышы белән акчаны әйбәт эшләргә тиеш, гаиләсен туйдырырга, яхшы киенергә... Ул ачлы-туклы яши алмый бит инде! Һәм нәкъ менә шушындый, дәүләт дәрәҗәсендә көн кадагына куелган һәм үтәлгән проектлар аша, эстрада үсәчәк, яңарачак. Мин моңа чын күңелдән ышанам, күпьеллык тәҗрибәм дә, яшем дә моңа ышанырга мөмкинлек бирә.

ПЕНСИЯ – ХӨКЕМ КАРАРЫ ТҮГЕЛ

– Кайбер җырчыларда шундый сәер бер күзаллау бар – иҗади пенсиягә чыгуны алар хөкем карары кебек кабул итә, әйтерсең, бу – ахырзаман. Әмма мин моны табигый кабул иттем – бу бары тик иҗатның башка этабына күчү генә. Бездә тәҗрибә бар, белем бар, без әле алга таба да җәмгыятькә файда китерә алабыз бит. Эстрадада эшләргә дә була, концертлар белән йөрергә дә, әйткәнемчә, укытырга да. Кеше үз һөнәрен яратса, пенсиягә чыктым дип кенә эшләгән эшеннән тукталып калырга тиеш түгел. Күңелең җырлый икән, тукталып кала алмыйсың да!

– Ә сезнең күңелегез җырлыймы?

– Әле ничек кенә! Һәрвакыт! Әле «Сандугач»ны искә төшереп җырлап йөри, әле берәр нинди романсны, әле халкыбызның үз җырларын... Мин экспериментлар яратам. Шулай бервакыт Наил Касыймовка мөрәҗәгать иттем. «Наил, – дим, – әйдә әле, «Ламбаданы татарчага тәрҗемә ит. Ул шундый дәртле, матур, бүген модада да – аны барысы да җырлый, бии...» Һәм без аны эшләдек тә – халык, сәхнәгә менеп, минем белән «Ламбада» җырлый һәм бии иде. Танго да җырладым мин. Гел алдан юл ярырга яраттым, башкалар миннән күреп эшли иде. Залны күтәрү, аларны иҗади процесста катнаштыру, дәртләндерү – иҗатчы буларак, бу минем бурычым. Килешә дә ул миңа... Авантюризм дип тә атап буладыр моны, харизма дип тә – әмма минем табигатем шундый, миңа барысын да җыеп, ни дә булса эшләргә кирәк!

– Каян бу дәрт сездә?

– Әниемнән, дип уйлыйм. Ул һәрвакыт әйдәп йөрүче иде. Өйдә кунаклар җыелса, әни җыр башлап җибәрә, ниндидер бәйгеләр, уеннар уйлап таба. Мәҗлесләрнең йөрәге иде ул. Һәм бик тәмле пешерә дә иде. Камыр ашларына оста булды. Мин токмач кисәргә аңардан өйрәндем, әнинеке кебек юка итеп киселгән токмач – үзе бер сәнгать.

КОНЦЕРТЛАРДА ҮЗЕМ СЫЗГЫРАМ

– Хәзер бездә эстрадага игътибарны күбрәк бирәләр. Минем өчен дә – ул беренче урында. Мин корпоративлар яратам. Ник аптырыйсыз? Анда шунда ук акча түлиләр, һәм һәрчак сокрануларын күрсәтә беләләр. Ихластан! Миңа публиканы аһ иттерү, гаҗәпләндерү ошый – «Йолдызлар фабрикасы» концертлары булсынмы ул, корпортивлармы. Русча романс та җырлый алам, операдан өзек тә. Кисәтеп куям башта: «Курыкмагыз, опера җырчыларының тавышлары менә болай яңгырый», – дип. «Курыкмыйбыз», – диләр дә, мин Вердиның «Застольная»сын сузам. Корпоративларда ничек кабул иткәннәрен белсәгез! Чит илгә эләккәндәй хис итәсең үзеңне.

Чит илдә чыгыш ясаганда, тамашачы катлаулы арияне башкарганда иң кыен җиренә килеп җитүеңне көтә. Әйтик, югары нотаны куярга кирәк, ди. Син аны башкарып чыккач, зал дәррәү күтәрелә – «Браво!» кычкыралар, аяк тибәләр, искитмәле соклану белдерәләр. Алкышларда колач җәеп йөзәсең инде тәмам!

Мин татар концертларында да гел әйтәм: «Оялып тормагыз, – дим, – җыр ошый икән, аяк тибегез, кычкырыгыз». Һәм алар – аяк та тибәләр, хуплау, соклану белдереп, нидер кычкыралар да. Кышларын, итек киеп килгән булсалар, ишетелмәскә мөмкин, ә менә яз-җәй-көз көне биргән

– Авантюризм дип тә атап буладыр моны, харизма дип тә – әмма минем табигатем шундый, миңа барысын да җыеп, ни дә булса эшләргә кирәк!

концертларда – ишетелә! Чит илдәгечә, дисәң, бигрәк тә – чып-чын Сабантуй башлана! Сызгырмасалар, үзем үрнәк күрсәтәм – сызгыра белмимме әллә мин?!

Ул арада Венера Әхәтовнаның пәрәмәчләре кызарып мичтән дә чыгып өлгерә!

ВЕНЕРА ГАНИЕВАДАН ИДЕАЛЬ ФИГУРА СЕРЛӘРЕ

– Тере Венера Ганиеваны күрергә күпләр килә, – ди шеф-повар, чынаяклларга чәй агыза-агыза. Сүзне Венера Ганиева үзе элдереп ала.

– Күпләр бит мине телевизордан гына күреп белә. Мин тамашачыдан сорыйм, гадәттә: мине тормышта күргәнегез бармы, дим. Кемнең юк? Кулларыгызны күтәрегез! Һәм күпләр кулларын күтәрә. Аерма бармы соң, дим. Юк, диләр. Әмма мин үзем аерма бар, дип исәплим. Телевизор мине зур гәүдәле итеп күрсәтә. Әмма мин бит бәләкәй генә, идеаль формада! Телевизордан күрсәткәндә кәефем кырыла: җыерчыклар бар булып чыга, ә бит миндә алар юк! Аннан мин киемнәремне алыштырырга яратам. Бер күлмәктән чыгып җырлыйм да, студентларымны тәкъдим итәр өчен чыкканда инде икенче киемнән булам. Әгәр минем 10 студентым чыгыш ясый икән, димәк, бер концертта мин 12 тапкыр күлмәк алыштырырга тиеш! Тамашачы минем укучымны алкышлый, ә мин, шаярып, минем күлмәгемә дә кул чабыгыз, дим. Залның кәефе бермә-бер күтәрелә!

Артист киемен тиз алыштырырга тиеш. Мин һәрчак: «Уф! Көчкә өлгердем», – диям. Болай тиз кием алыштыру шулай ук үзеңне идеаль формада тотарга мөмкинлек бирә. Үзенә күрә – иҗади процесс, диярга дә була.

Минем барлык җырларым да – шедеврлар. Бүген алар радионың алтын фондын тәшкил итә. Без бит һәр җырны ничек тырышып әзерли идек! Әгәр худсовет үткәрмәсә, елап бетә идек. Ун тапкыр кире яздырган чаклар да булды! Минем ирем тавыш режиссеры, мин аның җелегенә төшә идем кабат яздыру белән. «Син бит инде моны сигез тапкыр яздырдың!» – дип тузына. «Әйдә инде, тагын бер генә тапкыр, – дип ялварам. – Шәп булсын!»

Ул мине микрофонга дөрес җырларга өйрәтте. Микрофон ул, беләсегез килсә, җырчының тавышын да, энергетикасын да тоя, аның белән бик нечкә эш итәргә кирәк. Ирем Камилне бервакыт хәтта Министрлар Кабинетына чакырып алдылар, анда шикаять килгән: нигә син Венераны яздырганда, реверс яңгырый, аны әйбәт яздырасың, ә башкаларны алай ук түгел, дигәннәр. «Венера кебек җырларга өйрәнсеннәр, шулчак яңгырар аларның да тавышы», – дигән Камил.

Суперпәрәмәчләр белән сыйландык та, күңелебез булып, тамагыбыз туеп, кабат редакциягә кузгалдык. «Татар утары»ның поварлары да, «йолдызлы» пәрәмәчне авыз итеп, үз эшләренә керештеләр. ▪

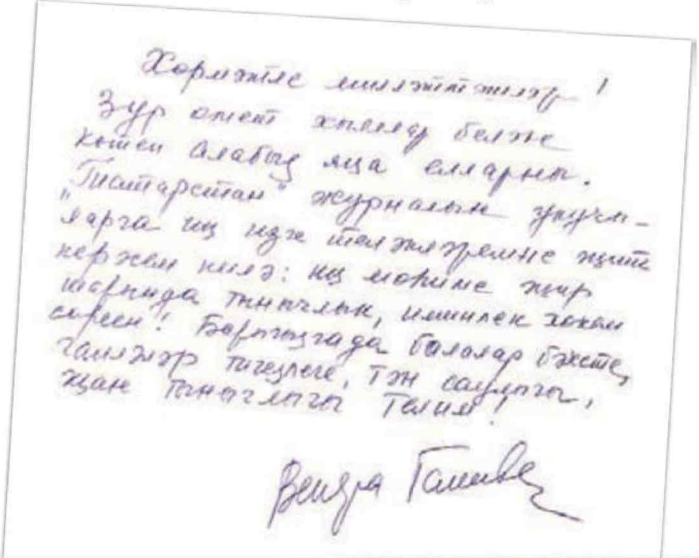

Хөрмәтле милләттәшләр!
Зур өмет хисләре белән
көтеп алабыз яңа елларны.
"Татарстан" журналын укучы-
ларга үз изге теләкләремне җит-
керәсем килә: иң мөһиме җир
шарында тынычлык, иминлек хөкем
сөрсен! Барлыгызга да балалар бәхете,
гаиләләр түгәллеге, тән сәламәтлеге,
җан тынычлыгы телим!

Венера Ганиева

Венера Ганиева һәм «Татарстан» журналы редакциясе хезмәткәрләре.

Фото: Ната Смирнова

Реклама 16+

www.protatarstan.ru
WWW.PROTATRSTAN.RU

ТАТАРСТАН

Знамиятле

Игелекле

Мәңгелек

Кеше бар яктан да белемле һәм киң карашлы булырга тиеш.

сайттагы яңалык

яңалыклар

«Бер канатым ак, бер канатым кара...»

Үз биеклегендә калу

ТР Президенты Р.Н. Миңнеханоның Яңа ел мөрәҗәгате

«Тимер атның кышын әзерлә

«Әйләнә сәхнә, әйләнә...»

Голливудта мондыйны төшермәсләр!

«Яратмыйча... җырны булып булмый...»

«Мин халыклар дуслыгы һәм тынычлык яклы!»

ҖИРДӘГЕ ИҢ ШӘП УРЫН

АКТАНЫШ. БОЗ-ҖӘНЛЕКЛӘР ҺӘМ КЫЗЫЛТҮШЛӘР ИЛЕ

Гыйнварның зәмһәрир суыкларында Татарстанда Актаныштан да гүзәлрәк җир юктыр.

Биредә салкын кышның чын матурлыгы ап-ак Карбикә патшалыгыннан төрле төсләр балкышы белән генә аерылып тора. Күзләрне камаштырырлык аклыкка күмелгән Актаныш манзарасын бер яктан кызылтүшләрнең кып-кызыл каурыйлары бизи, икенче яктан төрле җәнлек сыннары – яшел куяннар, җирән төлкеләр, көрән чебурашкалар һәм төрледән-төрле төсләр белән балкып утыручы әтәчләр. Актаныштa тегеләре дә, болары да бихисап: беренчеләре – кара бүрекле кызылтүшләр – агачларны ямьләп утырса, икенчеләре үзәк урам буйлап тезелешкәннәр. Боз сыннар парадының үз бурычы – актанышлылар һәм әлеге ак карга күмелеп утырган районның яхшы танышларының кәефен күтәрергә тиеш алар. Актаныш болай да «ак таныш» дигәнне аңлата бит.

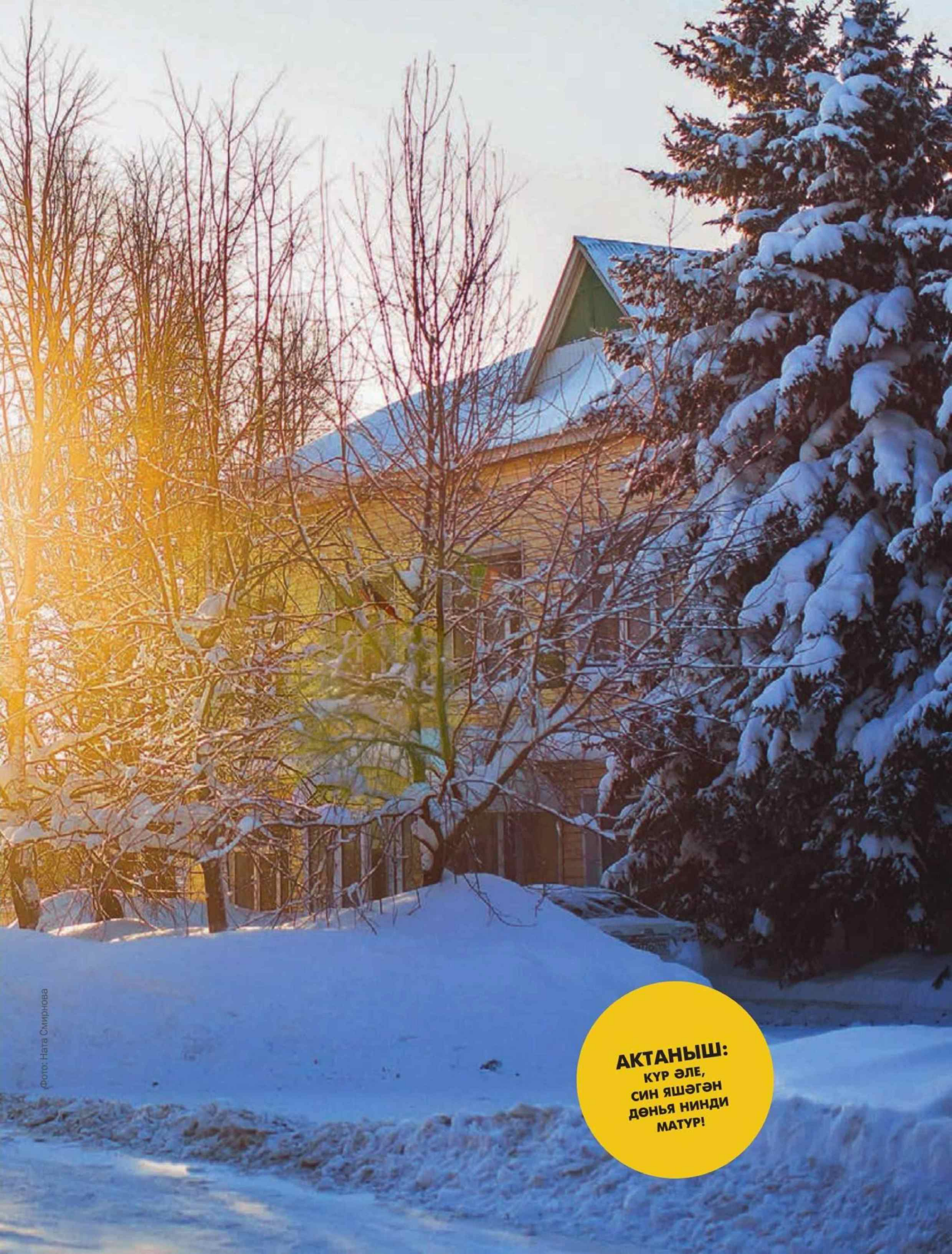

АКТАНЫШ:

КҮР ӘЛЕ,
СИН ЯШӘГӘН
ДӨНЬЯ НИНДИ
МАТУР!

Фото: Ната Смирнова

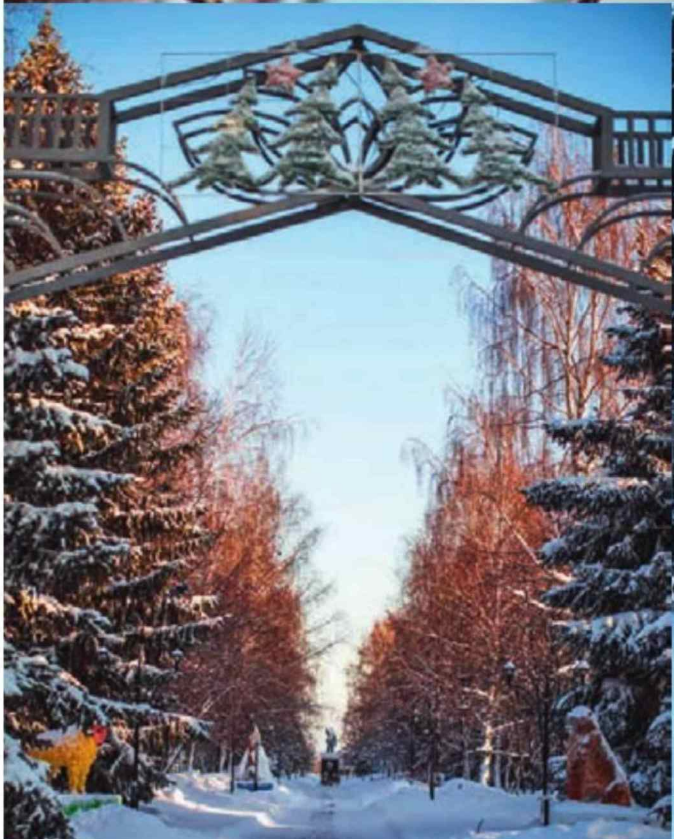

Гөлфия апа танылган авылдашының йортын ничек эзләп табарга икәнлеген әнә шулай кул изәп кенә күрсәтте.

Дамир, нәкъ капма-каршы якка күрсәтеп, Гөлфия апа билгеләгән юнәлешне дөресләде.

ӘНӘК: ТИМЕР КЕШЕЛӘР ВАТАНЫ

Әнәк – журналист халкының игътибарыннан бераз гына ялыгып киткән авыл. Шуңа күрә безнең алда да әллә ни егылып китмәделәр. Әллә инде эш көне уртасында килеп керүебез ашка таракан булып төшкәндәй тоелдымы? Гомумән, гадәти авыл тормышы, авыл хезмәте белән әвәрә килгән әнәклеләр 26 градус суыкта гәп куертырга ашыкмады, сүзгә дә, елмаюлы йөзгә дә бик саран кыландылар...

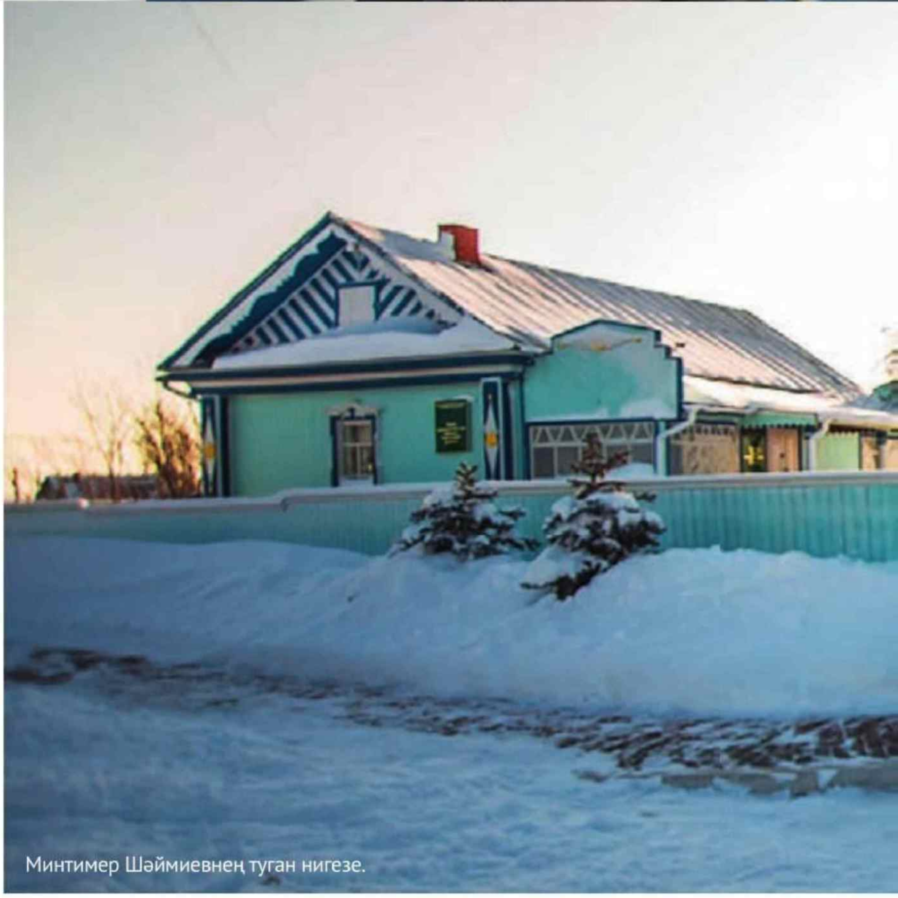

Минтимер Шәймиевнең туган нигезе.

Автор:
Татьяна Вафина

КАЙДА УЛ УРАМ?

Капка төбен көрәп яткан Гөлфия апа Төхвәтуллина атаклы авылдашы – Татарстанның беренче Президенты яшәгән өйне кай тирәдән эзләргә кирәк икәнлеген бияләен селтәп кенә күрсәтте. Чираттагы танышыбыз Дамир кебек матур, яшь егетне хәзер авылларда көндез чыра яндырып эзләсәң дә табуы читендер. Кар астыннан машинасын казып чыгарган арада, ике-өч сүз белән генә булса да, Минтимер Шәймиевнең Әнәккә Сабантуйга кайтуын сөйләп алды ул. Тик менә беренче Президентның туган йортын күрер өчен, бөтенләй башка якка җибәрде. Һәм, ниһаять, Әнәктә очраткан өченче кеше генә безгә, «Татарстан» вәкилләренә, чистартылган юл буенча авылның үзәгенә – музейга кайдан, ничек барырга икәнен хәрбиләрчә төгәл итеп аңлатып бирде.

ЗАМАНЧА ҮРНӘК АВЫЛ

Әнәк – хәзерге заман өчен үрнәк авыл: күркәм, ныклы йортлардан гыйбарәт тигез карлы урамнар буйлап җилдергәндә, без әнә шундый нәтиҗәгә килдек. Аягында нык басып торган бай, тук, заманча һәм матур авыл ул. Монда һәр нәрсә килешле: өйләр бер дә кыйшайган иске ызбалар түгел, чып-чын сарайлар; капка түпләренә туктаган тимер атлары да яңа, чиста, ялтырап тора; хәтта җылы туннарын җилләтеп алырга дип урамга чыккан сарыклары да үзгә...

БЕРЕНЧЕ ПРЕЗИДЕНТНЫҢ ТУГАН НИГЕЗЕ

Авыл үзәгендәге бер өй генә элекке килеш-килбәтен саклаган: матурлап, сырлап ясалган тәрәзә йөзлекләре урамга елмаеп караган сыман, капкасы да – татар милли бизәкле чын сәнгать әсәре. Редакция фотографы өйне алдан да, яннан да төшереп, бер уңайдан тиз генә Инстаграмга куйган арада, урам почмагыннан матур гына өч ханым килеп чыкты да, туктап та тормыйча, безнең игътибарны җәлеп иткән йорт турында аңлатып узды. Баксаң, бу гади бер иске өй түгел, ә Минтимер Шәймиевнең туган йорты икән! Хәзер монда Әнәкнең мөхтәрәм һәм бик кадерле кешесе, беренче Президентның әтисе Шәрип Шәймиев исемендәге музей урнашкан.

Фото: Ната Смирнова

Каршыбызда мөлаем елмайган ханымнар пәйда булды.

ЭШ КАЧМЫЙ УЛ, ЯКИ ӘБӘТ ВАКЫТЫ ӘЛЕ...

Каләм иясенең җиңел вә җәһәт кенә музейга эләгү теләген әңгәмәдәш ханымнарның берсе бик тиз суытты:

– Хәзер минем төшке аш вакыты бит! Тамак ялгап килгәч, экскурсия дә үткәрермен, бөтенесен сөйләп, күрсәтеп тә бирермен. Ә хәзергә бераз йөреп-урап килегез.

Салкын матур көнне саф һава сулап, йөреп кайту саулык өчен бик файдалы анысы... Төшке ашның үз вакытында булырга тиешлеген без дә аңлыйбыз. Шунлыктан авыл гизеп, бераз урамтырып килергә карар кылдык. Әлеге сәяхәт вакытында шуны белдек: Әнәктә нибары өч кенә урам икән, тик менә урамнарның нindиләре! Нур Баян, Нефтьчеләр һәм Минтимер Шәймиев урамнары. Бу күренекле шәхесләр барысы да Әнәк авылында туып, аны данлаган яки күтәргән. Юк, киресенчә, нәкъ менә Әнәк авылы, буш сүз сөйләп, бушка вакыт уздырып йөрүне өнәмәгән төбәк Татарстанга шагыйрь Нур Баянны, республиканың беренче Президентын һәм берсеннән-берсе хөрмәтле нефтьчеләрне бүләк иткән. Кечкенә генә авыл өчен хәттин күп бу!

ШӘП КЕШЕЛӘРНЕҢ САЛА ТОРМЫШЫ

Гомумән, бик күп мәшһүр затларның биографиясендә туган җире буларак авыл искә алынган. Чөнки нәкъ менә авыл тормышы эш сөю, табигатьне, кешеләрне ярату кебек бик кирәкле сыйфатларны адәм баласына кечкенә чактан ук сеңдереп калдыра. Моның нигезе дә бар: авылда кешеләр бер-берсен белә, бер-берсенә һәрдаим булышып яши, авыр хәлләрдә берсе икенчесен ярдәмнән ташламый.

«Җитәкче булгач, иң яхшы, иң ышанычлы кадрларны нәкъ менә авыл тирәсеннән эзләргә кирәк, дип саный башладым, миңа калса, бу шактый дөрестер дә. Сала хезмәте – иң шәп тәрбияче, шул исәптән җаваплылык хисен тәрбияләүче дә. Авыл малаен берәү дә куалап тормый, аны берәү дә махсус күзәтеп эшләтми, вак-төяккә бәйләнеп, әллә нинди тикшерүләр белән җанын ашамый. Ләкин көндәлек эш-мәшәкатьләренә кул селтәү, нәрсәнедер «оныту», мисал өчен, өйне сусыз-утынсыз, сыерны печәнсез калдыру – мондый уйлар башына ялгыш та кереп чыкмый. Андый нәрсә була да алмый. Бервакытта да», – дип сөйли балачагы турында «Жизнь замечательных людей. Минтимер Шаймиев» китабының төп герое.

ТАТАРСТАННЫ ГАЗЛАШТЫРУ – БАЛАЧАК ХЫЯЛЫ

Бервакыт Татарстанның беренче Президенты, республиканы газлаштыру программасын гамәлгә керткәндә, балачагындагы хыялны чынга ашыруын телгә алган иде. Сугыш вакытында һәм аннан соңгы елларда Әнәктә ягулык мәсьәләсе бик авыр була – кизәк ягып яшиләр. «Бу – авылда иң ялыктыргыч, иң кыен эш иде, аеруча балалар өчен, – дип искә ала ул балачагын. – Тирес белән катыштырылган саламны елга ярына алып чыгабыз да, берaз су салып, бар гаилә белән яланаяк изәбез. Бертөрле масса барлыкка килгәнче… Аннары такталардан махсус калып ясап, кирпеч рәвешен алсын өчен, теге массаны шунда бушатабыз. Барысы да яхшылап кипсен дип, тараткалап, күчереп, әйләндергәләп торабыз. Аяклар чебиләп бетә, кайчак канап та чыга… Кизәк ясау эше көзгә кадәр бара иде. Авылның бөтен энергетикасы шуннан гыйбарәт булды. Кизәк озак яна бит, ул ягулыкның җылысы юк, калориясе түбән, мичтә акрынлап пыскып ята иде…»*

КИРӘКМИ!

Ике оныгын ияртkән әбекәй Шәймиев урамын иңләп-буйлап безгә таба килә. Бу оныкларга инде газлаштырылган Әнәктә туу бәхете тәтегән һәм кизәк ясау турында алар, безнең кебек үк, шул атаклы авылдашлары хакындагы китаптан гына укып беләдер. Ә менә әбекәй, мөгаен, ул елларны хәтерли булыр…

– Кирәкми! – дип безгә кул гына селти ачуланган әбекәй һәм яшьләрчә җитезлек белән адымнарын кызулый төшә.

Оныклар исә аклангандай елмаеп кына куя, ни хәл итик, янәсе, әбинең сөйләшәсе килми бит.

– Вакытлары юкмы? Әллә инде журналистлар туйдырып бетергәнме? – дип төпченәбез кызлардан.

Икесе дә берьюлы икенче сәбәпне җөпләп баш селкиләр.

Әнәклеләрнең күбесе безне, аз-маз мәгълүмат алу өчен, Шәймиевләрнең күршесенә – «бөтенесен дә белгән, бөтенесен дә гел сөйли торган» апага җибәрде. Их, шайтан алгыры уңмасак та уңмабыз икән! «Каядыр эш белән киткән иде, һаман кайтмады бит әле», – дип, аптырагандай гаҗизлектән куллaрын җәеп җибәрде улы.

Ни эш кыласың, музейның өйләдән соң ачылуын гына көтәсе кала. Теге төшке ашка киткән берәүне туңмыйча-катмыйча көтеп җиткерә алсак ярый да…

Кояшта җылынырга чыккан сарыклар да аптырап карап тордылар безгә.

НИЧЕК БАРЫРГА:

Казаннан Чаллы тарафына иртән иртүк, әле таң беленгәнче үк кузгалабыз. Чаллыда кышкы таңны каршылыйбыз. Шундый матур!.. Олы юл буйлап алга элдерәбез, ә иртәнге кояш безне озата бара. Актанышка таба юл борылган урында нәкъ каршы якка, уңга таба юнәләбез. Пучы авылын узарга кирәк, ул Әнәккә хәзер тәмам тоташкан диярлек инде.
Казаннан Әнәккә кадәр барлыгы – 336 км.

ИСТӘЛЕКЛЕ УРЫННАР:

Әнәкнең төп истәлекле урыны – авылдагы коллектив хуҗалыкның тәүге рәисе һәм Татарстанның беренче Президентының әтисе Шәрип Шәймиев музее. Экспозиция дүрт залдан гыйбарәт. Беренче зал Шәймиевләр нәселенә, икенчесе – XX гасырның беренче яртысында татар гаиләсенең көнкүрешенә багышланган, өченче һәм дүртенче залларда декоратив-гамәли сәнгать әсәрләре, йорт хуҗаларының агач эше кораллары урын алган.
Музейдан ерак түгел авылның тагын бер атаклы улы – фронтовик шагыйрь, «Яңгырлы төн», «Җимерелгән дворец янында», «Клеверлы кырлар», «Уракчы кызлар», «Җимерелгән окоплар» кебек әсәрләр авторы Нур Баянга куелган һәйкәл тора.

ӘНӘК ТОРМЫШЫННАН «КЫСКАРТМАЛАР»:

Шәймиев фамилиясе Минтимер Шәймиевнең барлык ата-бабалары өчен дә уртак түгел. Ул Минтимернең бабасы Шәймөхәммәт Шаһидулла улының яратып, якын итеп әйтелгән кушаматыннан килеп чыккан, авылда аның исемен кыскартып, Шәйми дип кенә йөрткәннәр. Шул рәвешле Минтимернең әтисе Шәймиевкә әйләнгән, Шәйми улы бит (ул вакытларда балаларның фамилияләре атасының исеме аша язылган). Шул ук ысулда Минтимер Шәриповичнең атасының исеме дә «кыскарып» куя, асылда әтисе Шаһшәриф була. Ләкин булачак беренче Президентның исемен авылдагы элекке кызык гадәт буенча гел «кыскартып» торсалар да (башта аны Минкәй дип йөрткәннәр, аннары Тимер, Тимурга әверелгән), тарихка ул тулы рәвештә керде. «Тимер»ле исемне малайга әти-әнисе «нык булсын, исән-сау үссен» дигән теләк белән кушкан, чөнки Минтимер тугызынчы нарасый булып туган бу гаиләдә аннан алдагы ир балалар барысы да диярлек сабый чакта үлгән. Шуңа да аңа «ныклы исем» биргәннәр, чир-авыруга бирешмәсен, янәсе…

---

* «Жизнь замечательных людей». Минтимер Шаймиев» китабыннан.

АЮ КӨЙДЕРГӘН

«Татарстан» журналы, кызыклы атамалы татар авылларын, аларның тарихын һәм бүгенге яшәешен яктырту максаты белән, яңа сәхифә башлады. Сез дә безгә үз авылларыгызның хикмәтле яклары, гыйбрәтле хәлләре, уңган-булган кешеләре турында яза аласыз.

Апас районы Аю Көйдергән авылы

АЮНЫ КЕМ КӨЙДЕРГӘН?

Күп еллар элек Мәмәт бабайның умарталыгына бер аю ияләшкән. Ул, һәр килүендә, берәр умарта оясын урталай аерып, балын ашап китә икән. Бабайсыз калгач, аның тол карчыгы Гөлнар әби бу бәладан котылу хәйләсен уйлап тапкан. Буш умарта оясына бал сылаган да күршеләре ярдәме белән шуны коры салам өеме эченә урнаштырган. Теге аю, төнлә бал исен сизеп, салам өеме артына кергән дә...

АЮ КӨЙДЕРГӘН
АЮ-КУДЕРГАН

Апас районындагы Аю Көйдергән авылы тарихында менә шундый кызыклы да, кызганыч та хәл булган. Кыйссаның дәвамын бераз соңрак бәян итәрбез.

Автор:
Линар Закиров

АЮ БАРМЫ?

Россиядә бер тапкыр да булып карамаган чит ил кешеләре безнең илне болайрак күз алдына китерә: имеш, шәһәр урамнарында аюлар балалайкада уйнап йөри, ел әйләнәсе кыш, бертуктаусыз кар ява... Мин дә, шул чит ил кешеләре сыман, Аю Көйдергәндә аюлар өере белән йөридер, дип уйлаган идем. Баксаң, җирле халыкның аларны бу тирәдә күргәне дә булмаган икән.

Проблемасыз авыллар республикада арта бара. Һич тә арттырып әйтүем түгел. Аю Көйдергән халкы да: «Суларыбыз, юлларыбыз, мәчетебез бар», – дип шартлатып әйтеп тора. Былтыр урам баганаларындагы лампочкалар алыштырылган, ике ел элек «Чиста су» программасы буенча су торбалары сузылган. Тик шул ук вакытта, авыл урамнарыннан йөргәндә, ташландык йортлар күзгә чалына. Үзләре шундый матур, ә үзләре шундый үксез. Хәзерге көндә Аю Көйдергәндә 58 хуҗалыкта тормыш гөрли.

Нәсыйх абый Зыятдинов гомер буе туган авылында хезмәт иткән. «Беркая да китмәдем, әткәйләр шундый карар кабул иткәндер, күрәсең. Үзем дә авылны яраттым», – дип, елмаеп сөйләде ул.

Нәсыйх абый авылның бүгенгесен генә түгел, үткәнен дә яхшы белә. Аның әйтүенчә, элек Аю Көйдергән читтәрәк урнашкан булган. Әмма халык уйлашкан да, бу тирәдә урман, чишмәләр якынрак, дип, хәзерге урынга күченеп килгән.

– 1921 елгы ачлыкка кадәр авылыбызда 525 хуҗалык булган. Сугыштан соң җирле халык Свердловск, Красноярск өлкәләренә күченеп киткән, соңгы вакытта Югары Ослан районына күпләп китәләр. Авылда кеше аз калды. Бервакыт Аю Көйдергәндә бик көчле янгын булган. Кешеләр, авылдан чыгып җитәргә дә өлгермичә, мәчеткә кереп поскан да исән калган, дип сөйлиләр. Ә янгын Кәрим бабай исемле балта остасының сүндерми калдырган тәмәкесеннән чыккан, диделәр соңрак, – дип сөйләде Нәсыйх абый.

Әңгәмәдәшемнең гаиләсендә сигез бала туган, Нәсыйх абый – җиденчесе. 14 яшеннән «Кызыл Байрак» колхозында ат җигүче булып эшли

Фото: Александр Эшкинин

башлаган. 1968 елда, армиядән кайткач, колхозда шофер булып эшләгән.

– 20 ел буе районның алдынгы машина йөртүчесе булып торды, – диде Нәсыйх абыйның җәмагате Гөлфизә апа Зыятдинова.

80нче елларда Зыятдиновлар 70 баш сарык тоткан. Үзләре әйтүенчә, ул чорда шулкадәр терлек тотарга ярамаган. Япләшкә дигән ике көпчәкле кечкенә арба (кайбер җирлекләрдә аны «уфалла арбасы» дип атыйлар) белән кукуруз араларыннан, чокыр буйларыннан үлән җыеп терлеккә ашатканнар. Әгәр шулкадәр күп мал асраганыңны белсәләр, барысын да тартып алу белән яный торган булганнар.

– Сарыкларны көтүгә кумыйча, көндез өйдә тота идек. Төнлә аларны чокыр буена шыпырт кына алып китеп саклый идек. Атны да сугымга гына бирәләр, җигәргә ярамый иде. Ишегалдыңда чана-арба күрсәләр, каян алдың, ник кирәк алар сиңа, дип тикшерәләр иде.

Берсендә кыш көне дәү әнинең кырыгына Тутай авылына барырга җыендык. Бригадир анда барырга әткәйгә ат бирмәде. Шулчак ул үзебезнең сугымга дигән атны җигеп китте. Моны авыл советына әләкләделәр. Шуннан соң әткәйнең бәгырен ашадылар… Ә хәзер ун сыер асрасаң да була, тырыш кына. Печәнен дә, саламын да саталар. Үзебез дә чапкалыйбыз, тизрәк үстерер өчен, бозауларга яшел үлән бирәбез, – дип сөйләде Нәсыйх абый.

Бүген Зыятдиновлар өч сыер асрый, өчесенең дә бозаулары да бар. Сарык та тоталар.

– Сыерларыбыз берсеннән-берсе матур. Кара төстәгесенең кушаматы – Черный, икенчесе – Чувашиядән алып кайтканы – Ирина исемле, өченчесен – Иринадан туганын, башы белән корсагы ак булганга, Акбаш дип атадык, – дип сөтлебикәләрен барлап чыкты хуҗа кеше.

– Нәсыйх абыеңа: «Сарыкларны бетер инде, азыкны күп коялар бит», дим, – дип сүзгә кушыла Гөлфизә апа. – Сарыкны күпләп тоту аларда нәселдән килә.

НАНЫМ

Гөлфизә апа Зыятдинова күрше Чирмешән авылында туып, 1972 елда Аю Көйдергәнгә килен булып төшкән. Шунысына бигрәк тә игътибар иттем: ул миңа «наным» дип эндәшеп сөйләште. Күңелгә май булып ята торган сүз икән ул. Гөлфизә апа 35 ел авыл советы секретаре булып эшләгән, авылдагы һәр кешенең биографиясен энәсеннән җебенә чаклы беләдер сыман тоелды миңа.

– Заманында клуб мөдире булып Гозәер абый Сабитов эшләде. Клублар салкын заман, әмма шуңа да карамастан, бик оста итеп, үзе дә ләззәт алып, бии-бии гармунда уйный иде. Аны догадан калдырмыйм. Авылыбызда куллары шифалы Хатирә апа бар иде. Аяк-куллар чыкса, ул аларны утырта иде, – дип сөйләде әңгәмәдәшем.

Аю Көйдергән халкы бик яратып юка пешерә. Сөткә йомырка, чүпрә, сыек май, шикәр комы, тоз салып, камырның кабарганын көтәләр дә уклау белән кечкенә өлешләргә бүлеп җәяләр. Бу якларда кыстыбыйны якмыш дип атыйлар икән.

ТАРИХ КҮЗЛЕГЕННӘН

Бик күптән, моннан йөзләрчә еллар элек, Болгар дәүләте туфрагыннан хәзерге Татарстан җирләренең Зөя елгасы буена, Кайбыч урманнары итәгенә төрле кабилә, ыруг кешеләре күчеп килгән. Алар арасында Багыш, Бигеш, Тәүгилде, Тутай, Шәмәк, Балтай, Дәвеш, Караборнаш, Бураш, Кормаш, Үтәмеш, Сатмыш һ.б. исемле бабалар булган. Алар үзләренең нәселдәшләре белән шушы төбәкләрнең тынычрак, җайлырак почмакларына нигез корганнар һәм шунда вак-вак авыллар булып урнашып калганнар. Заманнар үтү белән, бу авыллар һәм җир-суларның барысын да диярлек шул бабалар исеме белән атап йөртә башлаганнар.

Авыл (Аю Көйдергәннең беренче урнашкан урыны – авт.) утырган инеш буе бик тынгысыз булып чыккан. Идел яры белән Алатыр арасын тоташтырып торган олы юл авыл яныннан ук уза икән. Юлаучылар Бигеш бабалар торагына тынгы бирмәгән. Өй саен кереп, хуҗаларның пешкән икмәкләрен ашап, азык-төлекләрен алып китә торган булганнар.

Авыл кешеләренә, бабаларның иске нигезен ташлап, бүтән бер тынычрак урынга күчеп китүдән башка әмәл калмаган. Язгы көннәрнең берендә Бигеш, Мәмәт бабаларның оныклары яңа нигез салу өчен җайлырак урын эзләп, исемсез бер инеш буена килеп чыкканнар. Ул, Аю көйдергән елгасы белән бер үк юнәлештә агып, Чирмешән елгасына коя икән. Бөтен тирә-юне кара урман. Инешнең аргы як ярындагы калкулыкта ябалдашлары күккә тоташкандай карт имәннәр үсеп утыра, куе урман эченә моң таратып, тау битеннән чишмә сулары челтерәп ага икән. Ләкин инешнең аргы ягына – чишмәле тау сыртына үтеп чыгарлык түгел. Язгы ташу әле басылмаган, инеш суы да үз эченә төшмәгән. Бераз сабыр итәргә, инеш суының чистарып-тонып җиткәнен көтәргә кирәк. Ил картлары моны күзәтеп торуны Сәйкә бабайга тапшырганнар.

Менә көтелгән көн дә килеп җиткән. Сәйкә бабай: «Су кайтты, инеш тонды!» – дип хәбәр иткән. Аның бу җылы сүзе, телдә еш кабатлана торгач, «Томбы»га әйләнеп, исемсез инешнең мәңгелек атамасына әверелгән (Аю Көйдергән халкы аны хәзерге көндә дә Томбы дип атап йөртә).

Яңа нигезгә күчүчеләр иске йортта бик күп иске-москыларын калдырып киткәннәр, ләкин авылның элеккеге атамасыннан аерыласылары килмәгән: борынгы бабаларның җылы истәлеге итеп, зирәк акыллы Гөлнар әбиләренә хөрмәт йөзеннән, яңа нигезне дә Аю Көйдергән дип атаганнар.

Бу вакыйгалардан соң исәпсез еллар, сансыз көннәр узган. Ләкин борынгы бабаларның оныклары аларның төп йортын онытмаган, нигез ташлары гына таралып яткан иске авыл урынын Иске йорт дип атаган. Авыл халкы хәзерге көндә дә бу төбәкне «Иске йорт» дип йөртә.

Фирдәүс Гарипованың «Авыллар һәм калалар тарихыннан» китабыннан (I том, 2001 ел)

ЭЛЕК – ӨЙДӘ, ХӘЗЕР – МӘДӘНИЯТ ЙОРТЫНДА

Бер ел элек кенә ачылган яңа клуб янына искесе сыенган. Гүзәлия Шакирова икесендә дә эшләгән. 1996 елда Аю Көйдергәнгә Тәүгилде авылыннан килен булып төшкән, 2000 елда клубка эшкә кергән.

– Искесенең эче әллә ни зур түгел, 100 урынлы иде. Аны башта көн дә ташкүмер ягып җылыттык, аннары газ керттеләр. Яңа клубны өч ай эчендә өлгерттеләр. Медпунктыбыз да шунда. Элек каз өмәләре хуҗалыкларда үтсә, хәзер мәдәният йортларында уздыра башладык. Безнең җирлеккә өч авыл керә. Былтыр өмәне Чирмешән авылында, быел Багышта уздырдык, киләсе елда безгә, Аю Көйдергәнгә чират җитә. Авыл янында елга булса да, каз тотучылар аз калды.

Клубта бер бәйрәмне дә үткәрмичә калдырмыйбыз. Халык концертларга яратып йөри. Иске клубка, салкын булгач, әллә ни йөрмиләр иде, монысына халык күп җыела, – дип сөйләде Гүзәлия ханым.

СӨТЛЕ АКЧА

Аю Көйдергәндә шактый кеше берничә сыер тотып, сөт тапшырган акчага көн күрә. Ноябрьгә кадәр бер литрын 17 сумнан җыйсалар, кинәт бәясен арттырып, 20 сумга җиткергәннәр.

Башкалар кебек үк, Флюра Сөнгатуллина да моңа сөенеп туя алмый. Ул алты сыер тота, һәрберсе ел буена тоннадан артык сөт бирә.

Иске клубка, салкын булгач, әллә ни йөрмиләр иде, монысына халык күп җыела.

Ике ел элек сава торган аппарат сатып алган, хөкүмәт чыгымның 40 процентын каплаган. Флюра ханым әйтүенчә, андый җиһазлар бүген 20 мең сум чамасы тора.

– Аппарат алгач, кул белән савасы да килми. Без сөтне аертмыйбыз, гаиләбездә каймак ашаучы юк. Кибет сөтен дә алганым юк, тәмен дә белмим. Үгез белән ат тотабыз. Ат итеннән казылык ясыйбыз, Чувашиягә алып барып ыслатабыз да әле. Шуннан ук үсеп җиткән казлар алып кайтып, суябыз да каклыйбыз, – дип тәмләп сөйләде Флюра Сөнгатуллина.

АЮ БЕЛӘН НИ БУЛЫП БЕТКӘН?

Ә бал яратучы җәнлек белән бәйле кыйсса болайрак тәмамланган... Аю салам артына кергәч, шуны гына көтеп торган кешеләр өемгә ут төрткәннәр. Бал ялап, рәхәткә тиенгән аю, ялкын эчендә пешеп, көеп, харап була язган. Көч-хәл белән генә котылып, үкерә-үкерә качып киткән. Шуннан соң ул умарталыкка якын да килмәгән. Бу хәбәр тиз арада күрше авылларга таралып өлгергән. Халык Гөлнар әбинең зирәк акылына хәйран калган, бу авыл кешеләренең ничек итеп аюны көйдергәнлеген кызыклы бер әкият итеп сөйләп йөргәннәр.

Шушы вакыйгадан соң Мәмәт бабайлар нигез корган бу торак урынны «Аюны көйдергән авыл», соңрак «Аю көйдергән» дип, ә бу авыл урнашкан инеш буен «Аю көйдергән елгасы» дип атап йөртә башлаганнар. Т

МӘҢГЕЛЕК КЫЙММӘТЛӘР

БУ САНДА ТӘКЪДИМ ИТӘБЕЗ:

Татар эстрадасын **НИЧЕК** үзгәртеп була

Татарстан биектән **НИЧЕК** күренә

Төрки бабаларыбыз эзләрен **КАЙДАН** эзләргә

Кәләшләр авылы **КАЙСЫ** районда урнашкан

«ДӨНЬЯДАН КЫЗЫК ТАБУДАН ТУКТАГАНЫМ ЮК...»

Айдар абый Фәйзрахманов белән күрешкәч, беренче сүзе шул булды: «Бик күп интервью алдылар бу арада, Луиза сеңлем, әйдә, мине борчыган мәсьәләләр турында сөйләшик әле, минем турыда түгел…» Хуп күрдем бу тәкъдимне. Тора-бара, әңгәмә барышында, бу мәсьәләләрнең минем өчен дә әһәмияткә ия булуына төшендем.

Автор:
Луиза Янсуар

Балачактан аны башка җырчылардан аерып куя, үз итә идем. Телевизордан күрсәтсәләр: «Урсәтигә* охшаган абый җырлый», – дип, зәңгәр экранга сеңәм. Тавышының аңа гына хас булган ягымлылыгы, аһәңе ярата. Ә инде ул ТР Фольклор музыкасы дәүләт ансамблен җитәкләп, борынгы җырларны, йола-традицияләрне, онытылып барган халык уен коралларын сәхнәгә кайтара башлагач, бу шәхескә булган ихтирамым бермә-бер артты.

– Оясында ни күрсә, очканда шуны кабатлый, дигән татар халык мәкале бар бит. Миңа гаиләдә ике яктан да сеңгән татар моңы. Әтием ягыннан бабам скрипкалар ясый торган булган. Аның чормасында орган сакланган, дип сөйлиләр. Әнием шигъриятне ярата иде, бик күп шагыйрьләрне яттан сөйли… Гаилә кешене формалаштыра һәм адәм баласына мәдәни кодларны сала торган милли бишек ул.

ЯШЬЛӘР БЕЗНЕҢЧӘ ЯШИ

– Мине, яшьләр белән эшләүче кеше буларак, яңа буынның тәрбия мәсьәләсе бик борчый. Безнең яшьләр сәләтле, үзенчәлекле, аларга карата яңгыраган күпчелек тәнкыйть сүзләре белән килешә алмыйм. «Яшьләр безнеңчә яшәми», – диярга ярата өлкән буын. Минем буын. Ә минем ансамбльгә эшләргә килгән яшь артистларны күзәтү тәҗрибәм киресен сөйли: яшьләр безнеңчә яши. Татарча яши! Итагатьле, әдәпле алар.

Татарлык ул генетик дәрәҗәдә саклана, кан аша күчә. Бу – үзенә бер программа. Без сәяхәтләргә күп йөрибез бит, татар авылына килеп керүгә, аның татар авылы икәнлеге шунда ук күзгә ташлана. Тәрәзә яңакларыннан, өйдәге тәртиптән, әзерләгән ризыклардан, аны өстәлгә ничек итеп китереп куюдан, хәтта ки кырып юылган идәннән, шыкрайтып катырып куелган ашъяулыктан...

Мөхәммәт ага Мәһдиев үз әсәрләрендә менә шушы татарлыкны бик оста күрсәтә белә иде – ул бер яктан аның матурлыгын да чагылдыра, мокытлыгын да. Мокытлык дигәннән, уйлыйм-уйлыйм да, шундый нәтиҗәгә киләм: бәлки, нәкъ менә шул мокытлык саклап киләдер дә безнең миллилекне. Мокытлык дигәндә, мин үзебездән башка нәрсәләрне кабул итмәвебезне күздә тотам, татар кешесенә хас булган консерватизмны. «Татарга болай ярамый, ул аңа хас түгел», – ди дә кабул итми безнең халык. Бетте китте! Юкса ул рус мәмләкәте эчендә камалышта яшәп, үзен ничек саклар иде?!

Соңгы 10–15 ел эчендә мин чын мәгънәсендә үз милләтемнең, республикамның патриотына әверелдем. Элек тә мин татар булуым белән горурлана идем, әмма хәзер, башка милләтләр белән чагыштырганнан соң, үзебезнең иң асыл, матур сыйфатларны тагын да калкурак күрәм, тагын да ныграк горурланам. Гарәп Әмирлегендә йөреп кайттык яңа гына, Оман Солтанаты, Төрекмәнстан, Монголия, Испания – кайда гына булсак та, үз җиребезнең җәннәт булуына инанам. Бездә, мәсәлән, елда 4 фасыл. Мин менә кызу чүл эчендә ком бураннарын гына күреп яшәгән гарәпләрне бурап яуган ап-ак кар эченә чыгарып бастырыр идем. Менә, ичмасам, гаҗәпләнерләр иде! Мин үзебезнең Татарстан буйлап йөргәндә, авылларда тукталганда, табигатебезгә сокланып туялмыйм. Әле менә бүген юлда килгәндә, җәнлек эзе күрмәдем. Ник икән, дип пошындым... (Бу урында мин Айдар абыйны тынычландырырга ашыктым: Питрәч юлыннан килгәндә, машина каршысына көртлекләр очып килеп чыкты да, борма-борма төлке эзләре карда челтәрләнеп калды, диеп. – Авт.)

Фотолар Айдар Фәйзрахманов һәм Филармония архивыннан алынды.

---

* Керәшенчә «урсәти» – крестный.

ҮЗ ӨЕҢДӘ – ҮЗ КӨЕҢ

– Өй – ул безнең иң кадерле, сакраль урыныбыз. Чөнки нәкъ менә өйдә кеше үзенең кабатланмас мохитен тудыра. Кытай фольклорында өйне, олылап, болай дип атыйлар: «Ата белән ана бала өчен тудырган пыяла оядыр». Пыяла ул үзе нәзек-нәзберек тә, әмма үтә күренмәле бер оя. Безнең халкыбыз: «Үз өеңдә – үз көең», – дияргә ярата.

Гастрольләрдә бик күп йөрсәм дә, өемә нык бәйләнгән кеше мин. Гаиләнең башлыгы ир-егет булырга тиеш, гаилә эчендәге атмосфераны, аның нинди канунлык буенча яшәргә тиешлеген дә ир-ат хәл итә. Хатын-кызны икенче урынга кую, дип аңлашылмасын, әмма хатын-кызга бу йортта җайлы, уңайлы булсын өчен, ул ир-атка ышанырга һәм таяна алырга тиеш. Шул чакта гына гүзәл затлар матурлык һәм җылылык тудыра башлый.

Гаиләсе белән өе – кешенең барлык зилзиләләрдән саклана, ышыклана торган урыны. Авыл өебездәге мич исен гел хәтеремдә саклыйм. Мин инде яшүсмер егет, 9–10нчы классларда укыган чак. Чаңгы белән Арчадан 4 километр араны узып кайтып керәсең өйгә, әни мичтән каз маенда ярып пешергән бәрәңгене ала, йә чуен белән куелган кәбестә була ул… Кызганыч, тулы бер буын хәзер менә бу авылдагы ныклы хуҗалык һәм гаилә тормышы турында китаплардан гына укып белә. Укып та белми инде күбесе…

Авыл җирендә гаилә культурасы искиткеч матур традицияләр белән үрелгән иде бит. Борынгыдан ничек килгән, шулай. Туй йоласыннан башлап, бәби тугач уздырыла торган бәйрәмнәрне үз эченә алып. Кеше тормышының барлык этаплары, цикллары да гаилә тормышында үз чагылышын ала иде. Сыналган, матур итеп оештырылган яшәеш рәвеше, дип атар идем мин аны.

Кызганыч, хәзер шәһәрләрдә гаилә культурасы кризис кичерә. Аерылышулар, хатын-кызларның япа-ялгыз бала тәрбияләве – болар мине нык пошындыра. Әни тәрбиясе генә күреп, татып үскән бала киләчәктә бер канатлы гына була, ир-ат буларак ныгып бетә алмый. Сугыш чорыннан соң үскән бер буын – шагыйрьләр, язучылар, сәнгать әһелләре – гел шул ятим үткән яралы балачакларын искә алалар бит. Юкка түгел…

Дәүләткә дә бу мәсьәләгә аеруча игътибар итәргә кирәк – матди ягына яшь гаиләләрнең. Мин Гарәп Әмирлегендә сокланып кайттым – анда хатын-кызлар гаилә белән шөгыльләнә, парклар, урамнар тулы 7шәр, 8әр бала ияртkән ханымнар йөри. Сал син бездә дә, бала тугач, аның махсус счетына 500 меңләп акча. Ул бераз мантып киткәнче, гаилә мохтаҗлык кичермәсен өчен. Илнең иминлеге ул гаиләнең иминлегеннән дә тора.

АЛАР МИҢА КИРӘК БУЛГАН ИКӘН…

– Илдар абый Юзеев, Мөдәррис Әгъләм, Рөстәм Мингалим, Роберт Әхмәтҗанов… Мин алар белән бераз аралашып калдым. Кызганыч, шигърият өчен ул вакытта мин әле ныклап өлгереп җитмәгән идем. Ә алар миңа шулкадәр кирәкле шәхесләр булганнар икән! Монда рус мәктәбен тәмамлаган булуым да гаепледер беркадәр. Безнең заманда бит әтиәниләр балаларын, кеше булсын, алга таба укуын дәвам итә алсын, дип, рус классына бирәләр иде. Шуңа карамастан, мин гаиләдә татарча сөйләшеп, татар мохитен тоеп үстем.

Хатыным Халисәнең «зур әтисе» – Зиннәт Шәрифуллин – легендар нефтьче, Социалистик Хезмәт Герое, сугыш кичергән кеше. Тормышы үзе бер китап булырдай шәхес иде ул. Картая төшкәч, әйтә башлады: «Миңа хәзер кызык түгел инде», – дия иде мәрхүм. Бу сүзләр зур гыйбрәт булды. Һәрвакыт, нинди генә яшьтә булуга карамастан, тормыштан кызык табып яшәргә омтылуны үзем өчен канун итеп куйдым. Менә 62 яшемдә Интернеттан актив кулланырга өйрәндем. Хәзер социаль челтәрләрдә язышам, Интернет киңлекләрендә эзләнәм – әйтик, Кытай татарларының, уйгурларның тарихын өйрәнәм, Австралия, Финляндия татарлары турында мәгълүмат туплыйм.

Сәнгатьтәге, мәдәнияттәге яңалыкларны хәзер бит актив рәвештә Интернетта элеп баралар. Бу бик яхшы – шул рәвешле мин, мәсәлән, яшьләрнең иҗаты белән танышып барам. Шул исәптән, яшьләрнең, челтәрдә текстларын элеп баручы шагыйрьләрнең әсәрләре белән дә. Шунысы бар: Илдар абыйлар, Мөдәррисләр кебек тәэсирләндерүчеләре сирәк. Күбесендә, бигрәк тә шәһәр культурасын сеңдереп үскәннәрендә, минем өчен ятрак булган темалар, мотивлар өстенлек итә. Ләкин моның бер куркынычы да юк, аларның үз укучылары бардыр, мөгаен. Тик шулай да яңа заман шигъриятендә без бөтенләй үзебезнең милли йөзебезне югалтуга йөз тотмасак иде.

ДЕМОКРАТИЯ – АНАРХИЯ ДИГӘН СҮЗ ТҮГЕЛ

– Тормышта һәр нәрсәнең үз урыны бар. Мәҗлесләрне алып баручы тамадалар пәйда булды да, «мәҗлес артистлары» дигән яңа төр барлыкка килде соңгы елларда. Алар үзләрен нәкъ шулай артист дип исәпләп йөри. Чөнки бездә хәзер цензура да, ниндидер тәнкыйди оешма, шура да юк – үзешчәннәр белән профессионалларны аерып куя торган. Тулы демократия! Әмма демократия ул бит әле анархия дигән сүз түгел!

Мин цензура дигән төшенчәне яратып бетермим, әмма тәртип яратам. Мәсәлән, мин җырчы һәм музыкант буларак югары профессиональ белем алган кеше. Беркайчан да инженер, йә булмаса, очучы булып эшли алмаячакмын. Чөнки, андый белемем юк. Булдыра алмаячакмын. Мин хәтта авыл хуҗалыгында агроном-фәлән булып та эшли алмаячакмын, ул эшнең дә үз нечкәлекләре бар.

Җырчылар белән дә – нәкъ шул хәл. Менә, мисал өчен, син филолог, әмма, теләгең булса, бүген Татарстанның атказанган артисты була аласың. Элек

анык бүленеш бар иде – үзешчәннәр белән профессионаллар. Үзешчәннәр дә менә дигән матур әсәрләр иҗат итә алалар, шәп җырлыйлар, әмма җыр һәм музыка сәнгатен алга үстерер өчен нәкъ менә белеме булган профессионаллар кирәк. Шулай булганда гына тәртип була ала!

Мин, мәсәлән, мәктәп бетергәндә, республикада үзешчән сәнгатьтә катнашучы буларак танылган идем, лауреат исеменә лаек булдым. Илһам Шакировка охшатып җырлап йөрдем. Халык бик яратып кабул итә иде.

Хәзерге эстрадада җырлап йөргән күп кенә кызлар белән егетләргә консерватория белеме бирсәң, алар болай җырларга ярамавын аңлар, йә үсеш, камилләшү юлын сайлар, йә оялып, сәнгатьне чүпләвеннән туктар иде. Бу эшне махсус төзелгән аксакаллар шурасына тапшырырга мөмкин – профессиональ музыкантлар белән җырчылар, җыелып, бирсеннәр юнәлеш безнең яшь талантларыбызга.

«КИМОНОЛЫ» ДЖАЗ, ЯКИ ЭСТРАДАНЫ НИЧЕК ҮЗГӘРТЕРГӘ?

– Менә без татар көрәшен дөньякүләм таныту бурычын куйдык хәзер үз алдыбызга. Әмма бит көрәшчеләрне көрәш мәйданына кимоно кидереп чыгармыйбыз. Сәнгать өлкәсендә дә шулай. «Үзгәреш җиле»ндә мин, мәсәлән, беренче 15 минутта ук мине нәрсә көткәнен аңладым, шуңа да алга таба тыңлап, карап утырудан мәгънә тапмадым. Миллилек – сәнгатьтә үз йөзебезне саклап калуның бердәнбер ысулы. Мин экспериментларга каршы кеше түгел, алар кирәк, алар файдалы. Заманында безнең джаз стилендә җырлаучы «Сәйяр», «Идел», «Сак-Сок» эксперименталь ансамбльләребез бар иде. Алар шулай эксперименталь булып калдылар да. Әлфия апаларның, Илһам абыйларның, композиторларыбыздан, мәсәлән, Монасыйповның бар ул джаз юнәлешендәге экспериментлары, Лундстрем оркестрының эшчәнлеген инде искә алып тору артыктыр... Әмма, ничек кенә булмасын, безнең халык халыкчанлыкны күбрәк үз итә. Джаз аның өчен ят нәрсә.

«Үзгәреш җиле»нә әйләнеп кайтсак, минемчә, бу яхшы башлангыч. Президентыбыз эстрада өлкәсендәге ситуацияне күреп, ишетеп, белеп, дөрес команда бирде. Әмма бу юнәлештә безгә киңәшләшеп эш итәргә кирәк. «Киңәшле эш таркалмас», – дигән безнең халык. Эксперимент икән, булсын эксперимент: быел ул джаз юнәлешендә эшләнде, ә киләсе елга аны башкача эшләргә мөмкин. Командалар да алышынып торырга тиеш, катнашучылар да...

Эстрада, исеме буенча ук, киң тамашачыга юнәлтелгән җиңел сәнгать төре дигәнне аңлата. Без Опера һәм балет театрында эшләргә калган елларда эстрада сәхнәсендә популярлык казанган җырчыларны өнәп бетермиләр иде хәтта. Мин үзем, югары белем алганнан соң, эстрада җырчысы булачакмын, дип укый башладым. Әмма өченче курста карашларым үзгәрде дә куйды. Аннары, укуны тәмамлагач, Опера һәм балет театры сәхнәсендә озак еллар опера җырладым. Монда сәхнәгә үзебезнең милли уен коралын – гармунны алып чыктым. Ул чорда сәхнәдә үзе гармунда уйнап үзе җырлаучы артистлар юк иде. Бу яңалык булды.

Эстрадага килсәк, монда мин үзгәреш һәм яңарыш юлы буларак янә дә шул миллилек һәм халыкчанлыкка йөз тотуны тәкъдим итәм. Алыйк Луиза Батыр-Болгари иҗатын. Аның җырлары – дөнья күләмендә теләсә нинди сәхнәдә оялмыйча яңгыратырлык әсәрләр. Аранжировкалары да менә дигән! Чөнки Луиза аранжировка ясаучылар белән бергәләп эш итә иде. Луизадан кала, безнең Резеда Әхиярова дигән талантлы композиторыбыз бар. Шушы ике ханым, минем карашка, яңа заман милли музыка сәнгатенең, нәкъ менә эстраданың, ике канаты. Аларның иҗатының нигезендә милли яңгыраш, аһәң ята. Сәйдәшләр, Яхиннар безнең онытылмас классикабыз булса, Батыр-Болгари белән Әхиярова безнең нәкъ менә бүгенге җыр сәнгатебезнең нигезен тәшкил итәргә тиешләр.

> – Фольклор – халыкның йөзен күрсәтүче, шуңа да ул республиканың бренды булырга тиешле. Бездә моны аңлыйлар, шөкер.

> – Безнең ансамбльне дөньяның төрле почмакларында аягүрә басып алкышлыйлар. Бу татар сәнгатен дә олылау дигән сүз. Ягъни – безне тану. Кайда гына барсак та, «без татарлар», «Татарстаннан» дигәч, тискәре мөнәсәбәт белдергәннәре юк әле.

КИТАПСЫЗ ЯШИ АЛМЫЙМ...

– Быелгы концертымны «Олы юл әйтте...» дип, Рөстәм Мингалим сүзләре белән атарга булдым. Без бит инде шушы юлдан шактый гына гомер баручы егетләр. Мин элек тә җырлар язгалый идем. Кайберләрен Луиза Батыр-Болгарига күрсәткәнем дә булды. Ә менә шушы яшемә җиткәч, чын-чынлап шөгыльләнә башладым җыр язу белән. Луиза ханым, аларны хуплап: «Мин инде бу өлкәдән читләштем, Айдар, әмма без язмасак, кем язар», – диде. Тагын да рухландым.

Ни өчен җыр яза инде бу Айдар, дигән сорау туадыр, бәлки, кешеләрдә. Бу – минем позиция белдерүем. Татар җыр сәнгатендә җырлар менә шушындый рухта булырга тиеш, диюем. Мин бары тик классик, чын мәгънәсендә зыялы, затлы шагыйрьләр иҗатына гына мөрәҗәгать итәм. Исемнәре инде югарыда аталды. Бу да – мөнәсәбәт. Текст авторы да чын филологик белем алган сүз остасы булырга тиешле. Сүз көченә мин бик зур әһәмият бирәм.

Опера һәм балет театрында эшләгән тамашаларны һәрвакыт шагыйрьләр иҗатына таянып эшләдем – Харрас Әюпнең «Көй эзләү» поэмасыннан башлаган идем, аннары Гамил Афзалның «Риваять» поэмасына мөрәҗәгать иттем. Шуннан китте, китте...

Әле менә, күр, өстәлемдә Роберт Әхмәтҗановның китабы ята. Ул миңа бу китабын 1989 елда, автограф куеп, җылы теләкләрен белдереп, язып биргән булган. Мин шул чакта ук аның «Җәяүле күбәләк» дигән шигырен күңелемдә җыр язар өчен теркәп куйган идем, һәм менә 2013 елда язылды ул җыр. Ничә еллар буе бу шигырь минем белән бергә урап, каңгырап йөргән.

Кайбер җырлар шулай урау юллар аша килсә, кайберләре мизгел эчендә языла да куя. Мин туктаусыз шигырь китапларын актарам, китап кибетләрен карап, йөреп чыгам. Китапсыз яши алмыйм. Ансамблемдәге яшь артистларны да укырга, сәнгатьнең башка өлкәләре белән даими кызыксынып торырга чакырам. Алар – болай да белемле, үз һөнәренең остасы булган кешеләр. Әмма кеше туктаусыз үсештә булырга тиеш.

УЙНЫЙ ДА БЕЛСЕН, ҖЫРЛЫЙ-БИИ ДӘ...

– Безнең состав алышынып тора, миңа һәр килгән яшь артистны өр-яңадан өйрәтергә кирәк була. 5 ел эчендә ансамбль эчендәге артист чын мәгънәсендә өлгереп җитә. Монда шунысы авыр: берьюлы уен коралында уйный белергә генә түгел, җырларга да, биергә дә кирәк. Ә артистлар, гадәттә, шундый халык: җырлый да, бии дә белүчеләре бик сирәк очрый. Шакылдавыкта уйнап торганда да, гәүдә, тиешле ритмны тоеп, хәрәкәтләнә алырга тиеш.

Репетицияләргә һәр иртәне сәгать 10да керешәбез, алар 5–6 сәгать дәвам итә. Тавыш белән эшләүдән башлыйбыз, аннары җырларны камилләштерү, бию хәрәкәтләре буенча эшләүгә тотынабыз. Иң авыры: шушы өч компонентны җыеп, аннары тулаем тамашаны, композицияне сәхнәгә кую. Ул бер сулышта булырга тиеш. Һәр нәрсә – үз урынында.

Мин коллективка, билгеле, профессионалларны җыям. Әмма халык уен коралларында уйнауның, фольклорны тәкъдим итүнең үз кыенлыклары, үзенчәлекләре бар. Без архивлардан җыелган материаллар белән эшлибез, «Түгәрәк уен» басмасы һәм фестивале белән тыгыз хезмәттәшлек итәбез. Хәзерге көндә тальянда уйнаучы егетләргә кытлык кичерәбез. Уен кораллары мәсьәләсенә килгәндә дә, аларны йөреп, эзләп табып алырга кирәк... Элеккечә, халык уен коралларын әзерләүче фабрикалар да юк. Аларны районнарга барып, халык осталарыннан барлап, җыеп йөрергә кирәк...

Безгә килергә яшьләр атлыгып тора, монысы зур сөенеч. «Укып бетергәч, сезнең ансамбльгә эшләргә килик әле», – дип студентлар яза – Казахстаннан, Башкортостаннан. Мин ансамбльдә бугаз, тамак җыруларын куллануны да кертеп җибәрдем – безнең тамырларыбыз Алтай якларына барып тоташа бит. Ә менә Башкортостан сәнгатендә ул техника сакланып калган. Бездә инде онытылган. Яшьләр безнең ансамбльдә зур осталык мәктәбе дә, тәрбия мәктәбе дә үтә.

> – Мин милләтне дин саклый, дигән карашка төзәтмә кертер идем. Милләтне дин генә түгел, ә сәнгать тә саклый. 90нчы елларда минем бер концертыма мөфтиебез Тәлгать Таҗетдин килде. Аннары сәхнә артына керде дә, кулымны кысып: «Милләт өчен сез безгә караганда да күбрәкне эшлисез», – диде.

ТАТАРСТАН ӨСТЕННӘН ОЧЫШ

2016 елның декабрендә Мәскәүдә «Россия өстеннән очыш» дигән фотоальбомны тәкъдим иттеләр. Фотограф Сергей Фоминның әлеге проекты Россия территориясендәге иң гүзәл һәм кызыклы табигать, тарих һәм архитектура объектларын төрле очкычларда очкан килеш сәнгати итеп фотога төшерүгә нигезләнгән. Беренче альбом 2013 елда басылып чыккан.

Китапка Россиянең 50дән артык төбәге чагылыш тапкан фоторәсемнәр тупланган – аларны төшерү өчен автор 1000 сәгатьтән артыграк вакытын очышта үткәргән. Күп эшләр уникаль – аларда беркайчан да фотограф объективына эләкмәгән урыннар сурәтләнгән.

«Татарстан», үз туган ягының гүзәллекләренә сокланып, проект авторы белән элемтәгә чыкты:

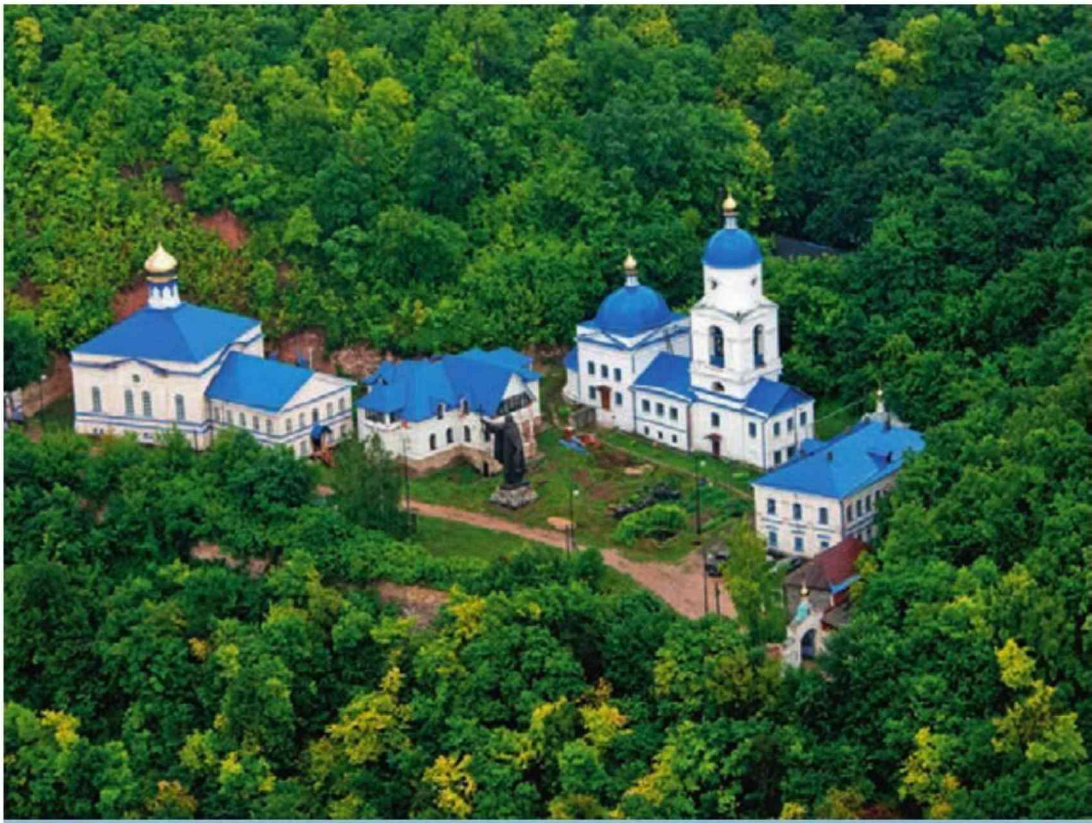

– Илебезнең гаҗәеп төрлелеккә ия булган иксез-чиксез киңлекләренә таң калып, үзем өчен ачышлар ясавымны дәвам итәм. Бу фотосурәтләрне караган кешеләр үзләренә таныш Россияне яңадан ачарлар дип уйлыйм, – ди Сергей.

– Сергей, сез кайда тудыгыз?
– Мин Казанда туганмын һәм гомеремнең беренче 30 елын шушында уздырдым. Казанда минем бала чагым, яшьлегем узды, биредә мин фотография һәм биеклекне яраттым.

– Фотография аңлашыла, ә менә биеклеккә мәхәббәт ничек туды?
– Мин альпинизм белән шөгыльләндем. Бервакыт күктән торып фотога төшерүемне сорадылар. Нәтиҗәсе заказ бирүчегә дә, үземә дә ошады. Бу мәхәббәтне проект итеп оештырасым килде, «Татарстан кошлар биеклегеннән» дип башлаган идем, бөтен Россиягә җәелде.

– Сез 55 төбәкне, бик күп шәһәрләрне биеклектән торып күзәткән кеше... Кайсы урын барысыннан да ныграк ошады?
– Россиядә, әлбәттә, бөтен җир дә матур – тылсымлы Камчатка, искиткеч Санкт-Петербург, бәләкәй провинциаль шәһәрләрнең үз хозурлыгы... Әмма Казан, минем карашка, барысыннан да матуррак. Үземнең туган ягым булган өчен генә түгел. Хикмәт шунда: күп шәһәрләрнең визит карточкасын күзаллавы кыен. Алар үзләренең нәрсәсендер югалткан. Зур тарихи корылмаларны, Кремль диварларын саклаган шәһәрләр аеруча матур. Казан да шундый. Әйтергә кирәк, ул менә дигән итеп яктыртылган, аны төнлә төшерү үзе бер рәхәтлек бирә.

– Нишләп соң җир йөзендәге иң яхшы урынны ташлап, Казаннан китәргә булдыгыз?
– Ташламадым. Бары тик әлеге вакытта Мәскәүдә эшлим. Фотоагентлыкка җитәкчелек итәм, һәм безнең эш үзебезнең ил территориясендә дә, чит илләрдә дә алып барыла. Эшләгән җиремдә яшим, шулай уңайлырак. Ә Казанда эти-әнием, дусларым яши, биредә еш булам. Һәм бөтен йөрәгем белән Татарстанны – туган ягымны яратам. Йөрәгең белән бәйләнгән җирне яратмыйча мөмкин түгел бит. ▪

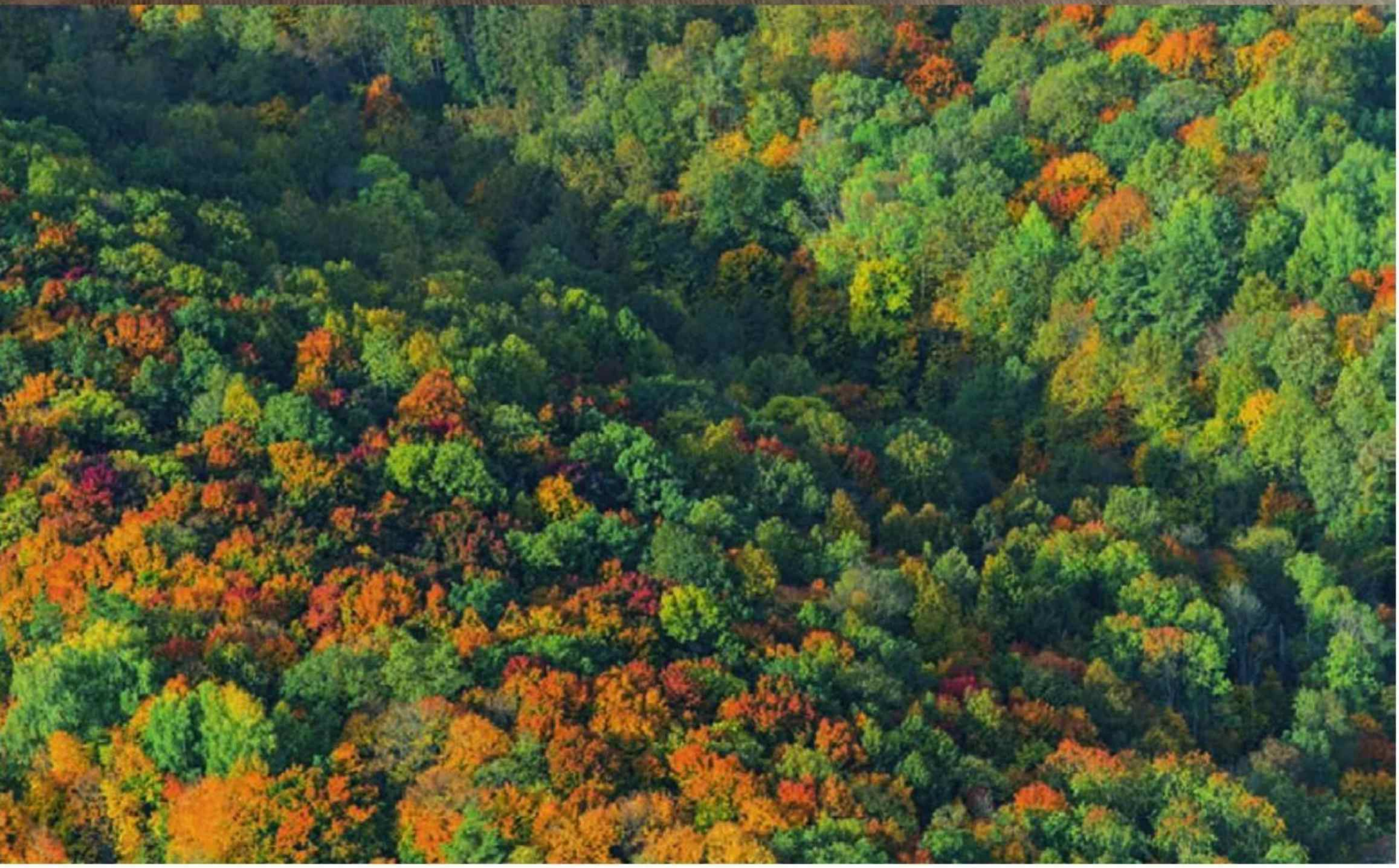

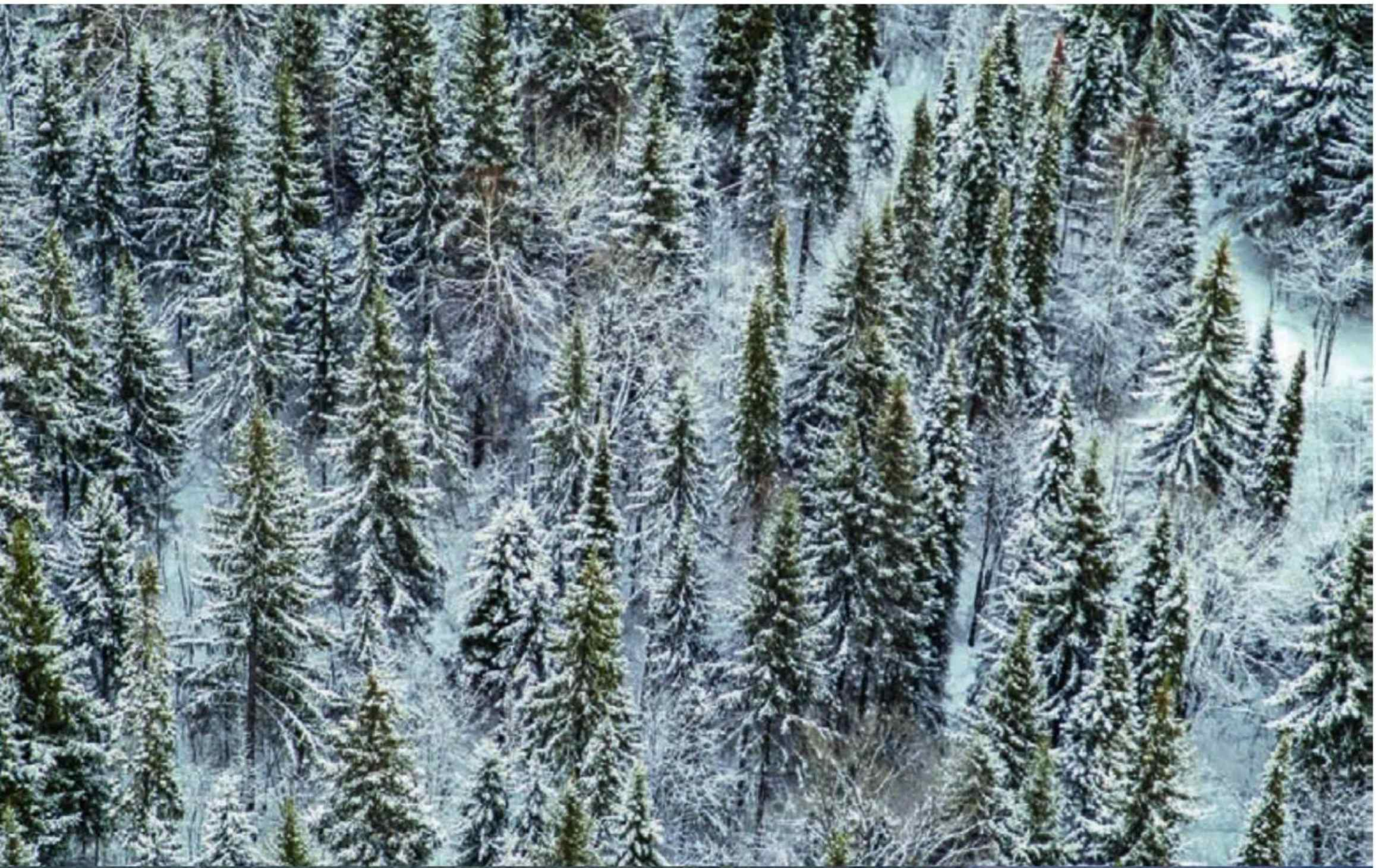

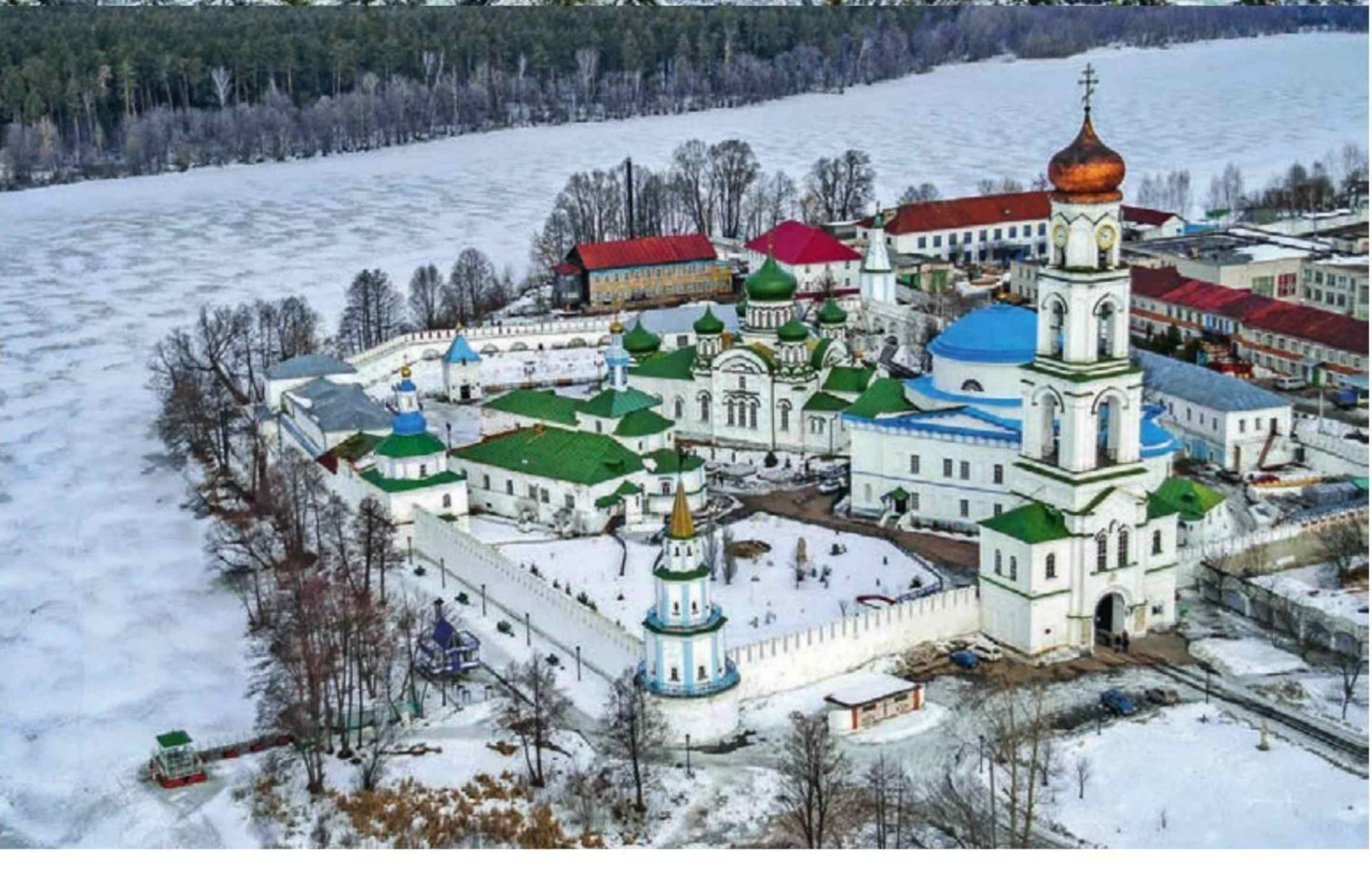

«ТАТАРСТАН»
МАХСУС
журналы өчен

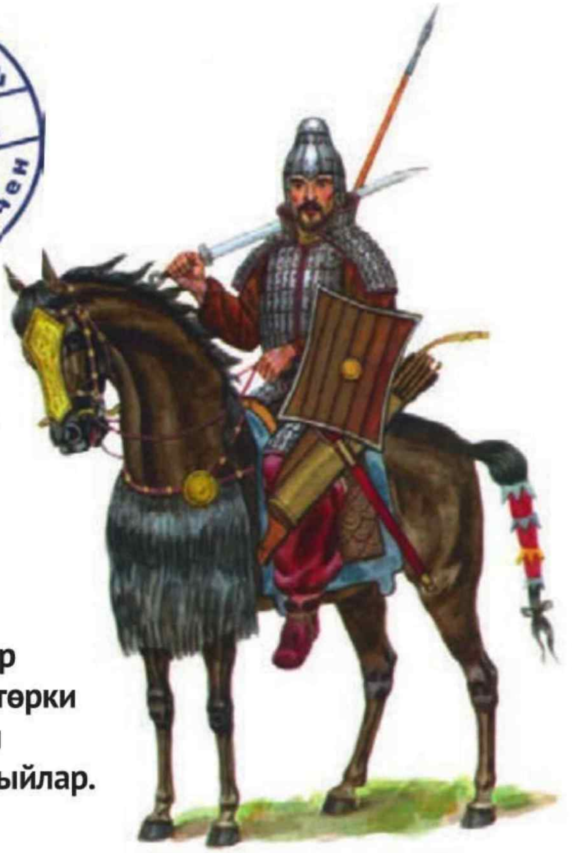

ТӨРКИ-ТАТАР ЦИВИЛИЗАЦИЯСЕНЕҢ ЧИШМӘ БАШЫ

Хәзерге төрки халыкларның барысы да үзләренең борынгы тарихларын һуннардан башлап җибәрәләр. Бу һич тә очраклы хәл түгел, чөнки һуннарны галимнәр язма чыганаклар буенча тарихка билгеле иң беренче төрки кабиләләр исәбенә кертәләр һәм аларны югары үскән төрки-татар цивилизациясенә нигез салучылар дип атыйлар.

Автор:
Фаяз Хужин

«КҮК УЛЫ»НЫҢ КОЯШ АСТЫНДАГЫ БИЛӘМӘЛӘРЕ

Безнең эрага кадәр I меңьеллык урталарында хәзерге Монголия һәм Төньяк Кытай далаларында, Алтайда һәм Байкал күле буйларында иң борынгы төрки кабиләләр яшәгән. Кытай елъязмачылары аларны сөннәр (сюнну) яки һуннар дип йөрткәннәр. Сыма Цянь исемле тарихчы исә (б.э. кадәр 145–86 елларда яшәгән) һуннар турында алар бик көчле һәм күпсанлы халык, беркемгә дә буйсынырга теләмичә, аерым дәүләт булып яшиләр, дип язып калдырган. Әлеге язмаларга таянып, һуннарда дәүләтчелек тарихы б.э.га кадәр III гасыр ахырында башлана, дип әйтә алабыз. Бу – хәзерге Россия территориясендә барлыкка килгән беренче дәүләт берләшмәсе. Аңа Маодунь (Модэ) атлы акыллы, кыю һәм тәвәккәл идарәче нигез салган. Әлеге вакыйгалар шул ук Сыма Цянь язмаларында чагылыш тапкан.

Һуннар башлыгы Тоуманьның ике улы була. Үзенең варисы итеп ул кече улын калдырырга теләгән, ә олысын, Маодуньны, дошман кабиләсенә тотык (заложник) итеп җибәргән. Аннары Тоумань аларга һөҗүм иткән. Маодунь исән калган, соңыннан туганнары янына качкан. Тоумань аңа сугышчылар отряды биргән. Аларны өйрәткәндә Маодунь үзе аткан ук кая очса, шунда атарга кушкан. Ул угын үзенең менә дигән айгырына төзәп аткан. Аңа иярмәгән сугышчыларның башын кистергән. Икенче тапкырында Маодунь угын сөйгән хатынына аткан. Бу юлы да атмый калганнарның башын кистергән. Бервакыт Маодунь, ауга чыккач, әтисенең атына аткан, һәм сугышчыларның берсе дә аннан калышмаган. Маодунь инде хәзер үз вакыты җиткәнен аңлаган. Ул угын әтисе Тоуманьга җибәргәч, картка шул ук мизгелдә дистәләгән уклар барып кадалган. Энесен һәм башка якын туганнарын җәзалап үтергәч, Маодунь хаким булып калган.

Күрше кабилә башлыгы Маодуньнан чик буендагы җирләрне үзенә бирүне таләп иткән. Кайбер ыруг башлыклары, сугыштан куркып, файдасыз яткан җирләрне бирергә киңәш иткәннәр. Ачуы чыккан Маодунь: «Җир – дәүләтнең нигезе, аны бирү – җинаять!» – дип җавап кайтарган һәм җирне бирергә әзер торган киңәшчеләренең башларын чаптырган.

Маодунь, һуннарны һәм телләре белән һуннарга якын торган башка кабиләләрне берләштереп, куәтле һәм сугышчан гаскәр төзегән, көче ягыннан Кытайга тиң дәүләт белән идарә иткән.

Һуннар дәүләте үзәкләштерелгән дәүләт булып, югары хакимият башында *шаньюй* (әлеге титул кытай язмаларында гына сакланып калган, төрки телдә «күк улы» дигән мәгънәгә туры килә) торган. Шаньюй дәүләтнең барлык җирләре, гаскәрләре белән үзе җитәкчелек иткән, күпсанлы ярдәмчеләрен, киңәшчеләрен һәм хәрби җитәкчеләрне уллары һәм иң якын туганнары арасыннан сайлап куйган.

Ир кешенең төп вазыйфасы хәрби хезмәт булган. Һәрбер һун ирегете сугышчы булып саналган һәм хәрби хезмәттән аз гына читләшкән өчен дә үлем җәзасына тартылган. Җайдаклы сугышчылардан торган гаскәр уң һәм сул канатларга бүленгән. Һәр канат белән *темник* җитәкчелек иткән. Темниклар, ягъни ун мең җайдаклы сугышчыдан торган *төмән* җитәкчеләре шаньюй тарафыннан билгеләп куелган (борынгы төрки телендә «төмән» – ун мең дигән сүз). Үз карамагындагы җирләрдә темник меңлекләр (тысячник), йөзлекләр (сотник), унлыклар (десятник) җитәкчеләрен билгеләгән. Сүз уңаенда әйтеп үтик: гаскәрләрнең нәкъ менә шундый төзелеше, практик яктан уңай булганлыктан, төрки-монгол халыкларында Алтын Урда чорына кадәр үзгәрешсез диярлек саклана.

Маодунь уңышлы яулап алу сугышлары оештыра, дәүләтнең чикләрен киңәйтә барган. Беренче чиратта ул һун дәүләтенә төньяк территорияләрне – төрле казылма байлыкларга мул Алтай тау итәген һәм Байкал тирәләрен кушкан. Яңа җирләрне яулап алуга һун осталары тимер чыга торган урыннарны эшкәртергә керешкәннәр. Металл эретүчеләр, коючылар һәм тимерчеләрнең бистәләре барлыкка килгән. Нәкъ менә шул чакта һуннарның күпчелек шәһәрләре, һөнәрчеләр һәм игенчеләр яши торган авыллары үсеп чыккан.

Фотолар автордан алынды

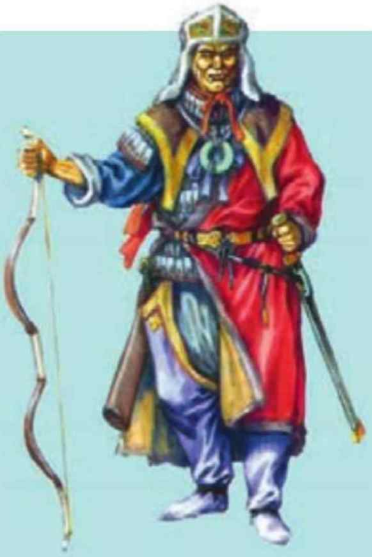

Шаньюй Маодунь (Модэ) – һуннарның хакиме. М.В. Горелик реконструкциясе

Борынгы каберлектә табылган алтын битлек. Кыргызстан. IV–VI гг.

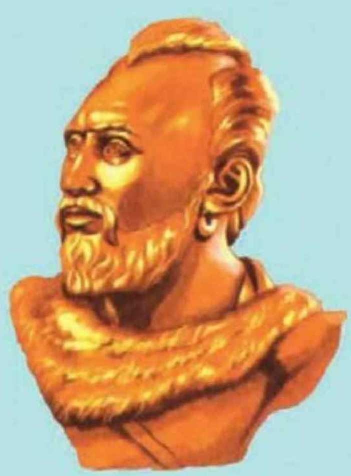

Һун ир-аты. Баш сөяге буенча реконструкция.

КЫРГЫЙ ДАЛА ҺӘМ КАЛАЛАР ЭЧЕНДӘГЕ ТОРМЫШ

Кырыс табигать шартларында аларга шәһәр, авыллар кору, игенчелек белән шөгыльләнү мөмкин булмаган диярлек. Шуңа күрә һуннар башлыча мал асраучылык белән көн күргәннәр, киездән корылган юрталарда яшәгәннәр һәм күчмә тормыш алып барганнар. Ат һәм сарык асрау аларның төп шөгыле, байлыгы һәм яшәү чыганагы булган. Дәүләткә төрле салымнарны да алар башлыча мал белән түләгәннәр. Гади халыкның дәүләт алдындагы бурычларын, салымнарның күләмен төгәл билгеләү максатында халык санын алу үткәрелгән. (Исегезгә төшерәбез: рус кенәзлекләрендә беренче мәртәбә халык санын алу монгол-татарлар тарафыннан XIII гасырның икенче яртысында гына оештырылган).

Шулай да урта гасыр авторларының: «Кыргый һуннар, су һәм үлән эзли-эзли, бер җирдән икенче җиргә күчеп йөриләр, аларның эчке һәм тышкы диварлар белән ныгытылган шәһәрләре дә, даими торыр урыннары да юк һәм алар кыр эшләре белән дә шөгыльләнмиләр», – дигән сүзләре хакыйкатьтән ерак тора. Һуннарны тулысынча күчмәннәр дип атау дөрес түгел, чөнки аларның бер өлеше утрак тормышта да яшәгән. Археологлар әле узган гасырның 50–70 нче елларында ук Байкал күле буенда, Улан-Удэ шәһәреннән ерак түгел урнашкан Иволга поселогы янында һуннарның зур гына каласын казып тикшерделәр. Биредә дистәләрчә йорт урыннары, ашлык саклау базлары, тимер һәм төсле металлар кою өчен махсус ясалган мичләр, төрле һөнәрияләренең эш кораллары табылды. Тимердән, бронзадан һәм сөяктән искиткеч зур осталык белән ясалган әйберләрне, дулкынсыман бизәкләр төшерелгән чыдам балчык савыт-сабаларны күреп, әле хәзер дә гаҗәпкә калырлык!

Казу эшләре вакытында галимнәр арасында чын сенсация тудыра алырлык табылдыклар да очрады. Мәсәлән, чуеннан ясалган сабан төрәннәре, арба күчәрен ныгытып куя торган боҗралар, йорт кирәк-яраклары һ.б. Алар б.э.га кадәр II гасырда эшләнгән! Ә бит, безгә билгеле булганча, Көнчыгыш Европада, шул исәптән Болгарда һәм Мәскәү дәүләтендә, корыч ясау эше XIV гасырда гына җайга салына. Бу факт безнең ерак һун бабаларыбызда металлургия сәнәгатенең никадәр югары дәрәҗәдә торганлыгын, һичшиксез, бик ачык күрсәтеп тора.

Тагын бер кызыклы факт: һуннар агач бүрәнәләрдән салынган йортларын җылыту өчен таштан өеп ясалган мичләрдән файдаланганнар. Мичтән чыккан кайнар һава, идән астыннан стеналар буйлап үткәрелгән каналлардан йөреп, йортның эчен җылыткан һәм вертикаль торба аша тышка чыгарылган. Әлеге җылыту ысулы Болгар иле шәһәрләрендәге кирпеч биналарның үзәкләштерелгән җылыту системасын хәтерләтә. Болгар шәһәрләре дигәннән… Аларның саклану ныгытмалары, белгечләр фикеренчә, шулай ук һуннарныкына охшаш: ике-өч рәт балчык үрләрдән һәм агач стеналардан гыйбәрәт катлаулы корылмалар.

Һуннарның Иволга шәһәренә охшаш калалары аз булмый. Аларның икесен – Лунчэньне һәм Дайлинны – замандашлары башкала сыйфатында телгә алалар. Сыма Цянь язмаларында: «Җәен һуннар Лунчэньдә зур корылтай уздыралар, ата-бабаларына, Күккә, Җиргә, үлгәннәр рухына корбан чалалар; көзен исә, атларын симерткәч, Дайлинда җыелалар, атларның һәм башка йорт хайваннарының баш санын исәпкә алалар», – дип яза. Ул шәһәрләрдә табыну урыннары, административ биналар, хөкемдарлар яши торган йортлар булган.

Хакасиядәге Ташебе елгасы янында өйрәнелгән һун шәһәрләренең берсендә чирәп түбәле таш сарай ачылган. Анда зур зал һәм гомуми мәйданы 1550 квадрат метрдан артык күпсанлы башка бүлмәләр булган. Бу сарайда бер олы чиновник – шаньюйның Алтай якларындагы наместнигы яшәгән.

Хәзерге көндә археологларга һуннарның ике дистәгә якын шәһәр урыннары билгеле. Әмма ләкин ел әйләнәсендә дистәләрчә, хәтта йөзләрчә чакрымнар үтеп, бертуктаусыз диярлек көтүлектән көтүлеккә күченеп көн күргән гади халык калаларда яшәмәгән. Аларның туган җирләре – иксез-чиксез дала,

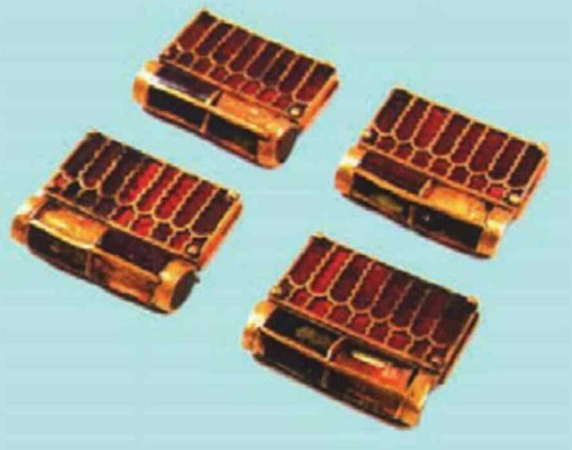

Һун чорына караган бляшкалар.
Алтын, эмаль. Румыния.

Һун чорына караган сәйләннәр.
Алтын, эмаль. Румыния.

торыр урыннары – тиз җыела торган киез тирмә, киемнәре – җылы тун, йомшак табанлы тире итекләр, мех бүрекләр, ашау-эчүләре ит-сөт, кымыз, эремчек булган.

Һуннарда язу булганмы? Археологларның әлегә кадәр язулы табылдыкларга тап булганнары юк, әмма тарихи чыганакларда һуннарның Кытай императорлары белән язма рәвештә төрле рәсми килешүләр, шартнамәләр төзүләре турында хәбәрләр бар.

Һуннар заманында тәңречелек әле оешып җитмәгәндер, әмма алар башлыча Күк һәм Җиргә, Кояш һәм Айга табынганнар.

Югарыда әйтелгәннәрнең барысы да һуннарның заманы өчен ярыйсы гына цивилизацияле халык буганлыгы турында сөйлиләр.

БӨЕК КЫТАЙ ДИВАРЫ НИГӘ ТӨЗЕЛГӘН?

Төньякта менә шундый куәтле һәм сугышчан дәүләтнең булуы белән Кытай империясе килешеп тора алмаган, әлбәттә. Ул һун дәүләтен бик озак танымаган, аның үзенә буйсынуын таләп иткән, һуннарны юк итәр өчен хәрби отрядлар җибәргән. Һуннар исә Кытай белән сәүдә итәргә кызыкканнар: терлекчелек продуктларын бөртекле ашлыкка, ефәк тукымаларга, һөнәрчеләр ясаган башка товарларга алмашу файда бирер, дип өметләнгәннәр. Ләкин империянең күршеләренә дошманлык мөнәсәбәте һуннарны сугышка күтәрелергә мәҗбүр иткән. Һун гаскәрләре б.э.га кадәр I гасырда 320 меңлек Кытай гаскәрен камап алган һәм юк иткән. Һуннар шулай үзләренең көч-куәтен күрсәткәч, Кытай аларга күп еллар буе ясак түләп торган.

Әмма һуннар белән Кытай арасында сугыш туктап тормаган. Һуннар һәм башка күчмә кабиләләр һөҗүменнән сакланыр өчен, кытайлар илнең төньягында 6350 километрга кадәр сузылган биек һәм киң таш стена төзегәннәр. Ул тарихка *Бөек Кытай стенасы* исеме астында кереп калган.

Кытайлар һәм башка күршеләр белән даими сугышлар һуннарның көчен киметкән. Дәүләтнең үз эчендә дә бердәмлек йомшара башлаган. Һун дәүләте ике өлешкә бүленгән. Нәтиҗәдә аларны б.э.ның I гасырында Кытай гаскәрләре тар-мар иткән.

ЕВРОПАНЫ КУРКУДА ТОТКАН ТӨРКИЛӘР

Б.э.ның II–III гасырларында Европа тарихында яңа чор – *Халыкларның бөек күчеше* чоры башланган. Аны элегрәк Скандинавиядә һәм Балтыйк буенда яшәгән, аннары Кара диңгезнең төньяк далаларына барып чыккан герман телле готлар башлап җибәргән. Кытайлардан җиңелгәннән соң һуннарның да бер өлеше көнбатыш тарафка юнәлгән. Аларга үз теләкләре белән яисә көчләп Көньяк Себер далаларында яшәүче башка күчмә һәм ярымкүчмә халыклар да кушылган. Хәзерге Казахстан далалары аша үтеп, һуннар Арал һәм Каспий диңгезләре буена килеп чыкканнар.

375 елда һуннар, Иделне кичеп, юлларын Көнбатышка дәвам иткәннәр. V гасырда алар күренекле гаскәр башлыгы Аттила җитәкчелегендә хәзерге Италия, Испания, Франция чикләренә килеп җиткәннәр һәм кайчандыр сокландыргыч дәрәҗәдә югары үсешкә ирешкән, хәрби яктан искиткеч куәткә ия булган Рим империясен тар-мар итүдә катнашканнар, Европада колбиләүчелек строеның һәлакәтенә һәм яңа, феодаль иҗтимагый тәртипләр урнашуга сәбәпче булганнар.

Иксез-чиксез зур территорияне яулап алып, һуннар дәүләте бөтен Европаны куркуда тоткан. Әмма 453 елда, Аттила үлгәч, һуннар дәүләте таркалган һәм яшәүдән туктаган. Һуннарның бер өлеше Аттиланың уллары Диңгезих һәм Ирник җитәкчелегендә яңадан Кара диңгез буе далаларына әйләнеп кайткан.

Һуннар төзегән дәүләт берләшмәсендә, әйткәнебезчә, асылда төрки телле кабиләләр булган. Көнчыгыштан көнбатышка күчеп барганда алар үзләре белән шактый халыкларны ияртеп киткәннәр. Алар арасында татар халкының борынгы бабалары – болгарлар һәм суварлар да булган. Артык зур булмаган һун отрядлары, күрәсең, Урта Иделгә кадәр үк күтәрелгәннәрдер.

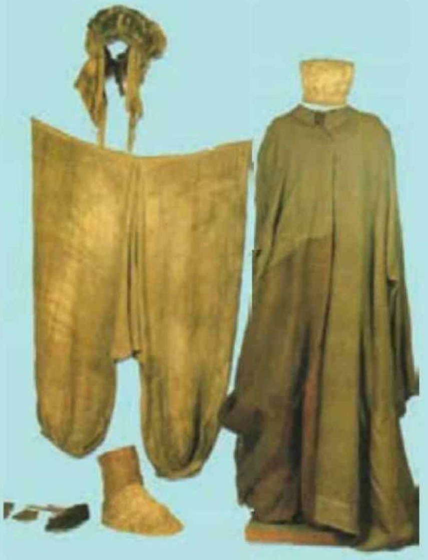

Һуннарның киемнәре. Төньяк Монголия. Эрмитажда саклана.

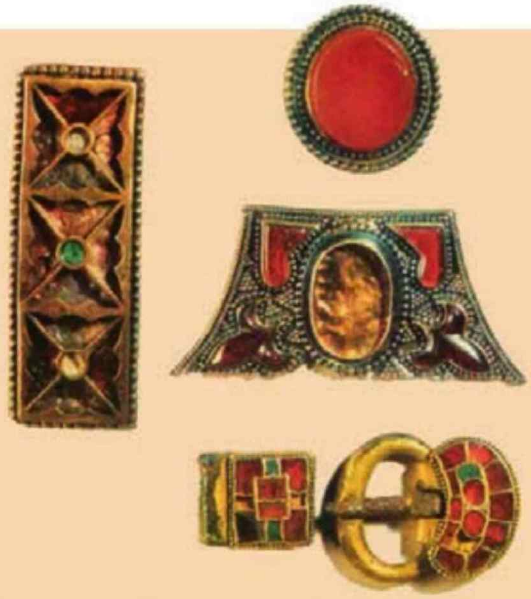

Һун каберлекләрендә табылган прәшкәләр. Түбән Дунай.

Археологлар биредә бары тик һуннарга гына хас әйберләр табалар. Әйтик, республикабызның Аксубай районы Татар Сөнчәлесе авылы янында бик матур итеп бизәлгән ике toткалы зур бронза казаннар табылды. Алар, һичшиксез, безнең якларга һуннар белән килеп эләккән.

Менделеевск районы Турай авылы янында IV–V гасырларда барлыкка килгән курган каберлек сакланган. Монда табылган сугыш кораллары: өслеге алтын-көмеш белән бизәлгән тимер очлым (шлем), сабы һәм кынысы алтынга манылган кылычлар, кечкенә тимер боҗралардан үрелгән көбә күлмәк, сугыш балталары, ук һәм сөңге очлыклары – барысы да бай каберләрдә гаскәр башлыклары күмелгәнлеген сөйли. Алар һуннар белән бергә күчеп килгән төрки кабилә сугышчылары булгандыр дип уйланыла.

P.S. Менә шулай итеп, һуннар – Көнчыгыш Европада иң беренче төркиләр – туган ягыбыз, татар халкы һәм башка җирле халыклар тарихында шактый тирән эз калдырганнар.

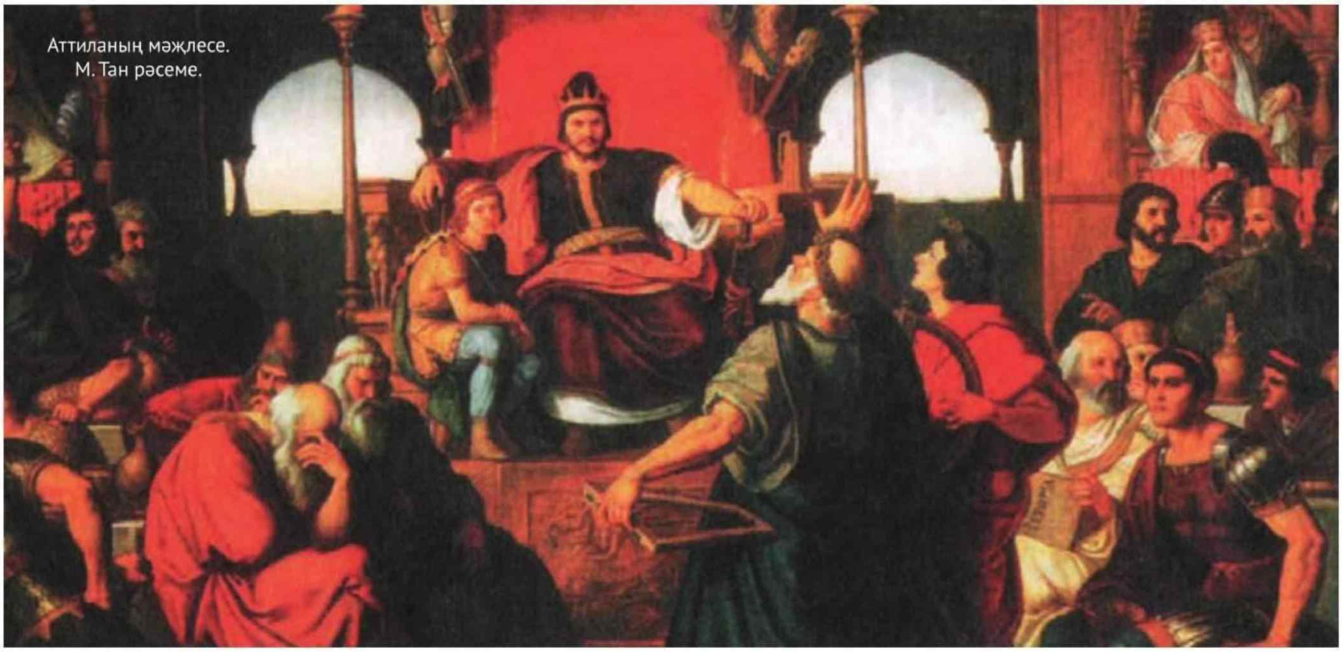

Аттиланың мәҗлесе.
М. Тан рәсеме.

«ТАТАРСТАН» ЖУРНАЛЫНЫҢ ӘДӘБИ ПРЕМИЯСЕ

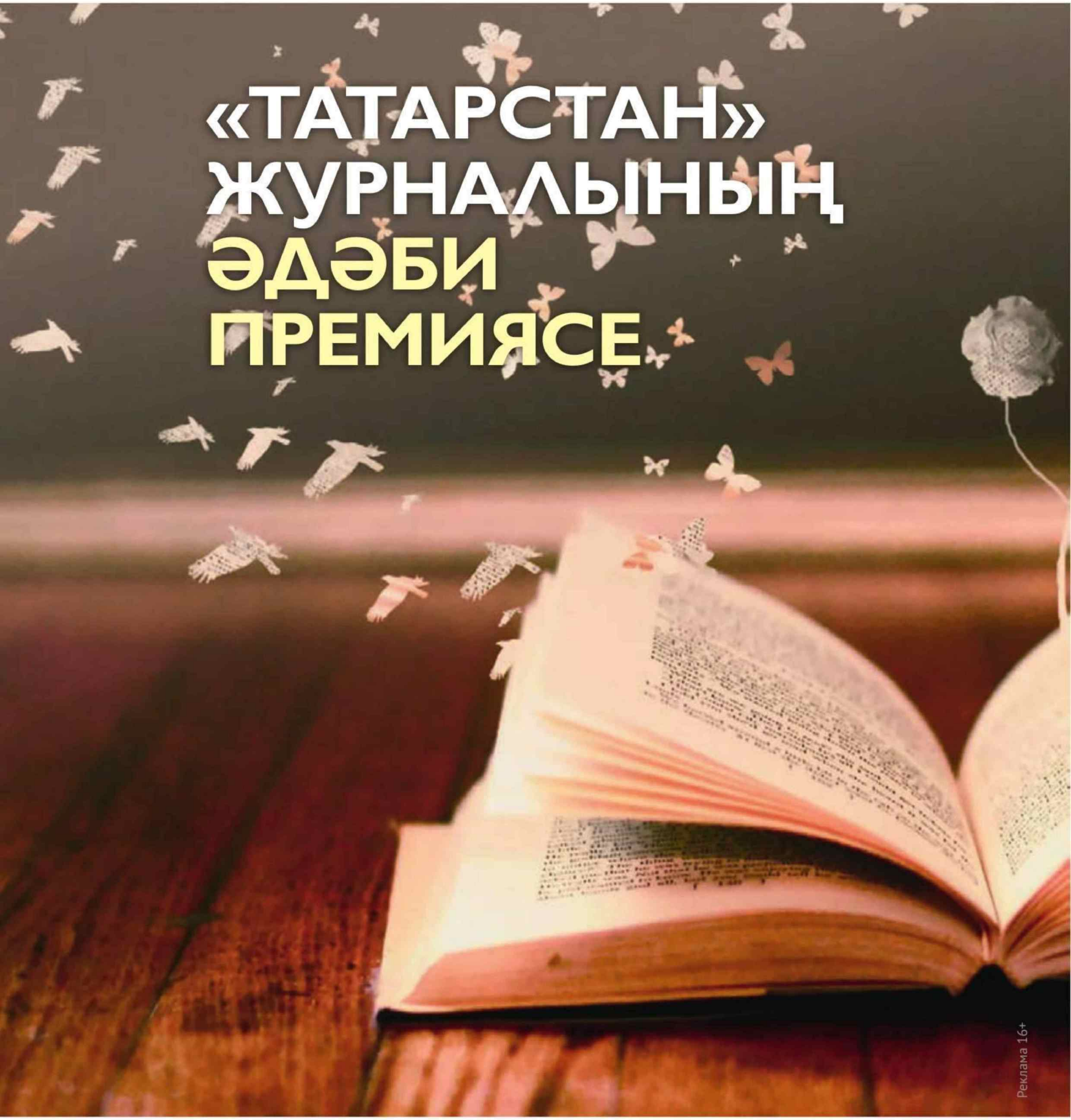

Реклама 16+

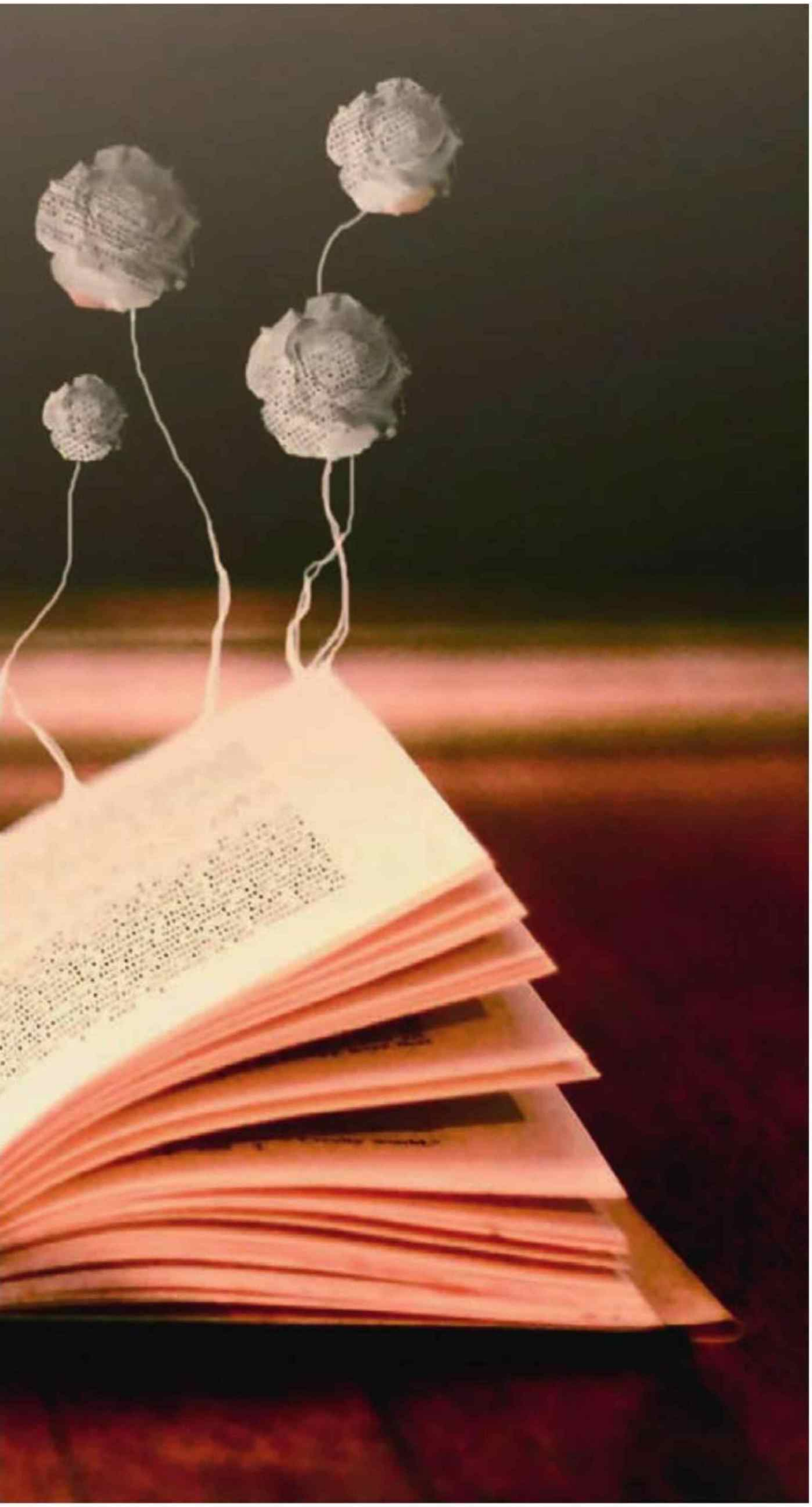

«Татарстан» журналының
әдәби премиясе

«Татмедиа» Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы һәм «Татарстан» журналы әдәби премиягә бәйге игълан итә

«Татарстан» журналы әдәби премиясе Татарстан матур әдәбиятына сизелерлек өлеш керткән әдәби әсәрләр иҗат итүче авторларны барлау һәм иҗатларына игътибарны арттыру максатыннан игълан ителде.

Премиягә түбәндәге жанрларда иҗат ителгән кулъязмалар дәгъва итә ала: роман, повесть, хикәяләр циклы. **Әсәрләрнең Татарстан турында яки Татарстан авторы тарафыннан иҗат ителгән һәм моңарчы беркайда да басылмаган булуы – бәйгенең төп шарты!**

Кулъязмалар Татарстан Республикасының ике дәүләт телендә – русча һәм татарча – кабул ителә.

2017 ел дәвамында «Татарстан» журналы Экспертлар советы тарафыннан сайлап алынган текстларны журнал битләрендә һәм журнал сайтында protatarstan.ru басылып барачак.

Гран-при – китабыгызның басылып чыгуы.

2017 елның декабрендә бәйгенең жюрие ике телдә иҗат ителгән әсәрләр арасыннан җиңүчеләрне сайлап алачак – татар телендә бер әсәр һәм рус телендә бер әсәр. Икесе дә китап булып басылып чыгачаклар.

Бәйгенең шартлары:

1. Кулъязманың электрон версиясе.
2. Номинант турында мәгълүмат – әсәр авторының фамилиясе, исеме, атасының исеме, контактлары – белешмә өчен телефоны, адресы).
3. Авторның кыскача иҗади биографиясе (әгәр әдәби әсәр берничә автор тарафыннан иҗат ителгән булса, һәрберсенеке).
4. Әсәрнең синопсисы.

Кулъязма таләп ителгән материалларның тулы пакеты белән килмәгән очракта, жюри рәисе әсәрне кабул итмәскә хокуклы.

Кулъязмалар tatarstan@tatmedia.com
электрон тартмасына «КОНКУРСКА»
тамгасы белән кабул ителә.

Конкурсны үткәрү вакыты 2017 елның 19 гыйнварыннан 2017 елның 15 декабренә кадәр.

Тулырак мәгълүмат protatarstan.ru сайтында.

НИГӘ БУ ҖИЛКӘННӘР БОЗЛЫ?

«Татарстан китап нәшрияты» соңгы арада берсеннән-берсе затлы яңа китаплар белән сөендереп тора. Шуларның кайберләренә кыскача гына күзәтү ясап үтәргә булдык.

Автор:
Луиза Янсуар

Миллият сүзлеге
I

КЕМ ИКӘНЛЕГЕҢНЕ БЕЛӘСЕҢ КИЛСӘ...

Адлер Тимергалин төзегән «Миллият сүзлеге»н укы! Мин үзем бу китапның беренче томын зарыгып көтеп алдым һәм аның шундый затлы, хәтта ки зиннәтле дә булып басылып чыгуын күргәч, сөендем. Бәясе «тешләшәрәк», билгеле, әмма, аңлашыла, мондый тупланмалар көн дә дөнья күреп тормый, шуңа вакытында кулга эләктереп калырга кирәк.

Әлегә бу – беренче том гына. «А» хәрефенә башланган сүзләрдән алып, «И» хәрефенә башланган сүзләргә кадәр мәгълүмат урнаштырылган беренче басмасында. Монда татар милләтенең гаять төрле өлкәләренә караган мәгълүматны табарга мөмкин – тарихмы ул, фольклормы, мифологияме, татарның күренекле шәхесләреме, мәдәни һәйкәлләреме, мәгариф өлкәсеме... Аттиладан башлап, Идегәйгә кадәр – тарихи-мәдәни-әдәби бер сәфәр, кыскасы. Алай гына да түгел, башка культураларны да янәшә куеп, бәйләнешләрны барлый Адлер абый – христиан дине символлары булсынмы ул, Европа сәнгате үрнәкләреме. Мәсәлән, үзебезнең милли сүзлектә Якоб Беме шәхесе турындагы язмага юлыгырмын дип башыма да китермәгән идем.

«Миллият сүзлеге»нең бизәлешен Адлер Тимергалинның кызы – танылган рәссам Алсу Тимергалина эшләгән. Ул Адлер Тимергалинның сүзлекне гомере буе туплавы турында сөйләде. «Аннары материалны системага салу өчен, ул компьютерда эшләргә өйрәнде», – диде.

Безгә, тел белән көн дә диярлек эш итүчеләргә, бу сүзлекнең дөнья күрүе – үзе бер вакыйга. Аны гадәти сүзлек кенә дә диясе килми, чөнки бу басманың корпусын озак елларга сузылган җентекле анализ аша узган, һәрберсе кадерләп тәртипкә салынган язмалар тәшкил итә. Академик рухтан бигрәк, ярату рухы бөркелеп тора бу затлы калын китаптан. Эшләнеше буенча да ул борынгы зиннәтле фолиантлар эчендә яшереп сакланган кулъязма китапларны хәтерләтә...

Яңа басылган сүзлекнең 1,7 мең данәсе Татарстан китапханәләренә таратылачак. Сүзлекнең икенче томын – 2017, өченче томын 2018 елда бастыру күздә тотыла, дип белдерделәр нәшриятта.

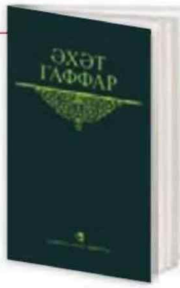

УЙЛАНЫР ҺӘМ УЙЛАНДЫРЫР ӨЧЕН...

Әхәт Гаффарның дүрт томлыгы басылып чыкты. Язучының иҗатын яратучылар һәм тулы бер комплектта китап киштәләрендә булдырырга теләүчеләр өчен менә дигән бүләк. Беренче һәм икенче томнарда төрле елларда иҗат ителгән хикәяләр, повестьлар тупланган, «Яшиселәр алда әле», «Дәрья башы», «Бодай бөртеге һәм тегермән ташы», «Олы юлның тузаны», «Богау» кебек күләмле әсәрләре урын алган.

Әхәт Гаффарның, инде моңарчы укылган булса да, яңадан кайтып укыйсы әсәрләре бар икәнлеген тоярга ярдәм итте бу китап. Зилзилә-давылларны тарихның барлык этапларында да лаеклы кичеп чыгып, ни генә янамасын, барыбер үзе булып кала алган татар авылы язмышын янә бер кат ваемлар өчен булса да. Болар язучының 80нче елларда иҗат ителгән күләмле романнарында калку һәм драматик тирәнлек белән чагылдырылган иде.

Күпләр Әхәт Гаффарны прозаик буларак беләләр. Аннан сирәгрәкләр драматургиясе белән таныш. Мин үзем өчен заманында аның прозасы белән драматургиясен берьюлы ачкан идем. «Язлар моңы» дип исемләнгән кечкенә генә җыентыгы һаман да күз алдымда тора. Андагы бер пьеса да, гадәттә, еш искә алынмый торганрагы, хәтергә уелып калган. Төп геройлары – ир һәм хатын. Нибары ике персонаж. Пьеса алар арасындагы мөнәсәбәтләрнең кризисын вак кына, беренче карашка күзгә ташланмый торган детальләр, жестлар, читләтеп әйтелгән фразалар аша сурәтли. Шул заманда популяр булган язучы-фантаст Айзек Азимов фигурасы, әле фантом-күләгәдәй, әле үзенә күрә бер альтер-эго вазыйфасын алып, пьесаның буеннан-буена әсәрнең төп герое булган каләм әһеленең психологиясенә ачкыч-код булып йөри.

Дүрттомлык стереотип карашларны җимерүе белән дә кызыклы. Баксаң, Әхәт Гаффарның иҗади архивында үз вакытын көтеп шигырь һәм поэмалары да яткан икән. Алар өченче томда урын алганнар. Яшермим, минем өчен яңалык булдылар. Димәк, проза белән драматургиягә шигърият аша килә әдипләр, дигән сүздә дөреслек бар.

Балалар өчен иҗат итүен белә идем Әхәт Гаффарның. Күптән түгел генә балалар өчен үзенчәлекле хикәяләрен туплаган бер китабы да дөнья күрде. Биредә, 3нче томда да, балалар өчен язган әкиятләрен, хикәяләрен, парчаларын табарга була.

Һәм, традицияне инде җимермичә, 4нче томда язучының публицистикасы тупланып бирелгән. Минем үзем өчен – болары әле ачылмаган бер дөнья.

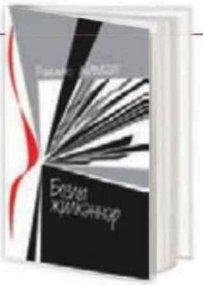

ШИГЫРЬ КОРАБЫНДА – СӘФӘРГӘ...

Шигърият дип җан атучыларны Рәмис Аймәтнең «Бозлы җилкәннәр»е шигъри сәфәргә чакыра. Әле күптән түгел генә Мөдәррис Әгъләмнең бик матур, саллы тупланмасы белән куандырганнар иде, минем өчен тагын бер шигъри тәгам Рәмис Аймәт җыентыгы булды. Гәрчә, мондагы кайбер текстлар белән моңарчы таныш булсам да, китапның архитектоникасы миңа бу иҗатка башкача караш ташларга мөмкинлек бирде.

Моңа кадәр басылып чыккан китапларында зәмһәрир җилләр бу кадәр үзәккә үтми иде әле, нигездә «шомырт салкыннары» куырып ала да, «айның аръягындагы» галәми җилләрнең суыгы өреп куя. Ә бу китап сискәндереп, өшетеп җибәрә, Рәмис Аймәт шигъриятенә элек-электән хас булган Дәрдемәндчә, Кафкача, Сартрча экзистенциаль гаҗизлекне алга китереп бастыра. Бу җыентык – гомер уртасына җитеп килгән шагыйрьнең Кичәге – Бүгенге – Киләчәк темасына үзе ясаган нәтиҗәләр яссылыгында, чоры уртасында басып торып уйлануы.

Чоры, дигәннән. Нәкъ менә шул да сизелә Рәмис Аймәт иҗатында – ул ике гасыр чигендәге һәм шифалы, һәм җимергеч җилләрнең исүен тоя алган кеше. Ул үз дәүләтенең яңа замандагы күтәрелеш, яңарышын да, торгынлыкка күчешен дә, кабат уянып талпыныш ясавын да күреп тора. Кайсы чорда яшәргә икәнлеген сайлап алып булмый, әмма, кайсында яшәсә дә, шагыйрьләргә шул чорның бөтен катаклизмнарын күзәнәкләре аша уздырып, үз күрәзәсен һәм фикерен гавамга җиткерергә туры килә.

...Нинди төстә икән
минем Ирек?
Шанлы Үткән,
йөрәк, исеңдәме?!
Шәһре Казанымда гөрләп аккан
Бабамнарның каны төсендәме?!

Аның шигъриятендәге образ-символларның тыгызлыгы, интертекстуаль кырның киңлеге, полифониянең төрле регистрларда булуы һәрчак җәлеп итә иде. Җилкәннәрнең кайсы координаталарны кичкәндә бозланып өлгерүен аңларга тырышып укыдым җыентыкны. Яңарак, моңарчы таныш булмаганрак текстларда шагыйрьнең үз милли җирлегебезгәрәк тартыла төшүен тоеп була. Югыйсә, ул һәрчак дөнья әдәби контекстында үзен «судагы балыктай» хис итә иде. Һәм иҗаты да күбрәк публицистик фактураны үз итәрәк төшә шикелле. Менә бу трансценденталь лирик яңгырашны Аймәт иҗатын яратучылар яхшы хәтерли булыр:

Мин әле тумаган, мин әле
Үрелеп бакмаган дөньяга.
Мин әле Мәңгелек иренендә
Бөрегә төйнәлгән бер Дога.

Бу дөнья – гарасат мәйданы.
Әллә соң яшәү дә – бер җәза?!
...Мин әле тумаган, ә инде
Күкләрдә укыйлар җеназа.

Әгәр без шагыйрьнең әлеге дә баягы Вакыт һәм Дәвер сулышын тоеп, яңа гына арабыздан китеп барган икенче бер әдип Лена Шагыйрьҗан әйткәнчә, аңа диагноз куючы икәнлеген онытмасак, мин бу корабта сәфәргә чыгарга чакырыр идем сезне. «Нигә бу шәмнәр сүнә?» – дигән кайчандыр XX йөз башында Хәбибулла Габидов атлы шагыйрь.

Нигә бу җилкәннәр бозлы? – әнә шул сорау тынгы бирми миңа.

«Татарстан» төбәгебездәге бихисап риваятьләрне җыю эшен дәвам иттерә. Бүген без сезгә Чирмешән районындагы серле тарихларның берсен сөйләрбез. Киләсе риваять сезнең яктан булырга да мөмкин. Безгә кушылыгыз, һәм без бергәләп Татарстанның риваятьләрен туплarбыз.

ТАТАРСТАН РИВАЯТЬЛӘРЕ: КӘЛӘШЛӘР АВЫЛЫ

Кызлар Аланы авылы Чирмешән районының ерак бер почмагында урнашкан. Ульяновка авылыннан биш чакрымда. Әлеге торак пункт турында хәбәр итүче юл билгеләре куелмаса да, исемендә романтик рух яткан бу авылны тирә-якта бөтенесе дә белә. Имештер, мондый матур атама авылга юктан гына бирелмәгән. Аның тарихы борынгыдан килә һәм фаҗигале вакыйгалар белән бәйле.

...Кызлар Аланы булганчыга кадәр, бу урында урман белән уратылган алан җәйрәп яткан. Көннәрдән бер көнне бирегә Кутушлы дигән чуваш авылыннан берничә гаилә килеп төпләнгән. Кутушлыда тынычлык юк икән: анда күп еллар инде мари һәм чуваш яшьләре үзара сугышып яшәгән: урам белән урам, йорт белән йорт... Яшьләрне тыеп булмаган, ди. Шуннан картлар бергә җыелып киңәшләшкән дә болай дип хәл иткән: тынычлык урнашсын, дисәк, кемгәдер авылдан китәргә кирәк. Чувашлар алга чыккан да: «Без китәбез, печән болыннарында яшәячәкбез», – дигәннәр. Һәм шул ук төнне чуваш гаиләләре, урыннарыннан кубып, ерак болыннарга китеп барган...

...Матур урын сайлап алганнар, төзегәннәр, дус-тату итеп яшәп киткәннәр, сугышулар турында онытканнар да. Яшь гаиләләрдә балалар туа башлаган. Кызлары аеруча чибәр булып туалар икән, һәм вакытлар үтүгә бу урынны иң чибәр кәләшләр авылы дип йөртә башлаганнар. Бөтен җирдән кыз сорарга килә башлаганнар бирегә! Матур кызлар булган урында кешеләр дә, дөнья үзе дә матурланарак төшә. Авылдан ерак түгел, урман эчендә бик тә матур алан бар икән. Аланга тирә-яктан яшьләр җыела торган булган. Биредә танышканнар, әйләнбәйләнгәннәр уйнаганнар... Авыл клубының шундый матур башлангычы.

Әмма бу тынычлык көтмәгәндә бозыла: «клуб»ны революциядән качып ятучы һәм башка башкисәр качкыннар да үз итә. Тирә-як авылларда мал-туар югала башлый. Соңрак матур кызларга да чират җитә. Имештер, аларны качаклар урлый башлый. Ә берсен – авылның иң чибәр кызын – үле килеш табалар. Шуннан соң яшьләр бу аланда җыелмаска сүз куеша.

Югалган кызлар истәлегенә халык авылларына шундый кызыклы исем биргән дә инде.

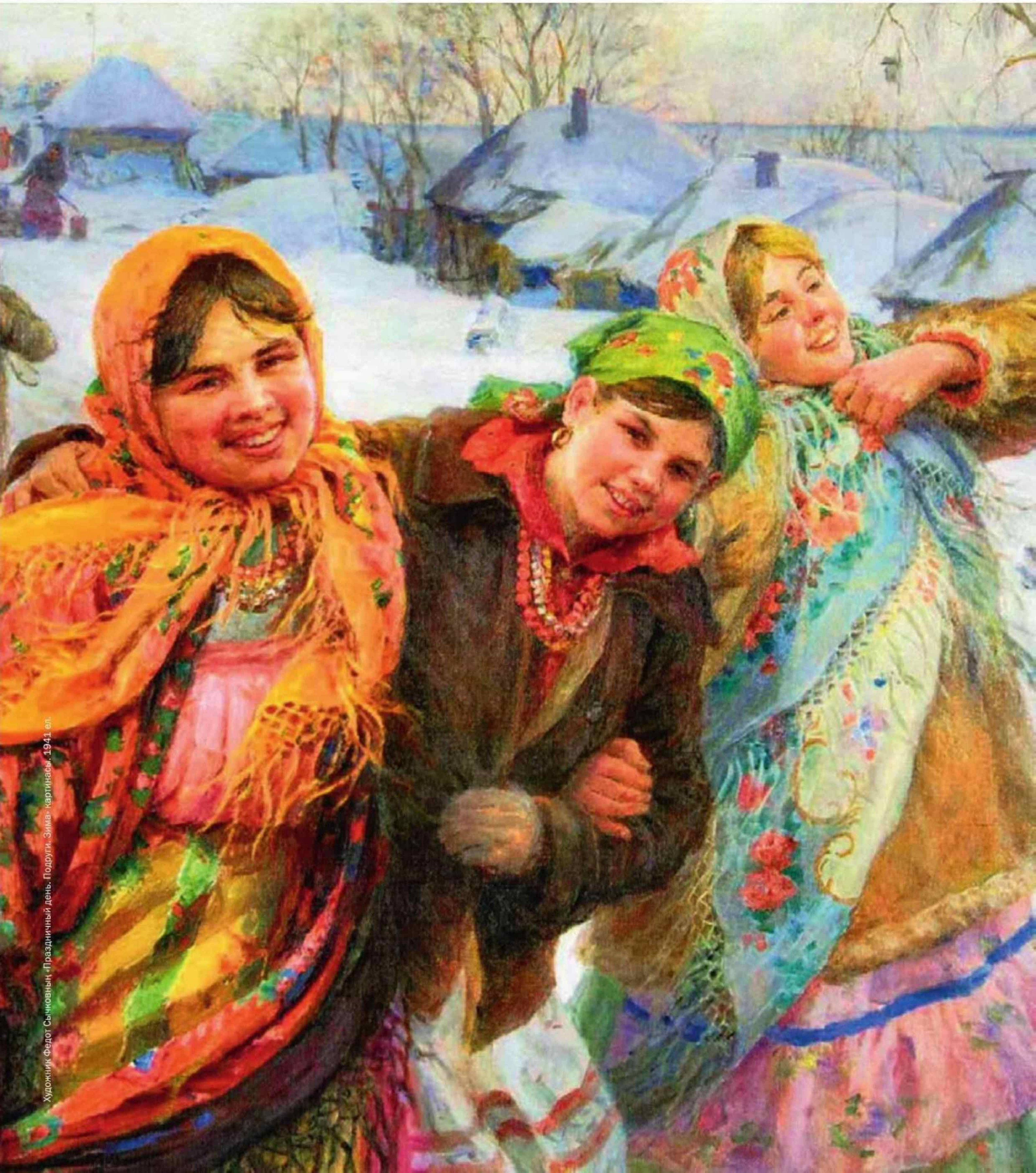

Художник Федот Сычковның «Праздничный день. Подруги. Зима» картинасы. 1941 ел.

Фото: Ната Смирнова

АЙ КӘЕФЕ: ӘКИЯТ ДӨНЬЯСЫ

Элегрәк әкият карар өчен кайсыбыз кая бара иде: кем – Лапландиягә, кем – Великий Устюгка, кем авылдагы әбиләренә, кемгәдер якындагы кинотеатрга барып кайту да җитә. Ә хәзер барысы да үзгәрде, һәм әкият күрер өчен дөньяның төрле кыйтгаларыннан кешеләр безгә, Казанга – Кремль яр буе урамына, әкияти шәһәрчеккә ашыга.

Биредә искиткеч әкияти иллюминация фонында җир шарының теләсә кайсы ноктасындагы кышкы могҗизаларны: эльфлар авылын, чып-чын төньяк боланнарын, Кыш бабайны (ничек инде аннан башка!) күрү мөмкинлеге туды. Әкияти эффектларга карата таләпчәннәр өчен – бәйрәм көннәре дәвамында яңа ел фильмнары күрсәтә торган шарсыман кинотеатр; балаларны үз куллары белән могҗиза тудырырга һәм бүләкләр ясарга өйрәтә торган остаханә; зурлар һәм бәләкәйләр өчен дә шугалаклар һәм тюбингларда шуу таулары... Әти-әниләр, балачакларына кайтып, тау шуып алган арада, кечкенә балаларның күңелләрен күрергә әзер әкияти абый-апаларга кадәр бар хәтта.

Ә кырыс качману суыкларыннан курыкканнар өчен җылы киез итек һәм йонлы бияләйләр ярминкәсе дә эшли! Гомумән, безгә бик ошады!

epressa.ru

Входит в группу компаний
КОМОС
ГРУПП

ГКЗ
ГЛАЗОВСКИЙ
комбикормовый
завод

СТАНЬ ДИЛЕРОМ

ГЛАЗОВСКОГО КОМБИКОРМОВОГО ЗАВОДА
В ЛЮБОМ РЕГИОНЕ РОССИИ!

ДЛЯ ДИЛЕРОВ МЫ ПРЕДЛАГАЕМ:

- бесплатные образцы комбикормов
- рекламный баннер на торговую точку
- инструкции по кормлению и каталоги продукции
- % скидки*

+7 (912) 010-53-51, ljapushinds@kombi-korm.ru, www.kombi-korm.ru

* Подробности по телефону +7 (912) 010-53-51. Срок действия скидок до 31 декабря 2017 г.

Реклама